C. SALLVSTIVS
CRISPVS.
cum Veterum His-
toricorum frag-
mentis.
VENETIIS, MDCXLIX.
Apud Iuntas, et Baba.
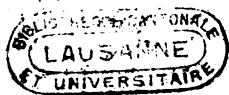
VETERVM SCRIPTORVM,

& nonnullorum Recentiorum,

DE SALLVSTIO IVDICIA, ET TESTIMONIA.

August. Cæsar apud Suet. in vita Augusti.

TVque dubitas, Cimberne, Annius, an Verrius Flaccus imitandi sint tibi? ita, ut verbis quæ Crispus Sallustius excerpsit ex Catonis Originibus, utaris, an potius Asiaticorum oratorum inanibus sententijs, verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?

Velleius Paterculus Hist. l. 2.

Æmulus Thucydidis Sallustius.

&;

Pene stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio; inter quæ maximè nostri ævi [illegible] princeps carminum Virgilius, Rabi[illegible] consecutus Sallustium Liuius, Ti[illegible] Naso, perfectissimi in forma ope[illegible] [illegible]rum ut magna admiratio; ita [illegible]cilis est.

[illegible]oratius Serm. lib. 1. Sat. 1.

Libertinarum dico: Sallustius in quas
Non minus insanit, quam qui mœchatur.

Asconius Pedianus.

Fertur Sallustius, tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto mœchus in matronas: quod cum illi in Senatu à Censoribus obiectum esset, respondit se non matronarum, sectatorem esse, quare ex senatu eiectus est, quod ipse accusat in

Catilina bello. Hæc vetus interpres Horatij.

Seneca Rhetor Decl. I. III.

Orationes Salluſtij in honorem Hiſtoriarum leguntur.

Seneca Philoſophus Epiſt. cxiv.

Salluſtio vigente, amputatæ ſententia, & verba ante exſpectatum cadentia, & obſcura breuitas fuere pro cultu. Arruntius vir raræ frugalitatis, qui hiſtorias belli Punici ſcripſit, fuit Salluſtianus, & in illud genus nitens.

& ibidem.

Quæ apud Salluſtium rara fuerunt, apud Arruntium crebra ſunt, & pæne continua, nec ſine cauſſa, ille enim in hæc incidebat: at hic illa quærebat.

& lib. IX. decl. I. & contr. XXV. lib. V.

Cum ſit præcipua in Thucydide virtus, breuitas, hac eum Salluſtius vicit, & in ſuis illum caſtris cecidit. Nam in ſententia Græca tam breui, quàm ſaluo ſenſu detrahas vocem aliquam, conſtabit ſenſus, etiamſi non æque comtus, attamen integer, at ex Salluſtij ſententia nihil demi ſine ſenſus detrimento poteſt. Titus autem Liuius tam iniquus Salluſtio fuit, vt hanc ipſam ſententiam, & tamquam tranſlatam, & tamquam corruptam, dum tranſferretur, obijceret Salluſtio, nec amore Thucydidis facit, vt illum præferat: ſed laudat quem non timet, & facilius putat poſſe à ſe Salluſtium vinci, ſi ante à Thucydide vincatur.

Martialis lib. XV.

Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorũ, Criſpus, Romani primus in hiſtoria.

Quinctilianus Lib. II, cap. V.

Li-

Liuius à pueris magis legendus quam Sallustius, & hic historiæ maioris est auctor: ad quem tamen intelligendum iam profectu opus sit.

& Lib. III. cap. X.

Crispus Sallustius in bello Iughurtino, & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principijs orsus est.

& Lib. IV. cap. II.

Vitanda illa Sallustiana, quamquam in ipso virtutis locum obtinet, breuitas, & abruptum sermonis genus: quod otiosum fortasse lectorem minus fallit, audientem transuolat, nec, dum repetatur, exspectat.

& Lib. VIII. cap. III.

Nec minus noto Sallustius epigrammate incessitur.

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe, Iugurthinæ conditor historiæ.

& Lib. IX. cap. III.

Ex Græco translata Sallustij plurima.

& Lib. X. cap. I.

Neque illa Sallustiana breuitas, quo nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum varijs cogitationibus iudicem, & sæpius ineruditum captanda nobis est: neque illa Liui lactea vbertas docebit satis eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

& ibidem.

At non historia cesserit Græcis: nec Thucydidi opponere Sallustium verear: nec indignetur Herodotus æquari sibi T. Liuium, cum in narrando miræ iucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam narrari potest, eloquentem. ita dicuntur omnia cum

 rebus

rebus cum personis accommodata. sed affectus quidem, praecipuè eos, qui sunt dulciores, ut parcissimè dicam, nemo historicorum commendauit magis: ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diuersis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregiè dixisse videtur Seruilius Nonianus, pares eos magis quam similes.

& ibidem.

Attici praecisis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac ieiuni Pollionem aemulantur, otiosi & supini, si quid modo longius circumduxerunt, iurant Ciceronem ita locuturum fuisse.

& Lib. X. cap. III.

Sane manifestus est (Sallustii) ex ipso opere labor.

Statius Papinius Lib. I. Sil. IV.

Sed tuas artes puer ante discat:
Omne quis mundi senium remensus,
Orsa Sallusti breuis, & Timaui
Reddis alumnum.

Cornelius Tacitus Hist. lib. III.

C. Sallustius rerum Rom. florentissimus auctor.

Iustinus Hist. lib. XXXVIII.

Pompeius Trogus in Liuio, & Sallustio reprehendit, quod conciones directas, ac orationes operi suo inserendo historiae modum excesserint.

Agellius Lib. I. cap. XV. Noct. Attic.

Sallustius nouator verborum.

& Lib. III. cap. I.

Sallustius vel subtilissimus breuitatis artifex.

& Lib. IV. cap. XV.

Elegantia orationis Sallustii, verborumque fecundia, & nouandi studium cum multa prorsus inuidia fuit: multique non mediocri inge-

ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque & obtrectare: in quibus plura inscite, aut maligne vellicant, nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione.

& Lib.x. cap.xx.

Sallustius proprietatis in verbis retinentissimus consuetudini concessit.

& Lib.eod. cap.xxvi.

Asinio Pollioni in quadam epistola, quam ad Plancum scripsit, & quibusdam alijs C. Sallustio iniquis, dignum nota visum est, quod, &c.

& lib.xvii. cap.xviii.

M. Varro in litteris atque vita fide homo multa, & grauis, in libro quem inscripsit, Pius aut de Pace, *C. Sallustium scriptorem seria illius, & seuera orationis: in cuius Historia notiones censorias fieri atque exerceri videmus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone, loris bene casum dicit, & cum dedisset pecuniam, dimissum.*

Suetonius de claris Grammaticis, de Philologo.

Asinius Pollio librum scripsit, in quo Sallustij scripta reprehendit, vt nimia verborum affectatione oblita.

& ibidem.

Philologus coluit familiarissime C. Sallustium, & eo defuncto, Asinium Pollionem, quos historiam componere aggressos, alterum breuiario rerum Romanarum, ex quibus quae vellet eligeret, instruxit; alterum praeceptis de ratione dicendi. Quo magis miror Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba, & figuras solitum esse colligere Sallustio, cum sciat eum sibi nihil aliud suadere, quam vt noto ciuilique & proprio sermone vtatur, vitetque maxime ob-

scuritatem Sallusti, & audaciam in translationibus.

Et de Læneo.

Lenæus tanto amore erga Patroni (Pompeij) memoriam exstitit, vt Sallustium Historicum, quod eum, oris improbi, animo inuerecundo, scripsisset, acerbissima satira lacerauerit, lastaurum, & lurconem, & nebulonem, popinonemque appellans, & vita scriptisque monstrosum, præterea priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.

Macrobius Sat. lib. 3. cap. 15.

Sallustius grauissimus alienæ luxuriæ obiurgator, & censor.

Et Lib. v. cap. i.

Quatuor sunt genera dicendi, copiosum; in quo Cicero dominatur: breue; in quo Sallustius regnat: siccum; quod Frontoni adscribitur: pingue & floridum, in quo Plinius secundus quondam, & nunc, nullo veterum minor, noster Symmachus luxuriatur.

Symmachus lib. v. Epist. LXVI.

*Interea recuso sententiam, quæ rem venaticam * seruile dicit officium. Statuerit hoc scriptor stilo tantum probandus: nam morum eius damna non sinunt, vt ab illo agendæ vitæ petatur auctoritas.*

*Sallustius enim statim in principio belli Catilinarij sic scribit: *Non fuit consilium, socordia atque desidia bonum otium conterere; neque vero agrum colendo, aut venando seruilibus officijs intentum ætatem agere.*

Ausonius in Protreptico.

Iam facinus Catilinæ tuũ, Lepidiq; tumultũs
Ab Lepido, & Catulo iam res & tẽpora Romæ

Or-

Orsus, bis senas seriem connecto per annos:
Iam lego ciuili mistum Mauorte duellum,
Mouit quod socio Sertorius exsul Ibero.

Sidon. Apol. in panegyri Anth. Aug.

Qua Crispus breuitate placet, quo pondere Varro,
Quo genio Plautus, quo flumine Quinctilianus,
Qua pompa Tacitus numquam sine laude loquendus.

& in Panegyri Narbonensi.

Et te multimoda satis verendum
Scriptorum numerositate, Varro:
Et te, qui breuitate, Crispe, polles:
Et qui pro ingenio fluente nulli,
Corneli Tacite, es tacendus ori.

Apuleius in Apologia.

Neque Cato grauitatem requirit, neque Lælius leuitatem, neque Gracchus impetum, nec Cæsar calorem, nec Hortensius distributionem, nec Caluus Argutias, nec parsimoniam Sallustius, nec opulentiam Cicero.

Festus Auienus in ora maritima.

Interrogasti, si tenes, Maotici
Situs quis esset æquoris: Sallustium
Noram id dedisse, dicta & eius omnibus
Præiudicata auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Ad eius igitur inclytam
Descriptionem (qua locorum formulam
Imaginemque, expressor efficax stili
Et veritatem penè in obtutus dedit
Lepore linguæ) multa rerum iunximus.

Vibius Sequester Lib. de Fluminib.

Sal-

Sallustius Auctor certissimus.

M. Victorinus in librum Cic. de Inuentione.

Historia & breuis esse debet in expositione, & aperta, & probabilis, vt Sallustius sibi omnia in Catilina tribuit.

Spartianus in D. Hadriano.

Amauit (Hadrianus) genus dicendi Vetustum, controuersias declamauit, Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Sallustium Cœlio prætulit: eademque iactatione de Homero ac Platone iudicauit.

Vopiscus in Aureliano.

Nemo scriptorum, quantum ad historiam pertinet non est aliquid mentitus, in quo Liuius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis erroribus conuincerentur.

& in Probo.

Et mihi quidem id animi fuit, non vt Sallustios, Liuios, Tacitos, Trogos, atque omnes disertissimos imitarer viros, sed Marium Maximum, Suetonium, Tranquillum &c.

Lactant. diuinar. Instit. lib. 1. Cap. xxi.

Hanc totam opinionem Sallustius respuit, voluitque ingeniosè interpretari, &c. quantum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat.

Et lib. II. cap. XIII.

Quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium, qui ait: Sed omnis nostra vis in animo, & corpore sita est: animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. *Rectè, si ita vixisset, vt locutus est, seruiuit enim fœdissimis*

volu-

voluptatibus, suamque ipse sententiam vita prauitate dissoluit.

Hieronim. Epitaph. Nepot. ad Heliod.

Neque enim propositi historiam scribere, sed nostras breuiter flere miserias; alioquin meritò ad hæc explicanda, & Thucydides, & Sallustius muti forent.

Et Lib. I. aduersus Iouinianum.

Cicero rogatus ab Hirtio, ut post repudium Terentiæ, sororem eius duceret, omninò hoc facere supersedit, dicens: non posse uxori se & philosophiæ pariter operam dare, illa interim coniux egregia, & quæ de fontibus Tullianis hauserat sapientiam, nupsit Sallustio inimico eius, & tertio Messala Coruino, & quasi per quosdam gradus eloquentiæ deuoluta est.

Idem de locis Hebraicis, & ex eo Isidorus Orig. lib. XIII. cap. XXI.

Sallustius auctor certissimus.

Augustinus de ciuitate Dei lib. I. cap. V.

Sallustius nobilitatæ veritatis Historicus.

Et Epist. V. ad Marcellinum.

Nobilissimus historicus.

Iohannes Satisberiensis Polic. III. cap. XII.

Vnde & Crispo Historicorum inter Latinos potissimo, sed & ipsi Ciceroni placuit, In malis factionem esse, quod in viris bonis vera amicitia est.

Petrarcha.

Crispus Sallustius nobilis Historicus veritatis, (sic enim de illo apud auctores verissimos

nos scriptum video) quo fidelius res Africa complecteretur, libros Punicos perquisiuit, peregrinamque linguam, per interpretem, flagranti studio scrutatus est. quin & maria transgressus dicitur, vt oculis suis crederet de conditionibus locorum. Bellum Iugurthinum, coniurationemque Catilinæ, compendiose, & ad vnguem, vt dici solet, castigato stylo complexus est. Sed nullo famosior quam Historiarum libro, qui ætati quoque nostra, ne certum eius sileam dedecus, amissus est. veterum quidem testimonio illustris, apud nos solo iam nomine superstes.

Iul. Cæs. Scaliger in Oratione pro Cicerone.

Id quod & Sallustius omnium scriptorum numerosissimus nusquam aspernatus est.

Et ibidem.

A Sallustio autem breuitatem illam peti debere, cum scribis, neque quid velis intelligo, neque tam vulgi animo conceptam, adeo persuasam, adeo decantatam in illo viro breuitatem vnquam comprehendi. Nam si, quoniam frequentibus asyndetis vtitur, aut quod non longis periodis ambit argumenta rerum, properare tibi videtur, isto tibi quoque pacto breuibus, atque interceptis saltibus centum milliariorum iter minus longum videbitur, quam vnius modo stadij interuallum, quod vno spiritu confeceris. At contra videmus Sallustium ipsum, cum quid semel dicendum assumpsit, adeo perstare, vt sæpenumero egredi videatur,&c.

Ibidem.

Neque verò Sallustium politissimum aucto-

rem

vem veijciunt (Ciceroniani) sed anxium illud atque insititium dicendi genus, sed multa superstitiosa verba.

Idem lib.IV. Poet.cap.XXIV.

Quasi verò commentarium scripserit ille, non Historiam pleniorem, qui sit Historia pater appellatus.

Et lib.III. cap.XCVI.

Ambitiosè igitur fecisse videtur Sallustius quibusdam, quod Poetarum more, cum dicere orsus esset de Catilina, omissa ea narratione repetit Historiam ab ipsis vltimis Romæ rudimentis. Nos virum suo in genere præstantem cum rectè tum necessario fecisse iudicamus: ut ostenderet corruptam ciuitatem, cuius & pars esset Catilina.

L. FLORI
BELLVM
CATILINARIVM.

CATILINAM luxuria primum, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio, quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendæ patriæ suæ compulere, senatum confodere, consules trucidare, distringere incendijs vrbem, diripere ærarium, totam denique rempublicam funditus tollere, & quidquid nec Annibal videretur optasse. Quibus id nefas socijs aggressus est? Ipse patricius, sed hoc minus est. Curij, Porcij, Sullæ, Cethegi, Autronij, Varguntei, atque Longini, quæ familiæ! quæ senatus insignia! Lentulus quoque tunc maximè prætor. hos omnes immanissimi facinoris satellites habuit. Additum est pignus coniurationis, sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere: summum nefas, nisi amplius esset, propter quod biberunt. Actum erat de pulcherrimo imperio, nisi illa coniuratio in Ciceronem, & Antonium consules incidisset, quorum alter industria rem patefecit, alter manu oppressit. Tanti sceleris indicium per Fuluiam emersit, vilissimum scor-

tum,

tum, sed parricidij innocens. Tum consul habito senatu in præsentem parricidiam, in præsentem reum Cicero perorauit: sed non amplius profectum, quam vt hostis euaderet, seque palam professo incendium suum restincturum ruina minaretur. Et ille quidem ad præparatum à Manlio in Etruria exercitum proficiscitur, signa illaturus vrbi. Lentulus destinatum familiæ suæ Sibyllinis versibus regnum sibi vaticinans, ad præstitutum à Catilina diem vrbe tota viros, faces, tela disponit: nec ciuili conspiratione contentus, legatis Allobrogum, qui tum forte aderant, in arma sollicitatis. Et isset vltra Alpes furor, nisi altera proditione Vulturtij, prætoris litteræ tenerentur. Statim Ciceronis Imperio iniecta est barbaris manus. Palam prætor in senatu conuincitur. De supplicio agentibus, Cæsar parcendum dignitati, Cato animaduertendum pro scelere censebat. Quam sententiam secutis omnibus, in carcere parricidæ strangulantur. Quamuis parte coniurationis oppressa, tamen ab incœpto Catilina non destitit; sed infestis ab Etruria signis patriam petens, obuio Antonij exercitu opprimitur. Quam atrociter dimicatum sit, exitus docuit. Nemo hostium bello superfuit: quem quisque impugnando ceperat locum, eum amissa anima corpore tegebat. Catilina longe à suis inter hostium cadauera repertus est; pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset.

SAL-

SALLVSTII EFFIGIES
ex nomismate æreo Vrsini.

HIC ERIT, VT PERHIBENT
DOCTORVM CORDA VIRORVM,
CRISPVS ROMANA PRIMVS IN
HISTORIA.

C. SALLVSTII CRISPI CATILINA. SEV BELLVM CATILINARIVM.

Mnes homines, qui sese student præstare cæteris animalibus, summa ope niti decet; ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona, atq; ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est: Animi imperio, corporis seruitio magis vtimur. alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius videtur, ingenij, quàm virium opibus gloriam quærere; &, quoniam vita ipsa, qua fruimur, breuis est, memoriam nostri quam maxume longam efficere. Nam diuitiarũ & formæ gloria, fluxa atque fragilis est: virtus clara, æternaq; habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamẽ fuit, vi ne corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. Nam & prius, quam incipias, consulto, &, vbi consulueris, mature facto opus est. ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio veget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperij id primũ fuit) diuersi, pars ingenium, alij corpus exercebant. etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua cuique satis placebant. postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia

uarius, cuiuslibet rei simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus. satis eloquentiae, sapientiae parum. vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc, post dominationē L. Sullae, lubido maxima inuaserat reip. capiundae: neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conscientia scelerū: quae vtraque his artibus auxerat, quas suprà memoraui. incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores, quos pessuma, ac diuersa inter se mala, luxuria, atque auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo remp. habuerint, quantamque reliquerint, & vt paullatim immutata, ex pulcherrima, pessuma ac flagitiosissima facta sit, disserere.

VRbem Romam, sicut ego accepi, cōdidere atque habuere initio Troiani, qui, Aenea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum, atque solutum. hi postquam in vna moenia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes, incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. sed postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque pollens videbatur: sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. igitur reges, populique finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri, metu perculsi, à periculis aberant. at Romani, domi, militiaeq. intenti, festinare, parare, alius alium

A hortar-

hortari, hostibus obuiam ire, libertatem, patriam, parentesque armis tegere. post, vbi pericula virtute propulerant, socijs, atque amicis auxilia portabant; magisque dandis, quam accipiundis beneficijs amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reip. consultabant. hi, vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. Post, vbi regium imperium, quod initio conseruandæ libertatis atque augendæ reip. fuerat, in superbiam, dominationemque conuertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minume posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis, magisq. extollere, ingeniumq. in prõtu habere. nam regibus boni, quam mali, suspectiores sunt; semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed ciuitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit. tanta cupido gloriæ incesserat. Iam primum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discebat; magisq. in decoris armis, & militaribus equis, quam in scortis atque conuiuijs, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat; non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat; quisque hostem ferire, murū ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. laudis auidi, pecuniæ liberales erant; gloriam ingentem, diuitias honestas volebant. Memorare possem,

quibus in locis maxumas hostium copias po-
pulus R. parua manu fuderit, quas vrbes natu-
ra munitas pugnando ceperit; ni ea res lõgius
nos ab incepto traheret. Sed profecto fortuna
in omni re dominatur. ea res cunctas, ex libi-
dine magis, quam ex vero, celebrat, obscurat-
que. Atheniensium res gestę, sicut ego existu-
mo, satis amplę, magnificaeque fuere, verum
aliquanto minores tamen, quam fama ferun-
tur: sed, quia prouenere ibi magna scriptorum
ingenia, per terrarum orbem Atheniensium
facta pro maxumis celebrantur. ita eorum qui
ea fecere, virtus tanta habetur, quantum ver-
bis ea potuere extollere praeclara ingenia. At
populo R. numquam ea copia fuit: quia pru-
dentissumus quisq. negotiosus maxume erat.
ingenium nemo sine corpore exercebat. optu-
mus quisque facere, quam dicere; sua ab alijs
benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare,
malebat. Igitur domi, militiaque boni mores
colebantur. concordia maxuma, minuma aua-
ritia erat. ius bonumque apud eos non legibus
magis, quã natura valebat. iurgia, discordias,
simultates cum hostibus exercebant: ciues cũ
ciuibus de virtute certabant. in supplicijs deo-
rum magnifici, domi parci, in amicos fideles
erant. duabus his artibus, audacia in bello, vbi
pax euenerat, aequitate, seque, remque publicã
curabant. Quarum rerum ego maxuma do-
cumenta haec habeo: quod in bello saepius vin-
dicatum est in eos, qui contra imperium in
hostem pugnauerant, quique tardius reuocati
praelio excesserant, quã qui signa relinquere,
aut pulsi loco cedere ausi erant. in pace vero,
beneficijs magis, quam metu, imperium agi-
tabant: accepta iniuria, ignoscere, quam per-
sequi, malebant. Sed, vbi labore, atque iustitia

resp.

resp. creuit, reges magni bello domiti, natio-
nes feræ, & populi ingentes vi subacti, Cartha-
go, æmula imperij Romani ab stirpe interijt:
cuncta maria, terræque patebant: fortuna sæ-
uire ac miscere omnia cœpit. qui labores, pe-
ricula, dubias atq. asperas res facile tolerauerant,
ijs otium, diuitiæ, optanda alijs, oneri
miseriæq. fuere. igitur primo pecuniæ, dein
imperij cupido creuit. ea quasi materies om-
nium malorum fuere. namque auaritia fidē,
probitatem, ceterasq. artes bonas subuertit:
pro his superbiam, crudelitatem, deos negle-
gere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio
multos mortalis falsos fieri subegit: aliud
clausum in pectore, aliud promptum in lingua
habere: amicitias, inimicitiasq. non ex re, sed
ex commodo æstumare: magisq. vultum, quā
ingenium bonum habere. hæc primo paulla-
tim crescere, interdum vindicari: post, vbi cō-
tagio, quasi pestilentia, inuasit: ciuitas immu-
tata, imperium ex iustissimo, atque optumo,
crudele, intolerandumque factum. Sed primo
magis ambitio, quam auaritia, animos homi-
num exercebat: quod tamen vitium propius
virtutem erat. nam gloriam, honorem, impe-
rium, bonus, ignauus æque sibi exoptant. sed
ille vera via nititur: huic quia bonæ artes de-
sunt, dolis, atque fallacijs contendit. auaritia
pecuniæ studium habet: quam nemo sapiens
concupiuit. ea quasi venenis malis imbuta, cor-
pus animumq. virilem effeminat: semper in-
finita, insatiabilis est; neq. copia neq. inopia
minuitur. Sed postquā L. Sulla, armis recepta
rep. bonis initijs malos euentus habuit: rapere
omnes, trahere: domū alius, alius agros cupe-
re: neque modum, neque modestiam victores
habere: fœda, crudeliaque in ciuis facinora fa-

cere. huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidū faceret, contra morem maiorum luxuriose, nimisque liberaliter habuerat. loca amœna, voluptaria facile in otio feroces militum animos mollíuerant, ibi primum insueuit exercitus populi R. amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari, ea priuatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaq. omnia polluere. Igitur hi milites, postquā victoriā adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent. Postquam diuitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maliuolentia duci cœpit. Igitur ex diuitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere, cōsumere; sua parui pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam, diuina atq. humana promiscua, nihil pensi, neq. moderati habere. Operæ pretiū est, cum domos atq. villas cognoueris in vrbium modum exædificatas, visere tēpla deorum, quæ nostri maiores, religiosissumi mortales, fecere, verum illi delubra deorū pietate, domos suas gloria decorabāt, neq. victis quidquā, præter iniuriæ licentiam, eripiebant. at hi contra, ignauissumi homines, per summum scelus, omnia ea socijs adimere, quæ fortissumi viri victores hostibus reliquerunt: proinde quasi iniuriam facere, id demū esset imperio vti. Nam quid ea memorē, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sūt: à priuatis compluribus subuersos mōtes, maria constrata esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse diuitiæ. quippe, quas honeste habere licebat,

per

per turpitudinē abuti properabant. Sed lubido stupri, ganeæ, ceteriq. cultus nō minor incesserat, viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescēdi caussa, terra, marique omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset: non famē, aut sitim, neq. frigus, neq. lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. hæc iuuentutē, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumtui deditus erat.

In tanta tamque corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillumum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria lacerauerat, quique alienum æs grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret: præterea, omnes vndique parricidæ, sacrilegi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes: ad hoc, quos manus, atque lingua, periurio, & sanguine ciuili alebat: postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proxumi, familiaresque erant. Quod si quis etiam à culpa vacuus in amicitiam eius inciderat, quotidiano vsu, atq. illecebris, facile par, similisq. ceteris efficiebatur. sed maxume adolescentiū familiaritates appetebat. eorū animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. nā, vti cuiusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere: aliis canes, atque equos mercari: postremo neque sumtui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita exi-

flammarent, iuuentutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quam quod cuiquã id compertum foret, hęc fama valebat. Iamprimũ adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiuscemodi contra ius, fasque. postremo, captus amore Aurelię Orestillę, cuius, præter formã, nihil umquam bonus laudauit; quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignũ adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptijs fecisse. Quę quidem res mihi in primis videtur caussa fuisse facinoris maturandi. nãq; animus impurus, dijs, hominibusque infestus, neq. vigilijs, neq. quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. igitur colos ei exsãguis, fœdi oculi; citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie; vultuque vecordia inerat. Sed iuuentutem, quam, vt supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. post, vbi eorum famã, atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. si caussa peccandi in præsens minus suppetebat: nihilominus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, socijsque confisus Catilina, simul, quod æs alienum per omnis terras ingens erat: &, quod pleriq. Sullani milites, largius suo vsi, rapinarũ & victorię veteris memores, ciuile bellũ exoptabant: opprimundæ reip. consilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna

spes: senatus nihil sanè intentus: tutę, tranquillaque res omnes. sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur circiter Cal. Iun. L. Cæsare & C. Figulo coss. primo singulos appellare: hortari alios, alios tentare: opes suas, imparatam remp. magna præmia coniurationis docere. vbi satis explorata sunt, quæ voluit; in vnum omnis cõuocat, quibus maxuma necessitudo, & plurimum audaciæ inerat. eo conuenere senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. & Ser. Sullæ Seruij filij, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. Bestia, Q. Curius: præterea, ex equestri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex colonijs, & municipijs, domi nobiles. erant præterea complures paulo occultius consilij huiusce participes, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo. ceterum iuuentus pleraque, sed maxume nobilium, Catilinæ inceptis fauebat. quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum nõ ignarum eius consilij fuisse; quia Cn. Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat: cuiusuis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio valuisset, facilè apud illos principem se fore.

Sed antea item cõiurauere pauci, in quibus Catilina, de quo, quam verissume potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido coss. P. Autronius, & P. Sulla, designati cõsules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat

petere consulatum; quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus: quem ad perturbandã remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ian. L. Cottam & L. Torquatum coss. interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cũ exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. ea re cognita, rursus in Nonas Feb. consilium cædis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum socijs dare; eo die, post conditam vrbem Romam, pessimum facinus patratũ foret. quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitẽte Crasso; quod eum infestum Cn. Pompeio cognouerat. neq. tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe fœdum hominem à rep. procul abesse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, & iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. Sed is Piso, in prouinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alij autem, equites illos, Cn. Pompeij veteres, fidosque clientes, voluntate eius Pisonem aggressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæua multa antea perpessos. nos eã rem in medio relinquimus. De superiori coniuratione satis dictum.

Catilina, vbi eos, quos paulo antè memoraui,

ui, cõuenisse videt; tametsi cum singulis mul-
ta sæpe egerat, tamẽ in rem fore credens vni-
uersos appellare, & cohortari, in abditã par-
tẽ ædium secessit: atque ibi, omnibus arbitris
procul amotis, orationẽ huiuscemodi habuit.

*Ni virtus, fidesque vestra satis spectata
mihi foret: nequiquam opportuna res cecis-
disset: spes magna dominationis in manibus
frustra fuisset: neque, per ignauiam, aut
vana ingenia, incerta pro certis captarem.
sed, quia multis & magnis tempestatibus vos
cognoui fortes, fidosque mihi: eo animus au-
sus est maximum, atque pulcherrimum faci-
nus incipere: simul, quia vobis eadem, quæ
mihi, bona, malaque esse intellexi. nam
idem velle, atque idem nolle, ea demum fir-
ma amicitia est. Sed ego, quæ mente agita-
ui, omnes iam antea diuersi audistis. Cete-
rum mihi in dies magis animus accenditur,
cum considero, quæ conditio vitæ futura sit,
nisi nosmetipsos vindicamus in libertatem.
nam, postquam resp. in paucorum potentium
ius, atquc ditionem concessit, semper illis re-
ges, tetrarchæ vectigales esse: populi, nationes,
stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni,
nobiles, atq; ignobiles, vulgus fuimus, sine gra-
tia, sine auctoritate, his obnoxij, quibus, si resp.
valeret, formidini essemus. itaque omnis gra-
tia, potentia, honos, diuitiæ apud illos sunt,
aut vbi illi volunt: nobis reliquerunt pericu-
la, repulsas, iudicia, egestatem. quæ quous-
que tandem patiemini fortissumi viri? nonne
emori per virtutem præstat, quam vitam mi-
seram, atque inhonestam, vbi alienæ super-
biæ ludibrio fueris, per dedecus amittere?
Verum enim vero, pro deûm atque hominum
fidem, victoria in manu nobis est: viget ætas,*

ani-

esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinũ, consilij sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumuentum: cum eo cõsulem se initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpabat omnis bonos: suorum vnũquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, vt petitionem suam curæ haberent, conuẽtum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinã, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post exsecrationẽ omnes degustauissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum; atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij. nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existumabant ab ijs, qui Ciceronis inuidiam, quæ postea orta est, leniri credebãt atrocitate sceleris eorũ qui pœnas dederãt. nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitijs atq. facinoribus coopertus: quem censores senatu probri gratia mouerant. huic homini nõ minor vanitas inerat, quam audacia. neq. reticere, quę audierat, neq. suamet ipse scelera occultare; prorsus neq. dicere, neq. facere, quicquam pensi habebat. erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri
pote-

consci

poterat, repente gloriaris, maria, montisque polliceri, minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremo, ferocius agitare, quã solitus erat. At Fuluia, insolentiæ Curij caussa cognita, tale periculũ reip. haud occultũ habuit; sed sublato auctore, de Catilinæ coniuratione, quæ quo modo audierat, cõpluribus narrauit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. nãq. antea pleraq. nobilitas inuidia æstuabat, & quasi pollui consulatũ credebat, si eũ, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. sed, vbi periculũ aduenit, inuidia, atq. superbia post fuere. Igitur, comitijs habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius, quod factũ primo populares coniurationis concusserat. neq. tamen Catilinæ furor minuebatur: sed in dies plura agitare; arma per Italiã locis opportunis parare; pecuniã, sua, aut amicorum fide sumtã mutuam, Fęsulas ad Mallium quẽdã portare, qui postea princeps fuit belli faciũdi. Ea tẽpestate plurimos cuiusq. generis homines adsciuisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quę primo ingẽtis sumtus stupro corporis tolerauerant: post, vbi ętas tantũmodo quęstui, neq. luxurię modum fecerat, æs alienum grande conflauerant. per eas se Catilina credebat posse seruitia vrbana solicitare, vrbẽ incendere, viros earũ vel adiũgere sibi, vel interficere. sed in his erat Sẽpronia, quę multa sępe virilis audacię facinora cõmiserat. hæc mulier genere atq. forma, prætere a viro atque liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis & Latinis docta; psallere, saltare elegantius, quã necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxurię sunt, sed ei cariora semper omnia, quã decus, atque pudicitia fuit. pecuniæ, an famæ minus

pareceret, haud facile discerneres; lubidine sic accēsa, vt sępius peteret viros, quam peteretur. sed ea sępe antè hac fidem prodiderat, creditū abiurauerat, cædis cōscia fuerat, luxuria atq. inopia pręceps abierat. verū ingeniū eius haud absurdum: posse versus facere; iocum mouere; sermone vti vel modesto, vel molli vel procaci. prorsus multæ facetiæ, multusq. lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proxumum annum consulatū petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio vsurum. neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neq. illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiæ deerant. namq. à principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, vt Q. Curius, de quo paulo ante memoraui, cōsilia *Catilinæ* sibi proderet. ad hoc, collegā suū Antonium pactione prouinciæ perpulerat, nę contra remp. sentiret: circū se præsidia amicorum, atq. clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinę neq. petitio, neq. insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri: quoniam, quæ occulte tentauerat, aspera, fœdaq. euenerant. Igitur C. Mallium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrū Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, præterea alium alio, quem vbiq. opportunū sibi fore credebat. interea Romę multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incēdia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cū telo esse, item alios iubere, hortari, vti semper intenti, paratiq. essent: dies, noctesq. festinare, vigilare, neq. insomnijs neq. labore fatigari. postremo, vbi multa agitanti nihil procedit,

rur-

sus intempesta nocte coniurationis princi-
pes conuocat per M. Porcium Lęcam, ibiq. multa de ignauia eorum questus, docet se praemisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma parauerat; itē alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent, seq. ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronē oppressisset: eum suis cōsilijs multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suā pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, & de improuiso domi suae imparatum confodere. Curius, vbi intellegit, quantum periculū consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolū, qui parabatur, enūciat. Ita illi ianuā prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Mallius in Etruria plebem solicitare, egestate simul, ac dolore iniurię, nouarum rerum cupidā, quod Sullae dominatione agros, bonaque omnia amiserat; praeterea, latrones cuiusq. generis, quorum in ea regione magna copia erat, non nullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neq. vrbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Mallij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumq. in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid respubl. detrimenti caperet. ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus

modis

modis socios, atq. ciues: domi, militiaeque imperium atque iudicium summum habere. aliter, sine populi iussu, nullius earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu litteras recitauit, quas Faesulis allatas sibi dicebat: in quibus scriptu erat, C. Mallium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem vi. Kal. Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta atq. prodigia nunciabat: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuae, atque in Apulia seruile bellum moueri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. hi utrique ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. sed praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisque permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quae contra remp. facta erat, praemium, seruo libertate & HS c. libero impunitatem eius rei, & HS cc. itemq; decreuere, uti familiae gladiatoriae Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusq. opibus; Romae per totam urbem vigiliae haberentur, eisque minores magistratus praeessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa laetitia, atq. lascivia, quae diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia inuasit. festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satis credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat; afflictare sese; manus supplices ad caelum tendere; miserari par-

nos liberosq; rogitare; omnia pauere: superbia,
atque delicijs omissis, sibi patriæque diffidere.
At Catilinæ crudelis animus eadem illa mo-
uebat, tametsi præsidia parabantur, & ipse lege
Plautia interrogatus erat ab L. Paulo: postre-
mo, dissimulandi caussa, & quasi sui expurgã-
di, sicuti iurgio lacessitus foret, in senatum ve-
nit. tum M. Tullius cõsul, siue præsentiam eius
timens, siue ira commotus, orationem habuit
luculentam, atque vtilem reip. quam postea
scriptam edidit. Sed vbi ille assedit, Catilina, vt
erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso
vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne
quid de se temere crederent: ea familia ortum,
ita ab adolescentia vitam instituisse, vt omnia
bona in spe haberet: ne existumarent, sibi pa-
tricio homini, cuius ipsius, atque maiorũ plu-
rima beneficia in plebem R. essent, perdita re-
pub. opus esse; cum eam seruaret M. Tullius,
inquilinus ciuis vrbis Romæ. ad hoc, maledi-
cta alia cum adderet, obstrepere omnes; ho-
stem, atque parricidam vocare. tum ille furi-
bundus; *Quoniam quidem circumuentus*, in-
quit, *ab inimicis præceps agor, incendiũ meum
ruina extinguam.* Deinde ex curia domum
proripuit, ibi multa secum ipse voluens, quod
neque insidiæ consuli procedebant, & ab in-
cendio intelligebat vrbem vigilijs munitam,
optumum factu credens exercitum augere,
ac prius, quã legiones scriberentur, multa ante
capere quæ bello vsui forent, nocte intempesta
cũ paucis in Malliana castra profectus est. sed
Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorũ co-
gnouerat promtam audaciam, mandat, quibus
rebus possent, opes factionis confirment, insi-
dias consuli maturent: cædem, incendia, alia-
que belli facinora parent: sese propediem cum
magno

magno exercitu ad vrbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mallius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis huiusmodi:

Deos, hominesq. testamur, imperator, nos arma neq; cōtra patriam cepisse, neq. quo periculum alijs faceremus; sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, violentia atq. crudelitate feneratorũ, plerique patria, sed omnes fama, atq. fortunis expertes sumus: neq. cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta sæuitia feneratorum, atque prætoris fuit. sæpe maiores vestrum miseritū plebis R. decretis suis inopiæ eius opitulati sũt: ac nouissume, memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum armata, à patribus secessit. at nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum caussa, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul amittit. Te, atque senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus; legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; neue nobis eam necessitudinem imponatis, vt quæramus, quonam modo maxume vlti sanguinem nostrum pereamus.

Ad hæc Q. Marcius respōdit: si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romā supplices proficiscantur: ea misericordia atque mansuetudine senatum, populumq. Romanũ semper fuisse, vt nemo vnquam ab eo frustra auxiliũ petiuerit. At Catilina ex itinere plerisque cōsularibus, præterea optumo cuiq. litte-

ras

tus mittit: se, falsis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiuerit, fortunæ cedere, Massiliam in exilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti resp. quieta foret; neue ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas literas Q. Catulus in senatu recitauit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. earum exemplum infra scriptum est.

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. quamobrem defensionem in consilio nouo non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui: quam mediusfidius licet vera mecum recognoscas. Iniurijs, contumelijsque concitatus, quod, fructu laboris industriæque meæ priuatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum caussam pro mea consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem, cum & alijs nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæque copijs persolueret: sed, quod non dignos homines honore honestatos videbam, meq. falsa suspicione alienatum esse sentiebam; hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conseruandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari. nunc Orestillam tibi commendo, tuaq. fidei trado. eam ab iniuria defendas; per liberos tuos rogatus. haueto.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminiũ in agro Reatino, dum vicinitatem antea solicitatam armis exornat, cum fascibus, atque alijs imperij insignibus in castra ad Mallium contendit. Hæc vbi Romæ comperta sunt, senatus Catilinam, & Mallium hostes

hostes iudicat: ceteræ multitudini: diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis
discedere, præter rerum capitalium condemnatis. præterea, decernit, vti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero vrbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxume miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis pareret, domi otium, atq. diuitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen ciues, qui seque, remque publicam obstinatis animis perditum irent. namque, duobus senati decretis, ex tanta multitudine, neque premio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. tanta vis morbi, atque vti tabes plerosque ciuium animos inuaserat. neque solum illis aliena mens erat, qui conscij coniurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes, nouarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. id adeo more suo videbatur facere. nam semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, malos extollunt; vetera odere, noua exoptant: odio suarum rerū mutari omnia student: turba, atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed vrbana plebes ea vero præceps ierat multis de caussis. Primum omnium, qui vbiq. probro, atque petulantia maxume præstabant; item alij, per dedecora, patrimonijs amissis; postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. dein multi, memores Sullanæ victorię, quod ex gregarijs militibus alios senatores videbant, alios ita diuites, vt regio victu, atque cultu ætatem agerent, sibi

quisque

quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. praeterea iuuentus, quae in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis atque publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori praetulerat. eos, atque alios omnis malum publicum alebat. quo minus mirandum est, homines egentis, malis moribus, maxuma spe, reip. iuxta ac sibi consuluisse. praeterea quorum, victoria Sullae, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli euentum exspectabant. ad hoc, quicumque aliarum, atque senatus, partium erant, conturbari remp. quam minus valere ipsi malebant. id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat. Nã postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso coss. tribunitia potestas restituta est, homines adolescẽtes, summam potestatem nacti, quibus aetas, animusque ferox erat, coepere, senatum criminando, plebem exagitare, dein largiundo, atque pollicitando magis incendere, ita ipsi clari, potẽtesque fieri. contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, senatus sub specie, pro sua magnitudine. namque vti paucis verum absoluam, per illa tempora quicumq. rempub. agitauere, honestis nominibus, alij, sicuti iura populi defenderent, pars, quo senatus auctoritas maxuma foret, bonũ publicũ simulantes, pro sua quisq. potentia certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: vtrique victoriam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminutae, paucorum potentia creuit. hi magistratus, prouincias, aliàque omnia tenere: ipsi innoxij, florentes, sine metu aetatem agere, ce-

ceterosque iudicijs terrere, quo plebem in magistratu placidus tractarent. Sed vbi primum dubijs rebus nouandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit. quod si primo prœlio Catilina superior, aut æqua manu discessisset; profecto magna clades, atq. calamitas remp. oppressisset; neq. illis, qui victoriam adepti forēt, diutius ea vti licuisset; quin defessis & exsanguibus, qui plus posset, imperium atq. libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his erat Fuluius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat; neq. solum ciues, sed cuiuscumque modi genus hominum, quod modo vsui bello foret. Igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, vti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existumans publice, priuatimq. ære alieno oppressos, præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisq. principibus ciuitatum notus erat, atq. eos nouerat: itaq. sine mora, vbi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilij nihil esset; miserijs suis remedium mortem exspectare: *At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effu-*

giatis. Hæc vbi dixit; Allobroges, in spem maxumam adducti, Vmbrenum orare, vti sui misereretur: nihil tam asperũ, neq. tam difficile esse quod nõ cupidissume facturi essent, dum ea res. ciuitatem ære alieno liboraret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat, neq. aliena consilij, propter Semproniam. nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium accessit, quo maior auctoritas sermoni inesset. eo præsente coniurationem aperit: nominat socios, præterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuere, quidnam consilij caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa pręmia. Hęc illis voluentibus, tandem vicit fortuna reip. Itaq. Q. Fabio Sangæ, cuius potrocinio ciuitas plurimum vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcepit, vt studium coniurationis vehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentq. operam, vt eos quam maxume manifestos habeant. Ijsdem fere temporibus, in Gallia citeriore, atq. vlteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namq. illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consilijs, armorum, atq. telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex socijs causa cognita, in vincula coniecerat; item in citerio-

re

ex Gallia C. Murena; qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vti videbatur, magnis copijs, constituerat, vti, cum Catilina in agrũ Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, belliq. grauissumi inuidiam optumo consuli imponeret: eo signo, proxuma nocte cétera multitudo coniurationis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinius, vti cum magna manu duodecim simul opportuna loca vrbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumq. vi aggrederetur, alius autem alium, sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent: simul, cæde, & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atq. decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languentibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, vehemens, manu promtus erat: maxumum bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciuis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo breui venturum pollicetur, ac paulo ante legatos

ex vrbe proficiſcitur. Lentulus cum his T. Volturtium quemdam Crotonienſem mittit; vt Allobroges, prius quam domum pergerent cũ Catilina, data atq. accepta fide, ſocietatem confirmarent. ipſe Volturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra ſcriptum eſt:

Qui ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. Fac cogites, in quanta calamitate ſis, & memineris, te virum eſſe: conſideres, quid tua rationes poſtulent; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infamis.

Ad hoc, mandata verbis dat: cum ab ſenatu hoſtis iudicatus ſit, quo conſilio ſeruitia repudiet: in vrbe parata eſſe, quæ iuſſerit: ne cunctetur ipſe propius accedere. His rebus ita actis, conſtituta nocte, qua proficiſcerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, vt in ponte Muluio per inſidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera, vti facto opus ſit, ita agant. Homines militares, ſine tumultu præſidijs collocatis, ſicuti præceptum erat, occulte pontem obſident. Poſtquam ad id loci legati cum Volturtio venere, ſimul vtrimq. clamor exortus eſt: Galli, cito cognito conſilio, ſine mora prætoribus ſe tradunt. Volturtius primo, cohortatus ceteros, gladio ſe à multitudine defendit; dein, vbi à legatis deſertus eſt, multa prius de ſalute ſua Pomptinum obteſtatus, quod ei notus erat, poſtremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hoſtibus, ſeſe prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios conſuli declarantur: at illum ingens cura atq. lætitia ſimul occupauere. con-

iura-

iuratione patefacta, ciuitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore. igitur confirmato animo, vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium Terracinensem; qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. ceteri sine mora veniunt. Ceparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex vrbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire iubet. eo senatum aduocat, magnaq. frequentia eius ordinis Volturtium cum legatis introducit: Flaccum prætorem scrinium cum litteris, quas à legatis acceperat, eodem adferre iubet. Volturtius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa, consilij habuisset; primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione; post, vbi fide publica dicere iussus est, omnia, vti gesta erant, aperit: se paucis ante diebus à Gabinio, & Cepario socium adscitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Varguntejum, multos preterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelijs portendi: Cinnam, atq. Sullam antea, se tertium esse, cui fatum foret vrbis potiri; preterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigijs haruspices respondissent bello ciuili cruen-

tum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit, vt, abdicato magistratu, Lentulus, itemque ceteri in liberis custodijs habeantur. itaque Lentulus. P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, coniuratione patefacta, quæ primo cupida rerum nouarum nimis bello fauebat, mutata mente Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cælum tollere, velut ex seruitute erepta, gaudium atque lætitiam agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxume calamitosum putabat; quippe cui omnes copiæ in vsu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat; quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret de coniuratione indicaturum, si fides publica data esset; iussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem fere, quæ Volturtius, de paratis incendijs, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet: præterea, se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alijque ex coniuratione deprehensi terrerent: eoque magis properaret ad vrbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, vbi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maxumis diuitijs, summa potentia: alij rem incredibilem rati, pars, tametsi verum existumabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis ma-

gis leniunda, quam exagitanda, videbatur, plerique Crasso ex negotijs priuatis obnoxij, conclamant, indicem falsum esse: deque ea re postulant vti referatur. Itaque, Cicerone consulente, frequens senatus decernit, Tarquinij indicium falsum videri, eumque in vinculis retinendum: neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existumarent, indicium illud à P. Autronio machinatum; quo facilius, appellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alij Tarquinium à Cicerone immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocinio, remp. conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed ijsdem temporibus Q. Catulus, & C. Piso neque gratia, neque precibus, neque precio Ciceronem impellere quiuere, vti per Allobroges, aut alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. Nam vterque cum illo grauis inimicitias exercebant; Piso, oppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum; Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus; quod, extrema ætate, maxumis honoribus vsus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod is, priuatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed vbi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singillatim circumeundo, atque ementiendo quæ se ex Volturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant, vsq. adeo, vti non nulli equites R. qui præsidij causa

 cum

cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Volturtio, comprobato eorum iudicio, præmia decernuntur: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atq. seruitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui precio rempub. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiã, atq. libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, vti, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, vbi ea parari cognouit, dispositis præsidijs, vti res atq. tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. sed eos paulo ante frequens senatus indicauerat contra remp. fecisse. tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodijs tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat. isq. postea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præsidijs abditis, referundum censuerat. Sed Cæsar, vbi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, huiuscemodi verba locutus est.

Omnis homines, P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atq. misericordia vacuos esse decet. haud facile animus verum prouidet, vbi illa officiunt; neq. quisquam omnium lubidini simul & vsui paruit.

vbi

ubi intenderis ingenium, valet. si lubido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quæ maiores nostri contra lubidinem animi sui, recte atq; ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas, magna atq; magnifica, quæ populi R. opibus creuerat, infida, atq; aduorsa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodijs consultum est, maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriæ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses & in pace, & per inducias multa nefanda facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis prouidendum est P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, & cæterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quam famæ, consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, nouum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; ijs utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositè atq; magnificè casum reip. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent, enumerauere, rapi virgines, pueros; diuelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent; fana, atque domos exspoliari; cædem, incendia fieri: postremò armis, cadaueribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed, per deos immortalis, quò illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos coniurationi faceret? scilicet, quẽ

res tanta, atque tam atrox non permouit, cum oratio accenderet. Non ita est: neque cuiquam mortalium iniuria sua parua videntur: multi eas grauius aequo habuere. sed alia aliis licentia est, P. C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia delinquere, pauci sciunt: fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio praediti, in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxuma fortuna minuma licentia est. neque studere, neque odisse, sed minume irasci decet. Quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atq. crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C. omnis cruciatus minores, quam facinora illorum, esse. sed pleriq. mortales postrema meminere: & in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de poena disserunt, si ea paulo seuerior fuerit. D. Silanum, virum fortem atq. strenuum, certe scio, quae dixerit, studio reip. dixisse, neq. illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamq. modestiam viri cognoui. Verum sententia eius mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed aliena à rep. nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus poenae nouum decernere. De timore, superuacaneum est disserere, cum praesenti diligentia clarissumi viri consulis, tanta praesidia sint in armis. De poena, possum equidem dicere id quod res habet, in luctu, atque miseriis, mortem aerumnarũ requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissoluere; vltra neque curae, neque gaudio locum esse. Sed, per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex

Por-

Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exsilium permitti iubent. an quia grauius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut nimis graue est in homines tanti facinoris conuictos? sin, quia leuius est; qui conuenit in minore negotio legem obseruare, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehēdat, quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius lubido gentibus moderatur. illis merito accidet, quicquid euenerit: ceterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. omnia mala exempla ex bonis initijs orta sũt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedæmonij, deuictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui remp. tractarent. Hi primò cœpere pessumum quẽque, & omnibus inuisum indemnatum necare. eo populus lætari, & merito dicere fieri. post, ubi paullatim licentia creuit; iuxta bonos, & malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. ita ciuitas, seruitute oppressa, stultæ lætitiæ grauis pœnas dedit. Nostra memoria victor Sulla, cũ Damasippum, & alios huiusmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit; quis non factũ eius laudabat? Homines scelestos, & factiosos, qui seditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quisque domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulò post ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos diuitijs expleuit.

Atq. ego hoc non in M. Tullio, neq. his temporibus vereor. Sed in magna ciuitate multa & varia ingenia sunt. potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Vbi hoc exemplo, per senatus decretum, consul gladium eduxerit: quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri P. C. neq. consilij, neq. audacia vnquam eguere: neq. superbia obstabat, quo minus instituta aliena, si modo proba erãt, imitarentur. Arma atq tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo, quod vbique apud socios, aut hostis, idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam inuidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Graciæ morem imitati, verberibus animaduertebant in ciuis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respub. adoleuit, & multitudine ciuium factiones valuere, circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliaque leges paratæ sunt: quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego caussam P. C. quo minus consilium nouum capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minume: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias: ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxume opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter facerit, senatum existumare: eum cõtra remp. & salutẽ omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri

verbo,

verbo, alius alij varie assentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens est P. C. cum res, atq. pericula nostra considero, & cum sententias non nullorum mecum ipse reputo. illi mihi disseruisse videntur de pena eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atq. focis suis bellum parauere. res autem monet, cauere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, vbi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat; vbi euenit, frustra iudicia implores. Capta vrbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalis; vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam remp. fecistis: si ista, cuiuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris ocium prabere vultis: expergiscimini aliquando, & capessite remp. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum iniurijs: libertas, & anima nostra in dubio est. Sepenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atq. auaritia nostrorum ciuium questus sum: multosque mortalis ea caussa aduersos habeo: qui mihi, atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. sed, ea tametsi vos parui pendebatis: tamen resp. firma erat: opulentia neglegentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis ne, an malis moribus viuamus: neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi R. sit; sed, hæc cuiuscumque modi videntur, nostra, an, nobiscum vna, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat. iam pridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus.

neq. lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atq. auaritiam: publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos, & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neq. mirum: vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis, eo fit, vt impetus fiat in vacuã remp. Sed ego hæc omitto: Coniurauere ciues nobilissumi patriam incendere. Gallorum gentem, infestissumam nomini Romano, ad bellũ arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, & dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? Misereamini censeo. Deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atq. etiam armatos dimittatis. ne ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est: sed vos non timetis eam. imme vero maxume: sed inertia, & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet dijs immortalibus confisi, qui hanc remp. in maxumis sæpe periculis seruauere. Nõ votis, neq. supplicijs muliebribus auxilia deorũ parantur. vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. vbi socordiæ te, atque ignauię tradideris: nequiquam deos implores. irati, infestiq. sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum quod is contra imperium in hostẽ pugnauerat, necari iussit. atq. ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si dijs, aut hominibus

nibus vmquam vllis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum iam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Ceparo loquar? quibus si quidquam pensi vmquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. Postremo, P.C. si meherele peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis: sed vndiq. circumuenti sumus: Catilina cum exercitu faucibus vrget: alij intra mœnia, atq. in sinu vrbis sunt hostes. neq. parari, neq. consuli quidquam occultè potest: quo magis properandum est. Quare ita ego censeo; cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq. sint, cædem, incendia, aliaque fœda atq. crudelia facinora in ciuis, patriamq. parauisse: de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum.

Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemque senatus magna pars, sententiam eius laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alij alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus R. domi, militiæque, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpe numero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerasse, facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cun-

cta patrauisse; eoque factum, vti diuitias pauper- tas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorũ, atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effeta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. sed, memoria mea, ingenti virtute, diuersis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin vtriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alij. Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. ille mansuetudine, & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, subleuando, ignoscendo; Cato, nihil largiundo, gloriam adeptus est. in altero miseris perfugium; in altero malis pernicies. illius facilitas, huius constantia laudabatur. postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotijs amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod dono dignũ esset; sibi magnũ imperium, exercitum, bellum nouũ exoptabat, vbi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxumè seueritatis erat. Non diuitijs cum diuite, neq. factione cum factioso: sed cum strenuo virtute, cũ modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat; esse, quã videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis adsequebatur. Postquam vti dixi, senatus in Catonis sententiã discessit; consul optumũ factu ratus, noctem, quę instabat, ante capere, ne quid eo spatio nouaretur,

trium-

nibus vmquam vllis pepercit. Ign oscite
thegi adolescentiæ, nisi iterum iam patriæ
lum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Stati
Cepario loquar? quibus si quidquam p
vmquam fuisset, non ea consilia de rep. hab
sent. Postremo, P.C. si mehercle peccato lo
esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoni
verba contemnitis: sed vndiq. circumuenti s
mus: Catilina cum exercitu faucibus vrge
alij intra mœnia, atq. in sinu vrbis sunt host
neq. parari, neq. consuli quidquam occulte p
test: quo magis properandum est. Quare ita e
censeo; cum nefario consilio sceleratorum c
uium resp. in maxuma pericula venerit, hiq
indicio T. Volturtij, & legatorum Allobrogu
conuicti, confessiq. sint, cędem, incendia, ali
que fœda atq. crudelia facinora in ciuis, p
triamq. parauisse: de confessis, sicuti de m
nifestis rerum capitalium, more maior
supplicium sumendum.

Postquam Cato assedit, consulares omn
itemque senatus magna pars, sententiam e
laudant, virtutem animi ad cœlum feru
alij alios increpantes timidos vocant: C
clarus atque magnus habetur: senati de
tum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, m
legenti, multa audienti, quæ populus R. d
militiæque, mari, atque terra præclara fa
ra fecit, forte lubuit attendere, quæ res m
me tant[illegible] ebant
numer[illegible]

neq. lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atq. auaritiam: publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos, & malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neq. mirum: vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis, eo fit, vt impetus fiat in vacuā remp. Sed ego hæc omitto: Coniurauere ciues nobilissumi patriam incendere, Gallorum gentem, infestissumam nomini Romano, ad bellū arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, & dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? Misereamini censeo. Deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atq. etiam armatos dimittatis. ne ista vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est: sed vos non timetis eam. immo vero maxume: sed inertia, & mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet dijs immortalibus confisi, qui hanc remp. in maxumis sæpe periculis seruauere. Nō votis, neq. supplicijs muliebribus auxilia deorū parantur: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. vbi socordiæ tete, atque ignauiæ tradideris: nequiquam deos implores. irati, infestiq. sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum quod is contra imperium in hostē pugnauerat, necari iussit. atq. ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiæ, si famæ suæ, si dijs, aut hominibus

nibus umquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum iam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Ceparia loquar? quibus si quidquam pensi umquam fuisset, non ea consilia de rep. habuissent. Postremo, P.C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis: sed undiq. circumuenti sumus: Catilina cum exercitu faucibus urget: alij intra mœnia, atq. in sinu urbis sunt hostes. neq. parari, neq. consuli quidquam occulte potest: quo magis properandum est. Quare ita ego censeo; cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq. sint, cædem, incendia, aliaque fœda atq. crudelia facinora in ciuis, patriamq. parauisse: de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum.

Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemque senatus magna pars, sententiam eius laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alij alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quæ populus R. domi, militiæque, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxume tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpe numero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam tolerasse, facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti, constabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cun-

cta patrauisse; eoque factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorũ, atque magistratuum vitia sustentabat; ac, sicuti effeta parentum, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. sed, memoria mea, ingenti virtute, diuersis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin vtriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alij. Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ Cato. ille mansuetudine, & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatem addiderat. Cæsar, dando, subleuando, ignoscendo; Cato, nihil largiundo, gloriam adeptus est. in altero miseris perfugium; in altero malis pernicies. illius facilitas, huius constantia laudabatur. postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotijs amicorum intentus, sua neglegere; nihil denegare, quod dono dignũ esset; sibi magnũ imperium, exercitum, bellum nouũ exoptabat, vbi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxumè seueritatis erat. Non diuitijs cum diuite, neq. factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cũ modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat; esse, quã videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis adsequebatur. Postquam vti dixi, senatus in Catonis sententiã discellit; consul optumũ factu ratus, noctem, quę instabat, ante capere, ne quid eo spatio nouaretur,

trium-

triumuiros, quæ supplicium postulabat, parare iubet: ipse, præsidijs dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, vbi paululum ascenderis ad læuam, circiter XII. pedes humi depressus. eum muniunt vndique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed inculta, tenebris, odore fœda, atq; terribilis eius facies. In eum locum postquam demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente clarissuma Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisq. suis exitum vitæ inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumtum est.

Dum ea Romę geruntur, Catilina ex omni copia, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum complet: dein, vti quisque voluntarius, aut ex socijs in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, vti quemque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alij præacutas sudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat, Catilina per montis iter facere; modo ad vrbem, modo in Galliam versus castra mouere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socij incepta patrauissent. Interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnæ copiæ concurrebant, opibus coniurationis

fre-

fretus; simul alienum suis rationibus videri, caussam ciuium cum seruis fugitiuis communicasse. Sed, postquam in castra nuncius peruenit, Romæ coniurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, cæterisque, quos supra memoraui, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit, eo consilio, vti per tramites occulte profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quę supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longe aberat, vtpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus, atque copijs hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neq. fugæ, neque præsidij vllam spem; optumum factum ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit.

Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem nō addere; neq. ex ignauo strenuum, neq. fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quāta cuiusq. animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quē neq. gloria, neq. pericula excitant, nequiquam hortere, timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerē, aduocaui; simul vti caussam consilij mei aperirem. Scitis equi-

equidem, milites, socordia, atq. ignauia Lentuli, quantam ipsi, nobisq. cladem attulerit; quoq. modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiuerim. Nunc vero, quo in loco res nostræ sint, iuxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo; vnus ab urbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atq. aliarum rerum egestas prohibet. Quocunq. ire placet ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti, atq. parato animo sitis; & , cum prælium inibitis, memineritis, vos diuitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atq. patriam in dextris vestris portare. Si vincimus; omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt. sin metu cesserimus, eadem illa aduorsa fient; neq. locus, neq. amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis superuacaneum est pro potẽtia paucorum pugnare. quo audacius aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summa turpitudine in exsilio ætatem agere. potuistis non nulli Romæ, amissis bonis, alienas opes exspectare. quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decreuistis. Si hæc relinquere vultis, audacia opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutauit. Nam, in fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus auertere; ea vero dementia est. Semper in prælio iis maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Cum vos considero, milites, & cum facta vestra æstumo: magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus

vestra

vestra me hortantur: præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. nam, multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiæ loci. Quod si virtuti vestræ fortuna inuiderit, cauete, ne inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam, atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

Hæc vbi dixit, paullulum commoratus, signa canere iubet, atq. instructos ordines in locum æquum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atq. copijs instruit. Nam, vti planities erat inter sinistros mõtis, & ab dextera rupes aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidijs artius collocat. Ab his centuriones omnis & euocatos, præterea ex gregarijs militibus optumũ quemque armatum in primam aciem subducit. C. Malliũ in dextra, Fesulanum quemdam in sinistra parte curare iubet: ipse cum libertis, & calonibus propter Aquilam adsistit; quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti caussa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidijs locat. Ipse equo circumiens, vnumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, vti meminerint se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focijs suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prętor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosq.

rosque ipsos, factaque eorum fortia nouerat; ea cōmemorando, militū animos accendebat. Sed, vbi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortes paullatim incedere iubet. idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum est, vnde à ferentarijs prœlium committi posset: maxumo clamore, infestis signis concurrunt: pila omittunt; gladijs res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, cominus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere: integros pro saucijs accersere: omnia prouidere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde vtrimque ex lateribus ceteros aggreditur. Mallius, & Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina; memor generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in confertissumos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum vero cerneres quanta audacia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque viuus pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disiecerat, paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis vulneribus, conciderant: Catilina vero longe à suis inter hostium cadauera repertus est, paullulum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat

vi-

uinus; in uultu retinens. Postremò, ex omni copia, neque in prœlio, neque in fuga quisquam ciuis ingenuus captus est, Ita cuncti suæ, hostiumque vitæ iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi R. lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prœlio, aut grauiter vulneratus discesserat. Multi autem, qui è castris visundi, aut spoliandi gratia processerant, voluentes hostilia cadauera, amicum alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mæror, luctus, atque gaudia agitabantur.

Finis Belli Catilinarij.

C. SALLVSTII CRISPI IVGVRTHA, SEV BELLVM IVGVRTHINVM.

Also queritur de natura sua genus humanum, quod imbecille, atq. æui breuis, forte potius, quam virtute, regatur. Nam contra reputando, neq. maius aliud, neq. præstabilius inuenias, magisq. naturæ industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux, atq. imperator vitæ mortalium, animus est: qui vbi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque, & clarus est, neq. fortuna eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artis bonas neq. dare, neq. eripere cuiquam potest. sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessum datus est perniciosa lubidine paullisper vsus: vbi per socordiã vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quique culpam actores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multum etiam periculosa petunt; neq. regerentur magis, quam regerent casus; & eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam vti genus hominum compositum ex corpore, & anima est: ita res cun-

ctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia huiuscemodi breui dilabuntur; at ingenij egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. postremo, corporis & fortunæ bonorum, vti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, & aucta senescunt. Animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudijs, per luxum atque ignauiam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque socordia torpescere sinunt: cum præsertim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verum ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempestate cupiunda videntur: quoniam neq. virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudē ius fuit, tuti, aut eo magis honesti sūt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas; tamen importunum est: cum præsertim omnes rerum mutationes cædem, fugam, aliaque hostilia portendant. frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta & perniciosa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari. Ceterum ex alijs negotijs, quæ ingenio exercentur, in primis magno vsui est memoriam gestarum: cuius de virtute quia multi dixere, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existumet memet studium

dium meum laudando extollere. Atque ego
credo fore, qui, quia decreui procul à repub.
ætatem agere, tanto tamque utili labori meo
nomen inertiæ imponant: certè, quibus ma-
xuma industria videtur, salutare plebem, &
conuiuijs, gratiam quærere. Qui si reputa-
uerint, & quibus ego temporibus magistra-
tum adeptus sum, & quales viri idem assequi
nequiuerint; & postea, quæ genera hominum
in senatum peruenerint: profectò existuma-
bunt, me magis merito, quam ignauia, iudi-
cium animi mei mutauisse; maiusque com-
modum ex otio meo, quam ex aliorum ne-
gotijs, reip. venturum. Nam sæpe audiui, Q.
Maxumum, P. Scipionem, præterea ciuitatis
nostræ præclaros viros solitos ita dicere: cum
maiorum imagines intuerentur, vehementis-
sume sibi animum ad virtutem accendi. scili-
cet non ceram illam, neque figuram tantam
vim in sese habere: sed memoria rerum ge-
starum eam flãmam egregijs viris in pectore
crescere, neque prius sedari, quam virtus eo-
rum famam atque gloriam adæquauerit. At
contra, quis est omnium his moribus, quin
diuitijs, & sumptibus, nõ probitate, neq. indu-
stria, cum maioribus suis contendat? etiam
homines noui, qui antea per virtutem soliti
erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per
latrocinia potius, quam bonis artibus, ad im-
peria & honores nituntur. Proinde quasi præ-
tura, & consulatus, atque alia omnia huiusce-
modi per seipsa clara, & magnifica sint, ac nõ
perinde habeantur, ut eorum, qui ea susti-
nent, virtus est. Verum ego liberius, altiusque
processi, dum me ciuitatis morum piget, tæ-
detque. nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus R. cũ

Iugur-

nem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, & minumum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existumaus virtutem Iugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentẽ, exacta ætate sua, & paruis liberis, magis magisq. crescere intellegit, vehemẽter eo negotio permotus, multa cum animo suo voluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem: præterea, opportunitas suæ Liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transuorsos agit. ad hoc, studia Numidarum in Iugurtham accensa, ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, vbi videt, neq. per vim, neque insidijs opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promtus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tẽtare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret: sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sæuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, vt erat impigro atq. acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hostium cognouit: multo labore, multaq. cura, præterea modestissume parendo, & sæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, vti nostris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori esset. Ac sane, quod difficillumum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consi-

consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumq. solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisq. eum in dies amplecti. quippe cuius neq. consilium, neq. inceptũ vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, & ingenij sollertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atq. nobiles, quibus diuitię bono honestoq. potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthę non mediocrem animum pollicitando accẽdebant, si Micipsa rex occidisset, fore vti solus imperio Numidię potiretur: in ipso maxumam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuorti domum decreuit: donatum, atq. laudatum magnifice pro concione Iugurtham in prætorium adduxit: ibique secreto monuit, vti potius publice, quam priuatim, amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret, periculose à paucis emi, quod multorum esset. si permanere vellet in suis artibus, vltro illi & gloriam, & regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia præcipitem casurum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. earum sententia hæc erat. *Iugurthæ tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit; quam rem tibi certe scio gaudio esse. nobis ob merita sua carus est; vt idem S. P. Q. R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor: en habes virum dignum te, atque auo suo Masinissa.* Igitur

 sex,

aliter quid eueniat: prouidere, decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere uidetur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, colite, obseruate talem hunc uirum: imitamini uirtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse uidear, quam genuisse.

Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat; tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenerunt, vt inter se de negotijs cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis erat, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere impar erat, despiciens, dextera Atherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, vt aetati concederet, fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cũ multa de administrando imperio dissererẽt, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquennij consulta, & decreta omnia rescindi. Nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proxumis annis adoptione in regnũ peruenisse. Quod verbum in pectus Iugurthę altius, quam quisquam ratus, descendit. Itaq. ex eo tempore ira & metu anxius, moliri, parare, atq. ea modo in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quę vbi tardius procedunt, neq. lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memoraui, propter dissensio-

nem placuerat diuidi thesauros, finisque imperij singulis constitui. Itaque ad vtramque rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius vtebatur domo, qui proxumus lictor Iugurthæ, carus acceptusq. ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, vti tamquam suam domum visens eat: portarum claues adulterinas paret; nam veræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, vbi res postularet, se ipsum cum magna venturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, vti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit. Qui postquam in ędes irrupere; diuersi regē quærere; dormientis alios, alios occursantis interficere: scrutari loca abdita; clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quo initio pauidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, vti iussi erant, ad Iugurtham referunt. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Atherbalem, omnisq. qui sub Micipsę imperio fuerant, metus inuadit. In duas partis discedunt Numidæ: plures Atherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maxumas potest copias armat: vrbis partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cęde fratris, & fortunis suis: tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex

prœlio profugit in prouinciam, ac dehinc Romam contendit. Tum Iugurtha patratis consilijs, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neq; aduorsus iram eius vsquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. Itaque, paucis diebus, cum auro argentoque multo legatos Romam mittit: quis præcipit, vti primum veteres amicos muneribus expleant: dein nouos acquirant: postremo, quemcunque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, & ex præcepto regis hospitibus, alijsque, quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, vt ex maxuma inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. igitur, vbi legati satis confidunt, die constituto senatus vtrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus.

P.C. Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vti regni Numidiæ tantummodo procurationem existumarem meam; cetarum ius, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi militiæque quam maxumo vsui esse populo R. vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarem, Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissumus, contemto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, vtique ab stirpe socium atque amicum populi R. regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P.C. quoniam eo mi-

sociorum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob maiorum meorum beneficia posse me à vobis auxilium petere, ac maxume deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem: secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrumum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiã à vobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem vestram appetiuerunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorũ progeniem vos, P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustra à vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil caussæ haberem, præter miserandam fortunam: quod paullò ante rex genere, fama, atque copijs potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam; neq; pati cuiusquam regnum per scelus crescere. Verum ego ijs finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus R. dedit: unde pater, & auus meus una vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in meà iniuria despecti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia tua euasere, uti quem tu parẽ cum liberis tuis, regniq; participem fecisti, is potissumum stirpis tuæ exstinctor sit? numquamne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga uersabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia sæua patiebamur. hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam

illa pestis ex Africa eiecta est, laeti pacem agitabamus: quippe, quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius sceleris sui prædam fecit: post, ubi me ijsdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miserijs effecit, vt vbiuis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existumabam, P.C. vti prædicantem audiueram patrem meum; qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxume tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit, vt in omnibus bellis adesset vobis: nos vti per otium tuti simus, in manu vestra est, P.C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt: pater, vti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mœrore, & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improuiso mali accidisset, vos implorarem, P.C. quibus pro magnitudine imperij, ius & iniurias omnis, curæ esse decet. Nunc vero

 exsul

exsul patria, domo, solus, atq. omnium hone-starum rerum egens, quos accedam, aut quos appellem? nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, vbi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo, Masinissa nos ita instituit, P.C. ne quem coleremus, nisi populum R. ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, vna occidendum nobis esse. Virtute, ac dijs volentibus, magni estis & opulenti: omnia secunda, & obedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ, parum cognita, transuorsos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognita caussa, statuatis: fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem hæc simulantem videam: & aliquãdo aut apud vos, aut apud deos immortalis rerum humanarum cura oriatur: ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox atq. præclarus est, omnibus malis excruciatus impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumq. miseriarum grauis pœnas reddat. Iamiam frater animo meo carissume, quamquam tibi immaturo, &, vnde minume decuit, vita erepta est, tamẽ lætandum magis, quam dolendum puto casum tuum. Non enim regnum sed fugam, exilium, egestatem, & has omnis, quæ me premunt, ærumnas cum anima simul amisisti: ut ego infelix in tanta mala

præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam, tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens, an regno consulam, cuius vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pendet. Vtinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne viuere contemtus viderer, si defessus malis iniuriæ concessissem. Nunc quoniam neq. viuere lubet, neq. mori licet sine dedecore; P.C. per vos, per liberos, atq. parentes vestros, per maiestatem populi R. subuenite misero mihi: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quam caussa freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sæuitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem vltro bellum inferentē, postquam superatus sit, queri, quod iniuriam facere nequisset: Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset: neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde vtrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorū, præterea magna pars gratia deprauata, Atherbalis dicta contemnere; Iugurthę virtutē laudibus extollere; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. at cōtra pauci, quibus bonum & ęquum diuitijs carius erat, subueniendum Atherbali, & Hiempsalis mortem seuere vindicandam cēsebant sed ex omnibus maxume Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionē famosam, impudentēque, veritus, quod in tali

dus: cœlo, terraq. penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut à bestijs interiere. Nā morbus haud sæpe quemquam superat. ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diuersum est: tamen, ut ex libris Punicis qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; vtiq. rem sese habere, cultores eius terræ putant: quam paucissimis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultique: quis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur: uagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicut Afri putant, interijt: exercitus eius compositus ex gentibus varijs, amisso duce, ac passim multis sibi quisq. imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenij, nauibus, in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanum magis: hique alueos nauium inuersos pro tugurijs habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat. mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Getulos secum miscuere; & quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiuerant, semet ipsi Numidas appellauere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblon-

ga, incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis autem, & Armenijs accessere Libyes. Nam hi propius mare Africum agitabant: Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hique maturę oppida habuere. Nam, freto diuisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea Nomo-Numidæ, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, vtrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere: nomen gloriamque sibi addidere: magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraq. ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere. Postea Phœnices, alij multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperij cupidine solicitata plebe, & alijs nouarum rerum auidis, Hipponem, Adrimetum, Leptim, aliasq. vrbis in ora maritima condidere: eæq. breui multũ auctę, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Philenon aræ: quem locum Ægyptum versus finem imperij habuere Carthaginienses: post aliæ Punicæ vrbes. Cetera loca vsq. ad Mauritaniam Numidæ tenent. proxime Hispaniã Mauri sunt:

su-

super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tugurijs, alios incultius vagos agitare. post eos Æthiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginensium, quos nouissume habuerant, populus R. per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen vsque Muluchã sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi R. itemq. nobis neque bello, neq. pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

Postquam, diuiso regno, legati Africa decessere; & Iugurtha contra timorem animi præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleuerat, in regnum Atherbalis animum intendit. ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniurię, metuens magis, quam metuẽdus. Igitur ex improuiso finis eius cum magna manu inuadit: multos mortalis cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum conuertit, existumans dolore permotum Atherbalem iniurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli caussam fore. At ille, quod neq. se parem armis existumabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat: legatos ad Iugurtham de iniurijs questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere:

quia

quia tentatum antea secus cesserat. Neq. eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. Itaque non, vt antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum, qua pergebat, vrbis, agros vastare, prædas agere: suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal vbi intelligit eo processum, vti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessario copias parat, & Iugurthæ obuiam procedit. Interim haud longe à mari prope Cirtam oppidum vtriusq. consedit exercitus: & quia diei extremum erat, prœlium non inceptum: sed vbi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt: semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, fundúntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: &, ni multitudo togatorum fuisset, quę Numidas insequentes mœnibus prohibuit, vno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Iugurtha oppidum circumsedit: vineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxume festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum Romam ab Atherbale missos audiuerat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant: S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur.

sed

fed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate senatus esse: ab adolescentia sua ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob easdem artis à Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse. cęterum, quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod vbi comperisset, sceleri obuiam isse: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam breui missurum. ita vtrique digrediuntur. Atherbalis appellandi copia non fuit. Iugurtha vbi eos Africa decessisse ratus est, neq. propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest: vallo, atq. fossa mœnia circumdat turris exstruit, easque præsidijs firmat: pręterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal vbi intellegit omnis fortunas suas in extremo sitas, hostem infestum, auxilij spem nullam, penuria rerum necessarium bellum trahi non posse: ex ijs, qui vna Cirtam profugerant, duos maxume impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, vti per hostium munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt: literæ Atherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, P. C.

FIC. sed vis Iugurtha subigit: quem tanta lubido me exstinguendi innasit, uti neque vos, neque deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum iam mensem socius & amicus populi R. armis obsessus teneor; neque mihi Micipsa patris mei benificia, neque vestra decreta auxiliantur; ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere dehortatur me fortuna mea; etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intellego illum, supra quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare. utrum gravius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum; dein patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostra iniuria, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet; me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanta fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Iugurtha scelerum ostentui essem; non iam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet consulite; me ex manibus impijs eripite, per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.

His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quam primum Atherbali subueniendum: de Iugurtha interim uti consuleretur, quoniam legatis non

non paruisset. Sed ab isdem illis regis fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret: Ita bonum publicum, vt in plerisque negotijs solet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus visi; in quis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum senatus princeps. Hi, quod in inuidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere; dein breui Vticam adpulsi, litteras ad Iugurtham mittunt, quam ocissume ad prouinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, vbi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiuerat, contra inceptum suum venisse; primo commotus metu, atq. lubidine, diuorsius agitabatur. Timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumpere nititur, maxume sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum. quod vbi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, vti prius, quam legatos conueniret, Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incederet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. At tametsi senatus verbis minæ graues nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumta, legati frustra discessere. Eâ postquam Cirtę audita sunt, Italici, quorũ virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Atherbali suadẽt, vti seq. & oppidum Iugurthę tradat:
tan-

sumque deditum venissent, vt in diebus proximis decem Italia decederent, consul Numidis ex senatus decreto nunciari iubet. ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi, & corporis erant; quas omnis auaritia præpediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissumus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est: multosque mortalis, & urbis aliquod pugnando cepit. Sed vbi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger auaritia facile conuersus est. ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrume regem impugnauerat; tamen, magnitudine pecuniæ, à bono honestoque in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotij Scaurum accepit, in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei caussa mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam: cuius rei spe-

esses erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, vti constituerat, in castra venit: ac pauca præsenti consilio locutus de inuidia facti sui, atq. vt in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi per saturam sententijs exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, vti pro consilio imperatum erat, elephanti xxx. pecus, atque equi multi, cum paruo argenti pondere, quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. in Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama diuulgauit, Romæ per omnis locos, & conuentus de facto consulis agitari: apud plebem grauis inuidia; patres soliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à vero bonoque impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiæ nobilitatis supra diximus; inter dubitationem & moras senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere; prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmij facundia clara pollensque fuit; decere existumaui vnam ex tam multis orationem eius perscribere: ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ huiuscemodi verbis disseruit.

Multa me dehortantur à vobis, Quirites,

ni studium reip. omnia superet; opes factionis,
vestra patientia, ius nullum: ac maxume,
quod innocentia plus periculi, quam honoris
est. Nam illa quidem piget dicere, his annis
xv. quam ludibrio fueritis superbia paucorum;
quam fœde, quamque inulti perierint vestri
defensores; uti vobis animus ab ignauia, atque
socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem,
obnoxijs inimicis, exsurgitis; atque etiam
nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse.
Sed quamquam hæc talia sunt: tamē, obuiam
ire factionis potentia, animus subigit. Certe
ego libertatē, quæ mihi à parente meo tradi-
ta est, experiar: verū id frustra, an ob rem fa-
ciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neq;
ego vos hortor, quod sæpe maiores vestri fece-
re, uti contra iniurias armati eatis. Nihil vi,
nihil secessione opus est: nec esse est, suomet ipsi
more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho,
quem regnum parare aiebant, in plebem Ro-
manam quæstiones graues habitæ sunt: post C.
Gracchi, & M. Fuluij cædem, item ordinis ve-
stri multi mortales in carcere necati sunt.
vtriusq. cladis non lex, verum lubido eorum
finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, ple-
bi sua restituere. Quidquid sine sanguine ci-
uium vlcisci nequitur, iure factum sit. Supe-
rioribus annis taciti indignabamini ærarium
expilari; reges, & populos liberos paucis nobi-
libus vectigal pendere; penes eosdem & sum-
mam gloriam, & maxumas diuitias esse: ta-
men hæc talia facinora impune suscepisse, pa-
rum habuere: itaque postremo leges, maie-
stas vestra, diuina & humana omnia hostibus
tradita sunt. neque eos, qui ea fecere, pudet,
aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra ma-
gnificè, sacerdotia, & consulatus, pars trium-

phos suos ostentantes: perinde quasi ea honori,
non prædæ, habeant. serui ære parati iniusta
imperia dominorum non perferunt: vos, Qui-
rites, imperio nati, æquo animo seruitutem to-
leratis? At qui sunt hi, qui remp. occupaue-
re? homines sceleratissimi, cruentis manibus,
immani auaritia, nocentissimi, idemq. super-
bissimi: quibus fides, decus, pietas, postremò
honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt.
Pars eorum, occidisse tribunos pl. alij quæstio-
nes iniustas, plerique cædem in vos fecisse,
pro munimento habent. ita, quam quisq. pes-
sime fecit, tam maxime tutus est: metū à
scelere suo ad ignauiam vestram transtulere:
quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, ea-
dem metuere in unum coegit. Sed hæc inter
bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si
vos tam libertatis curam haberetis, quam il-
li ad dominationem accensi sunt; profectò ne-
que resp. sicuti nunc, vastaretur; & beneficia
vestra penes optimos, non audacissimos, fo-
rent. Maiores vestri parandi iuris, & maie-
statis constituendæ gratia, bis per secessionem
armati Auentinum occupauere: vos pro liber-
tate, quam ab illis accepistis, non ne summa
ope nitemini? atque eo vehementius, quo
maius dedecus est, parta amittere, quam
omnino non parauisse? Dicet aliquis, quid
igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti
prodidere remp. non manu, neque vi: quod
magis, vos fecisse, quam illis accidisse, indi-
gnum est: verùm quæstionibus, & indicio ipsius
Iugurthæ. qui si deditiçius est; profectò iussis
vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet
æstimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit,
ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad
paucos potentis maxumæ diuitiæ, in remp.

dam-

vestros perperam, quam recte, fecisse : sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hæc, in rep. multo præstat, beneficij, quam maleficij, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, vbi neglegas : at malus improbior. Ad hoc si iniuria non sint, haud sæpe auxilij egeas.

Hæc, atque alia huiuscemodi sæpe dicundo, C. Memmius populo R. persuadet, vti L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur : eumque, interposita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessebat, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti ab Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissuma facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Iugurthæ traderent; alij perfugas venderent : pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius prætor, perlata rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur : eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quam misericordiam eius, experiri malit : priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, Romam venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra memorauimus, C. Bæbium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impuden-

tia contra ius, & iniurias omnis munitus foret. Ac C. Memmius aduocata concione; quamquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci iubebat, pars, ni socios sceleris aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per per sese inuiolatam fore. Post, vbi silentium cœpit, producto Iugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæque facinora eius memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit: quibus iuuantibus, quibusq. ministris ea egerit, quamquam intellegat populus R. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiat, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se suasque spes corrupturum. Dein, vbi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atque alijs omnibus, quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Iugurthæ Bestiæque, & cæteris, quos illa quęstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiua, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Iugurthæ aduorsus fuerat, dedita Cirta, & Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cū Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Iugurtham

tham ob scelera inuidia cum metu vrgeat, regnum Numidiæ ab senatu petat. Auidus consul bella gerundi, moueri, quam senescere, omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia euenerat. Quæ postquam Massiua agitare cœpit: neque Iugurthæ in amicis satis præsidij est; quod eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi impediebat: Bomilcari proxumo, ac maxime fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuæ paretac maxume occulte; sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egressusq. eius, postremo loca, atq. tempora cuncta explorat; dein, vbi res postulabat, insidias tendit. Igitur vnus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massiuam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profitetur. fit reus magis ex æquo bonoq. quam ex iure gentium Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animaduortit, super gratiam, atq. pecuniam suam, inuidiam facti esse. Igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus consulens: clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. & ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus à senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe tacitus eo respiciens, postremo dixisse,

gi formidinem adderet; aut cupidine cæcus, ob thesauros opidi potiundi, vineas agere, aggerem iacere; aliaque, quæ incepto vsui forent properare. At Iugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus eius augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fuere. Interea per homines callidos diu, noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducesque turmarum partim, vti transfugerent, corrumpere; alij, signo dato, locum vti desererent. Quæ postquam ex sententia instruxit; intempesta nocte de improuisio multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alij: alij se abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: cælum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugegere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregarijs militibus, transiere ad regem: & centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri fœda fuga, plerique abiectis armis, proxumum collem occupauere. Nox, atque præda castrorum, hostis, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. Dein Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame ferroque

clau-

clausum tenet, tamen se memorem rerum hu-
manarum, si secum foedus faceret, incolumis
omnis sub iugum missurum: praeterea, uti die-
bus decem Numidia decederet. Quae grauia
quamquam, & flagitij plena erant: tamen,
quia mortis metu mutabant, sicuti regi lubue-
rat, pax conuenit. Sed ubi ea Romae comper-
ta sunt, metus atque moeror ciuitatem inua-
sere: pars dolere pro gloria imperij, pars in-
solita rerum bellicarum timere libertati. Aulo
omnes infesti, ac maxume qui bello saepe prae-
clari fuerant, quod armatus dedecore potius,
quam manu salutem quaesiuerit. Ob ea con-
sul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac
deinde periculum timens, senatum de foede-
re consulebat: & tamen interim exercitui sup-
plementum scribere, ab socijs & nomine
Latino auxilia accersere, denique omnibus
modis festinare. Senatus ita, uti par fuerat,
decernit, suo atque populi iniussu nullum
potuisse foedus fieri. Consul impeditus a tri-
bunis pl. ne, quas parauerat copias, secum
portaret, paucis diebus in Africam proficisci-
tur. Nam omnis exercitus, uti conuenerat,
Numidia deductus in prouincia hiemabat.
Postquam eo venit, quamquam persequi Iu-
gurtham, & mederi fraternae inuidiae animo
ardebat, cognitis militibus, quos praeter fu-
gam, soluto imperio, licentia, atque lasci-
uia corruperat, ex copia rerum statuit, sibi
nihil agitandum. Interea Romae C. Mami-
lius Limetanus Tr. pl. rogationem ad po-
pulum promulgat, uti quaereretur in eos,
quorum consilio Iugurtha senati decreta ne-
glexisset, quique ab eo in legationibus,
aut imperijs pecunias accepissent, qui ele-
phantos, quique perfugas tradidissent, item

stinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quã potentiæ, addidit: quæ res plerumque magnas ciuitates pessum dedit; dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlcisci volunt. Sed de studijs partium, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine parem disserere; tempus, quam res, maturius deseret. quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli fœdus, exercitusque nostri fugam fœdam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloque Numidia euenerat, acri viro, & quamquam aduerso populi partibus, fama tamen æquabili, & inuiolata. Is vbi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia vndique accersere; arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti; vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenq. Latinum, & reges vltro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuiũ, cum propter artis bonas, tum maxume quod aduorsum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant. Sed, vbi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, prædator ex socijs, & ipse præda hostium, sine

imperio, & modestia habitus. Ita imperatori
nouo plus ex malis moribus solicitudinis,
quam ex copia militum auxilij, aut bonę spei,
accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam
& æstiuorum tempus comitiorum mora
imminuerat, & exspectatione euentus,
ciuium animos intentos putabat; non prius
bellum attingere, quam majorum disciplina
milites laborare coegisset. Nam Albinus,
Auli fratris, exercitusq. clade perculsus, postquam
decreuerat non egredi prouincia, quantum
temporis æstiuorum in imperio fuit, plerumque
milites in statiuis castris habebat;
nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare
subegerat. Sed neque more militari vigiliæ
ducebantur. Vti cuique lubebat, ab signis
aberat. lixæ permisti cum militibus diu,
noctuque vagabantur: & palantes agros vastare,
villas expugnare, pecoris, & mancipiorum
prædas certantes agere: eaque mutare
cum mercatoribus vino aduectitio, & alijs talibus:
præterea, frumentum publice datum
vendere, panem in dies mercari: postremo,
quæcumque dici, aut fingi queant ignauiæ,
luxuriæq. probra, in illo exercitu cuncta fuere,
& alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum
non minus, quam in rebus hostilibus,
magnum, & sapientem virum fuisse comperior:
tanta temperantia inter ambitionem, sæuitiamque
moderatum. Namque edicto primo
adiumenta ignauiæ sustulisse, ne quisquam
in castris panem, aut quem aliũ cibum
coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur;
ne miles gregarius in castris, neue in
agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris
arte modum statuisse; præterea, transuorsis
itineribus quotidie, castra mouere,
iuxta

æ, in spem victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quam maxumas potest, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in diuisione possederat, flumen oriens à meridie nomine Muthul: à quo aberat mons ferme millia passuum xx. tractu pari, vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro, ac myrtetis, alijsque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter fluminis propinqua loca: ea consita arbustis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transuorso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie consedit; elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret; ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, vti memores pristinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum auaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum; quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem, vti prudētes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum consererent. Proinde parati, intentiq. essent, signo dato, Romanos inuadere; illum diem aut omnis labores, & victorias confirmaturum, aut maxumarū ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, vti quemque ob militare facinus pecunia, aut

honore extulerat, commonefacere benificij sui, & eum ipsum alij ostentare: postremo, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicatur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet; (nam inter virgulta equi, Numidæque consederant, neque plane occultati humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cum natura loci, tum dolo ipsi; atque signa militaria, obscurati) dein, breui cognitis insidijs, paullisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus subsidijs aciem instruxit: inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit, equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, transuorsis principijs in planum deducit. Sed, vbi Numidas quietos, neq. colle degredi animaduertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmisit ad flumen, vti locum castris ante caperet, existumans hostes crebro impetu, & transuorsis prœlijs iter suum remoraturos, & quoniam armis diffiderent, lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re, atq. loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmē Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersarijs receptui,

ceptui,

se prui, ac post munimento fore demum, repente signo dato, hostis inuadit. Numidæ alij postremos cædere; pars à sinistra, ac dextera tentare: infensi adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare. quorum etiam qui firmioribus animis obuij hostibus fuerant, ludificati incerto prælio ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi aut conserendi manum copia erat. Ante iam docti ab Iugurtha equites, vbicumque Romanorum turma insequi cœperat, nõ confertim, neque in vnum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume diuorsi. ita numero priores, si à persequendo hostes deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant, eo vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere: nostros asperitas, & insolentia loci retinebat. Ceterum facies totius negotij varia, incerta, fœda, atque miserabilis. dispersi à suis, pars cedere, alij insequi: neque signa, neque ordines obseruare: vbi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, ciues permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. Denique omnibus labore, & æstu languidis, Metellus, vbi videt Numidas minus instare, paullatim milites in vnum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor aduorsum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neque illis castra esse, neque munimentum vllum, quo cedentes

tenderent: in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circumire, hortari, renouare prœlium, & ipse cum delectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubijs instare, quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo duo imperatores summi viri, inter se certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus aduorsus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intellegunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri: (& iam diei vesper erat,) aduorso colle, sicuti præceptum fuerat, euadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugatique, pauci interiere: plerosque velocitas, & regio hostibus ignara, tuta sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestriũ præfectum ab Iugurtha supra diximus, vbi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, vti res postulabat, aciem exornat, neque remittit, quid vbique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse iã, & animo vacuum accepit, simulque ex Iugurthæ prœlio clamorem augeri, veritus ne legatus cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itinere officeret, latius porrigit: eoque modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris vim magnam animaduertunt. Nam prospectum ager arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: post, vbi æquabilem manere, &, sicut acies mouebatur, magis magisque appropinquare vident, cognita re pro-

properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Dein, vbi propius ventum est, vtrimque magno clamore concurritur Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quę iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere castrorum, & prœlio fessi, lassique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentiq. obuiam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, veluti hostes aduentarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & pæne imprudentia admissum facinus miserabile, ni vtrimque pręmissi equites rem explorauissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum. milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisq. fortia facta ad cælum ferr. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignauis gloriari licet: aduorsæ res etiam bonos detrectant. Metellus in isdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit: meritos in prœlijs more militię donat, vniuersos in concione laudat, atq. agit gratias: hortatur, ad cetera, quæ leuia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro pręda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet,

vti

vti sese victus gereret, exploratum misit. At il-
le sese in loca saltuosa, & natura munita rece-
perat: ibiq. cogebat exercitum numero homi-
num ampliorem, sed hebetem, infirmumq.
agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id
ea gratia eueniebat, quod præter equites re-
gios nemo omnium Numida ex fuga regem
sequitur. quo cuiusq. animus fert, eo disce-
dunt. neq. id flagitium militiæ ducitur: ita se
mores habēt. Igitur Metellus, vbi videt etiam
tum regis animum ferocem esse; bellū reno-
uari, quod nisi ex illius lubidine geri non pos-
set: prætereà iniquum certamen sibi cum ho-
stibus; minore detrimento illos vinci, quam
suos vincere: statuit non prœlijs, neq. acie sed
alio more bellum gerūdum. Itaq. in loca Nu-
midiæ opulentissima pergit. agros vastat: mul-
ta castella, & oppida, temere munita, aut sine
præsidio, capit, inceditq.: puberes interfici iu-
bet, alia omnia militum præda esse. Ea formi-
dine multi mortales Romanis dediti obsides &
frumentum, & alia, quæ vsui forent, affatim
præbita: vbicumq. res postulabat, præsidium
impositum. Quæ negotia multo magis, quam
prœlium male pugnatum ab suis, regem terre-
bant. Quippe cuius spes omnis in fuga sita
erat, sequi cogebatur, & qui sua loca defende-
re nequiuerat, in alienis bellum gerere. Tamē
ex inopia, quod optumū videbatur, consilium
capit: exercitum plerumq. in isdem locis ope-
riri iubet: ipse cum delectis equitibus Metel-
lum sequitur: nocturnis & auijs itineribus
ignoratus, Romanos palātis repente aggredi-
tur. Eorum pleriq: inermes cadunt, multi ca-
piuntur: nemo omnium intactus profugit: &
Numidæ, prius quam ex castris subueniretur,
sicuti iussi erant, in proxumos collis discedūt.

In-

Interim Romæ gaudium ingens ortum co-
gnitis Metelli rebus: vti seque, & exercitum
more maiorum gereret: in aduerso loco vi-
ctor tamen virtute fuisset: hostium agro po-
tiretur: Iugurtham, magnificum ex Auli so-
cordia, spem salutis in solitudine, aut fuga
coegisset habere. Itaq. senatus, ob ea felici-
ter acta, dijs immortalibus supplicia decerne-
re: ciuitas trepida antea, & solicita de belli
euentu, læta agere: de Metello fama præcla-
ra esse. Igitur eo intentior ad victoriam ni-
ti: omnibus modis festinare: cauere tamen,
necubi hosti opportunus fieret: meminisse
post gloriam inuidiam sequi. Ita, quo clarior,
eo magis anxius erat: neque post insidias Iu-
gurthæ effuso exercitu prædari. vbi frumen-
to, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni
equitatu præsidium agitabant: exercitus par-
tem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni
magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus
locis haud longe inter se castra faciebant. Vbi
vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fu-
ga, atque formido latius cresceret, diuorsi
agebant. Eo tempore Iugurtha per collis se-
qui: tempus, aut locum pugnæ quærere: qua
venturum hostem audierat, pabulum, & aqua-
rum fontis, quorum penuria erat, corrumpe-
re: modo se Metello, interdum Mario osten-
dere, postremos in agmine tentare, ac statim
in collis regredi: rursus alijs, post alijs minita-
ri: neque prœlium facere, neque otium pati,
tantummodo hostem ab incepto retinere. Ro-
manus imperator vbi se dolis fatigari videt:
neque ab hoste copiam pugnandi fieri: vrbem
magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem
regni, nomine Zamam, statuit oppugnare:
ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham
labo-

euadere alij, alij succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi; cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos saxa voluere, sudes, pila, præterea pice & sulphure tædam mistam ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat. Nam plerosque iacula, tormentis, aut manu emissa, vulnerabant: parique periculo sed fama impari, boni atque ignaui erant. Dum apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quam prœlium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani, grege facto locum capere paullo, quam alij, editiorem: neque inde maxuma vi depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, & eos maxuma vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrume rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit: dein, conuerso equo, animaduortit fugam ad se vorsum fieri. quæ res indicat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam, perque remp. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neue hostes inultos abire sinat. ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus,

tus, cum alij super vallum præcipitarentur, alij in angustijs ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuortitur. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxuma loca tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum, atque, vti superiore die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit: qui in primo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt. Neque diutius Numidæ resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non vt equestri prœlio solet, sequi, dein cedere, sed aduorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis pæne victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Vbi quisq. legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti, neq. alius in alio magis, quã in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere. clamor permixtus, hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela vtrimque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, vbi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant. Eos, vti quæq. Iugurthæ res erant, lætos, modo pauidos animaduerteres: ac, sicubi audiri à suis, aut cerni possent, monere alij, alij hortari, aut manu significari, aut niti corporibus: huc & illuc, quasi vita-

E bun-

bundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prœlium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum aggreditur: & iam scalis egressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: dein, vbi vnæ, atque alteræ scalæ comminutæ; qui supersteterant afflicti sunt: cæteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde vtrimque prœlium nox diremit. Metellus postquam videt frustra inceptum; neq. oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidijs, aut suo loco pugnam facere; & iam æstatem exactam esse; ab Zama discedit: & in ijs vrbibus, quæ ab sese defecerant, satisq. munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. Ceterum exercitum in prouinciam, quæ proxuma est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, sed quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde clam, vadibus datis, de Massiuæ nece, iudicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, vt ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein, fide data, si Iugurtham viuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, vt illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, cum

me-

metuebat, ne, ſi pax cum Romanis foret, ipſe per conditiones ad ſupplicium traderetur. Is, vbi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miſerantem fortunas ſuas accedit: monet, atque lacrumans obteſtatur, vt aliquando ſibi liberiſque, & genti Numidarum optume merenti prouideat: omnibus prœlijs ſeſe victos, agrum vaſtatum, multos mortalis captos, occiſos, regni opes comminutas eſſe: ſatis ſæpe iam & virtutem militum, & fortunam tentatam: caueat, ne illo cunctante, Numidæ ſibi conſulant. His, atque talibus alijs ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac ſine vlla pactione ſeſe, regnumque ſuum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos ſenatorij ordines ex hibernis accerſiri iubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, conſilium habet. Ita more maiorum, ex conſilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum, & armorum aliquantum. Quæ poſtquam ſine mora facta ſunt, iubet perfugas omnis vinctos adduci. Eorum magna pars, vti iuſſum erat, adducti: pauci cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis, viriſque, & pecunia ſpoliatus eſt, cum ipſe ad imperandũ Tiſidium vocaretur, rurſus cœpit flectere animum ſuum, & ex mala conſcientia digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem conſumtis; cum modo tædio rerum aduorſarum omnia bello potiora duceret; interdum ſecum ipſe reputaret; quam grauis caſus in ſeruitium ex regno foret; multis, magniſque præſi-

dijs nequiquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de prouincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idem tempus Vticæ fortè C. Mario, per hostias dijs supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quam sæpissume experiretur; cuncta prospere euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, pręter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis, & diuitiarum victor, tantummodo gloriæ auidus. Sed is natus, & omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendijs faciundis, non Græca facundia, neque vrbanis munditijs sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primum tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neque tam egregijs factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, vbi Marius haruspicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur: ab Metello petūdi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, at-

que

que alia optanda bonis superabāt, tamen inerat contemtor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere à populo R. quod illi iure negaretur. Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marij flectitur; respondit, vbi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementes accenderat. Ita cupidine, itaq. ira pessumis consultoribus, grassari: neque facto vllo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul & magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permitteretur; paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant: & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabalis filius, Masinisse nepos, quem Micipsa testamento heredē secundum

turpis vita integra fama potior fuit, improbus intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paullisper mæstus è conspectu abit: dein, vbi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxuma cura vltum ire iniurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus suis, viris fortissumis, atque miserrumis pœnas caperent. præterea prædam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam artissume ire, & signa occultare iubet. Vaccenses vbi animaduertere ad se vorsum exercitum pergere; primo, vti res erat, Metellum esse rati, portas clausere: dein, vbi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuij procedunt. Equites pedites que, repente signo dato, alij vulgum effusum oppido cædere; alij ad portas festinare; pars turres capere: ira, atque spes prædæ amplius, quam lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: ciuitas magna, & opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius quem præfectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus à Metello caussam dicere; postquam sese parum expurgat, condẽnatus, verberatusque capite pœnas soluit. Nam is ciuis

ex

ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, incœperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: diu noctuq. fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumq. popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnis res exsequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria, opesque inventæ. Igitur vtriusque consilio dies insidijs statuitur: cetera, vt res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus; quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus vasteretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat, Bomilcar simul cupidinibus incœpta patrandi, & timore socij anxius, ne, omisso vetere consilio, nouum quæreret, litteras ad eum per homines fidelis mittit: in quis mollitiem, socordiamque viri accusare: testari deos, per quos iurauisset: monere, ne præmia Metelli in pestem suam converteret; Iugurthæ exitium adesse: ceterum, sua ne, an Metelli virtute periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed cum eæ litteræ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. Vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, dein, vt ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusq. & omnium consiliorum, nisi nouissumi, particeps. Qui postquam

E 5 alla-

to numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus prœlijs magis pedes, quam arma, tuta sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum, & opulentum: vbi plerique thesauri, filiorumque eius multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proxumum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognouerat; tamen spe patrandi belli, si eius oppidi potitus foret, omnis asperitates superuadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum x. ceterum utris modo, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirit ex agris quam plurimum potest domiti pecoris: eoque imponit vasa cuiusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisque aquæ portaret: diem, locumque, vbi præsto forent prædicit. Ipse ex flumine, quam proxumam aquam oppido esse supra diximus iumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Dein vbi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat; & castra posita, munitaque sunt; tanta repente cælo missa vis aquæ dicitur, vt ea modo exercitui supercq. foret. Præterea commeatus spe amplior; quia Numidæ, sicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluuia magis vsi: eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sese dijs immortalibus curæ esse, dein postera die, con-

tra

tra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perue-
niunt. Oppidani, qui se locorum asperitate
munitos crediderant, magna atque insolita
re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem
nostri facere. Sed rex nihil iam Metello in-
fectum credens, quippe omnia arma, tela,
loca, tempora, denique naturam ipsam,
ceteris imperitantem, industria vicerat, cum
liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido
noctu profugit; neque postea in vllo loco am-
plius vna die, aut vna nocte moratus: simu-
labat sese negotij gratia properare; ceterum
proditionem timebat, quam vitare posse ce-
leritate putabat. Nam talia consilia per otium
& ex opportunitate capi. At Metellus vbi op-
pidanos prœlio intentos, simul oppidum &
operibus, & loco munitum videt, vallo fossa-
que mœni circumuenit. Dein iubet loci ex
copia maxume idoneis vineas agere: super-
que eas aggerem iacere, & super aggerem
impositis turribus opus & administros tutari.
Contra hæc oppidani festinare, parare; pror-
sus ab vtrisque nihil reliquum fieri. Denique
Romani, multo ante labore prœlijsque fati-
gati, post dies quadraginta, quam eo ventum
erat, oppido modo potiti: præda omnis à per-
fugis corrupta. Hi postquam murum arieti-
bus feriri, resque suas afflictas vident, au-
rum, argentumque, & alia, quæ prima du-
cuntur, domum regiam comportant: ibi vino,
& epulis onerati, illaque, & domum, & semet
igni corrumpunt: & quas victi ab hostibus
pœnas metuerant, eas ipsi volentes pepende-
re. Sed pariter cum capta Thala legati ex op-
pido Lepti ad Metellum venerant, orantes
vti præsidium, præfectumque eo mitteret:
Hamilcarem quemdam, hominem nobilem,

factiosum, nouis rebus studere, aduorsum quem neque imperia magistratuũ, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani iam inde à principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemq; rogatum. Dein, vbi ea impetrata fuere, semper boni, fidelesq; mansere: & cuncta à Bestia, Albino, Metelloque imperata naui fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidonijs conditum est, quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse: cęterum situm inter duas Syrtis: quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terræ præalta sunt, cętera, vti fors tulit, alta: alia in tempestate vadosa. Nam vbi mare magnum esse, & sæuire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum. Legum, cultusque pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare: eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opu-

lenti

nenses fuere. Ager in medio arenosus,
specie: neque flumen, neque mons erat,
finis eorum discerneret: quæ res eos in m
gno diuturnoque bello inter se habuit. Po
quam vtrimque legiones, item classes sæ
fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquant
attriuerant, veriti ne mox victos, victoresq
defessos alius aggrederetur, per inducias sp
sionem faciunt, vti certo die legati domo p
ficiscerentur; quo in loco inter se obuij fu
sent, is communis vtriusque populi finis
beretur. Igitur duo fratres Carthagine mi
quibus nomen Philænis erat: maturauere
pergere: Cyrenenses tardius iere. Id soc
diane, an casu acciderit, parum cognou
Ceterum soles in locis illis tempestas haud
cus atque in mari, retinere. Nam, vbi per
ca æqualia, & nuda gignentium ventus co
tus arenam humo excitauit, ea magna
agitata, ora, oculosque implere, ita pros
ctu impedito, morari iter. Postquam Cy
nenses aliquanto posteriores se esse vident
ob rem corruptam domi pœnas metuunt, c
minari Carthaginienses ante tempus do
digressos; conturbare rem; denique om
malle, quam victi abire. Sed cum Pœni alia
conditionem, tantummodo æquam, petere
Græci optionem Carthaginiensium faciu
vti vel illi, quos finis populo suo peterent,
viui obruerentur; vel eadem conditione se
quem in locum vellent, processuros. Phila
conditione probata, seque, vitamque su
reip. condonauere: ita viui obruti. Cart
ginienses in eo loco Philænis fratribus a
consecrauere: alijque illis domi honores
stituti. Nunc ad rem redeo.

Iugurtha postquam, amissa Thala, ni
sa

satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in vnum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perducit; quis adiutoribus regem aggressus, impellit, vt aduorsum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius, proniusque fuit; quod Bocchus initio huiusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitum. Quam rem opportunissumam incœpto belli pauci impediuerant, cæci auaria, quis omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Iugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosque leuis ducitur: quod singuli pro opibus; quisque quam plurimas vxores, denas alij, alij plures habeant: sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt. Ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostis esse: eandem illos caussam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum alijs gentibus, lubidinem imperitandi, quis omnia regna aduorsa sint: tum sese, paullo ante Carthaginienses, item Regem Persen, post; vti quisque opulentissumus videatur; ita Romanis hostem fore. His, atque alijs talibus dictis, ad Cirtam op-

pidum iter constituunt: quod ibi Q. Metellus prædam, captiuosque, & impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, operæ pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prœlio sese certaturos. Nam calidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque vti sæpe iam victo Iugurta consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirta castris munitis, reges opperitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras fit certior, Mario prouinciam Numidiam datam. Nam consulem factum ante acceperat. Quibus rebus supra bonum atq. honestum perculsus, neq. lacrumas tenere, neq. moderari linguam: vir egregius in alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alij in superbiam vortebant: alij bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod iam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satis cognitum, illum magis honore Marij, quam iniuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta prouincia alij, quam Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine caussa hostis populo R. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiæque coniungendæ, quæ potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum ægerrume desinere;

iam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis: quam rem nobilitas, ægerrume tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, & nullius stipendij; scilicet vt in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officij sui. Ita plerumque euenit; vti, quem vos imperare iussistis, is sibi imperatorem alium quærat. At ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta maiorum, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint; homines præposteri. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re, atque vsu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem nouum. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi. quæ illi litteris, ea ego militando didici. nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam, ego illorum ignauiam. Mihi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego naturam vnam, & communem omnium existumo, sed fortissumum quemque generosissumum esse. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si iure despiciunt me: faciant idem maioribus suis: quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Inuident honori meo: ergo inuideant labori, innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant:

nant: ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Na illi falsi sunt, qui diuersissumas res pariter. exspectant, ignauia voluptatem, & præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet. maiorum gloria posteris lumen est, neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas est: quam certo peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maxumo vestro benificio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententia nulla oratio lædere potest. Quippe vera, necesse est bene prædicet: falsam vita, moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, & maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id pœnitendum sit. Non possum, fidei caussa, imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare: at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, præterea cicatrices aduerso corpore. Hę sunt meæ imagines,

hæc

hanc nobilitatem, non haereditate relictam, vt illa illis, sed quae ego plurimis meis laboribus, & periculis quaesiui. Non sunt composita verba mea. Parum id facio. ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vt turpia facta oratione tegant. Neque literas Graecas didici, parum placebat eas discere, quippe quae ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma reip. doctus sum: hostes ferire, praesidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam, hiemem, & aestatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc ciuile imperium. Namque, cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est, dominum, non imperatorem esse. Haec, atque talia maiores vestri faciundo, seque, remque publicam celebrauere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Caeterum homines superbissumi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui praeclaram. virtutem non reliquere; neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno, neque histrionem ullum, neque pluris pretij coquum, quam villicum, habeo. quae mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire, omnibusque bonis oportere plus gloriae, quam diuitiarum esse; arma, non supel-

pel-

pellectilem, deteriori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod carum æstumant, id semper faciant: ament, potent: vbi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiuijs, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum non ita est. Nam, vbi se flagitijs dedecoruuere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita iniustissime luxuria, & ignauia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officiunt, reip. innoxiæ cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Iugurtham tuta sunt, omnia remouistis auaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars eius auaritia aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, & capessite remp. neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in prœlio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; meque, vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto, dijs iuuantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos reip. subuenire decet. Etenim nemo ignauia immortalis factus: neque quisquam parens liberis, vt æterni forent, optauit; magis, vti boni, honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent. nam strenuis abunde dictum puto.

Hu-

Huiuſcemodi oratione habita, Marius poſtquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, ſtipendio, armis, alijsque vtilibus nauis onerat, cum his A. Manlium legatum proficiſci iubet. Ipſe interea milites ſcribere non more maiorum, neque ex claſſibus, ſed vti cuiuſque lubido erat, capite cenſos pleroſque. Id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem conſulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusque erat, & homini potentiam quærenti egentiſſumus quiſque opportuniſſumus, cui neque ſua curę (quippe quæ nulla ſunt) & omnia cum pretio honeſta videntur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conſpectum Marij fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. Sed conſul, expletis legionibus, cohortibusque auxiliarijs; in agrum fertilem, & præda onuſtum proficiſcitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein caſtella, & oppida natura & viris parum munita aggreditur: prę-lia multa, ceterum alia leuia alijs locis facere. Interim noui milites ſine metu pugnę adeſſe. videre fugientis capi, aut occidi; fortiſſumum quemque tutiſſumum: armis libertatem, patriam parentesque, & alia omnia tegi; gloriam, atque diuitias quæri. Sic breui ſpatio noui veteresque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges vbi de aduentu Marij cognouerunt, diuerſi in locos difficile abeunt. Ita Iugurthæ placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtis inuadi poſſe; Romanos, ſicuti pleroſque, remoto metu laxius, licentiuſque futuros. Metellus interea Romam profectus, contra

rem spem suam lætissimis animis excipitur, plebi, patribusq. postquam inuidia decesserat, iuxta carus. Sed Marius impigre, prudenterque suorum, & hostium res pariter attẽdere; cognoscere quid boni vtrisq. aut contra esset: explorare itinera regum; consilia, & insidias eorum anteuenire: nihil apud se remissum, neq. apud illos tutum pati. Itaq. & Getulos, & Iugurtham, ex socijs nostris prædas agentes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumq. regẽ haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quę postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognouit, statuit vrbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, & aduorsum se oppotunissumæ erant, singulas circumuenire: ita Iugurtham aut præsidijs nudatum, si ea pateretur, aut prœlio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulauerit ne, quo improuisus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem atq. bellũ mutare solitus, parum exploratum est. Sed consul, vti statuerat, oppida, castellaq. munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, auertere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed vbi illum procul abesse, & alijs negotijs intentum accepit; maiora, & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. Eius ciues apud Iugurtham immunes, leui imperio, & ob ea fidelissumi habebantur: muniti aduorsum hostes non mœnibus modo, & armis atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam

F præ-

praeter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquae, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis, quam alia re accenditur. Eius potiundi Marium maxuma cupido inuaserat, cum propter vsum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quod apud Thalam non longe à moenibus aliquot fontes erant. Capsenses vna modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia vtebantur. Id ibique, & in omni Africa, quae procul à mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte, & ferina carne vescebantur, & neque salem, neque alia gulae irritamenta quaerebant. Cibus illis aduorsum famem, & sitim, non lubidini, neque luxuriae erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo dijs fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo, student, &, quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempestate: nam aestatis extremum erat) tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus praeda fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi stipendium, & commeatum locauerat, ire iubet: dicitque se praedabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incoepto suo occultato, pergit ad flumen Tanaim. Ceterum in itinere quotidie pecus exer-

ci-

citui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; & ex corijs utres uti fierent, curabat simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ mox usui forent: denique sexto die, cum ad flumen uentum est, maxuma uis utrium effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet; omnibus sarcinis abiectis, aqua modo seque, & iumenta onerare. Dein, postquam tempus uisum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto consedit. idem proxuma facit. Dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duum millium interuallo: ibique, quam occultissume potest, cum omnibus copijs opperitur. Sed, ubi dies coepit, & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his uelocissumos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. quæ postquam oppidani cognouere; res trepidæ, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hostium potestate, coegere, uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum. Numidæ puberes interfecti, alij omnes uenumdati. præda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. ¶ Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patrauit, magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi coepit. Omnia

non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cælum ferre: Numidæ magis, quam mortalem, timere: postremo omnes socij, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit. plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit. luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac pleris que exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namq. haud longe à flumine Mulucha, quod Iugurthæ, Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, immensum editus, vno perangusto aditu relicto: nam omnia natura, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum, atq. armorum satis magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & alijs machinationibus locus importunus. Iter castellanorum angustum admodum, vtrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eæ paullo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neq. pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari: ceteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumtis, anxius trahere cum animo suo, ommitteret ne inceptum, quoniam frustra

stræ erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere vsus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduorsum prœliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum vnam, atq. alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est. Vbi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi animum vortit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, dein flexa, atq. aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti prœliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox vsui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, vt ascenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. Itaq. Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex præsentibus misit: e quorum, vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciauere. Consulis animus tamen paullulum arrectus. Itaque ex copia tubicinum, & cornicinum quinque numero quam velocissumos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quattuor centuriones: omnisque Liguri parere iubet: & ei negotio proxumum diem constituit. Sed vbi ex præcepto tempus visum, paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centurijs præerant, prædocti ab

 du-

accipere; sed ea properantius, quam æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere; magis id laborare, vt illi quam plurimi deberent: ioca atque seria cum humillumis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod ambitio praua solet, consulis, aut cuiusquam boni fama lædere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati: plerosque antevenire. Quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusque carissumus factus. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, & sibi vtilis, simul & magnam pecuniã amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret: prœlij faciundi tempus adesse. Quem vbi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus vt antea, proxumos eius donis corrumpit: ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita, amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctem, quæ iam aderat, victis, sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis vtrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant: & prius quam exercitus aut institui, aut sarcinas colligere, denique, ante quam signum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque vllo more prœlij, sed cateruatim, vti quosq. fors conglo-

peditum, funditorum Balearium: praeterea iere sagitarij, & cohors Pæligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque alij armis, aduorsus tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti. Sed in itinere quincto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Sullæ alijsque omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire: arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & aduorsum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, vt erat, quietam nunciant. Volux adueniens quæstorem appellat: se à patre Boccho obuiam illis simul, & præsidio missum. Dein eum, & proxumum diem sine metu coniuncti eunt. Post, vbi castra locata, & diei vespera erat; repente Maurus, incerto vultu pauens, ad Sullam accurrit; dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse; simul, vti noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se totiens fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam, proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forsitan post paullo morbo interituræ vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus, vti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites cænatos esse in castris, ignisque quam creberrumos fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri nunciant,

clam Iugurtham, circiter duum millium interuallo, ante eos consedisse. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. Ac fuere qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existumabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortem animum gererent: sæpe ante paucis strenuis aduorsus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tanto tutiores fore, nec decere quemquam, qui manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maxumo omnium metu nudum, & cæcum corpus ad hostis vortere. Dein Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maxumum obtestatus, vti sceleris, atq. perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & spes, opesq. eius ex patre suo penderent; credere illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset. Quare optumum factum videri, per media eius castra palam transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res vt in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improuiso accesserant, dubio, atque hæsitante Iugurtha, incolumis transeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, peruentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator,

tare: cognationem, affinitatem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus popularium animos auerteret: quis & Iugurtha carus, & Romani inuisi essent. Deniq. sæpius fatigatus, lenitur, & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissumus, quæ vtilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Asparem, Iugurthæ legatum, appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Iugurthæ proficiscitur. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parum fidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, frustra fuisse. Ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, vt vna ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet: cum talem virum in potestate habuisset, tum fore, vti iussu S. P. Q. R. fœdus fieret: neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu voluens, tandem promisit. Ceterum dolo, an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, vti vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi aduorsæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium vti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Iugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei

bona plerique esse; Sed nocte ea, quæ proxuma fuit ante diem colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris dicitur secum ipse multum agitauisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius; quæ scilicet, tacente ipso, occulta oris patefecisse. Tamen postremo Sullam accersi iubet; & ex illius sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, vbi dies aduenit; & ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obuius honoris caussa procedit in tumulum facilumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessarijs suis inermis, vti dictum erat, accedit: ac statim signo dato; vndique simul ex insidijs inuaditur. Ceteri obtruncati: Iugurtha Sullæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus aduorsum Gallos ab ducibus nostris Q. Scipione; & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique & vsque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certari. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham Romam vinctum adduci nunciatum est; Marius consul absens factus est; & ei decreta prouincia Gallia. isque Kalendis Ianuar. magna gloria consul triumphauit. Ex ea tempestate spes, atque opes ciuitatis in illo sitæ erant.

C. SAL-

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM FRAGMENTA.

LIB. I.

Es populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ & domi gestas composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissimus multa paucis absoluit. *Seruius & Acron.*

Fannius vero. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissimorum hominum copia, *Seruius.*

Neque me diuersa pars in ciuilibus armis mouit à vero. *Arusianus.*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenij euenere: quod inquies, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam à primordio vrbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ à paludibus inuia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus R. inter secundum atque postremum bellum Cathaginense. *Victorinus & Augustinus.*

At di-

At discordia, & auaritiæ, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxume aucta sunt. Nam iniuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuere iam inde à principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum graue cum Etruria positum est, æquo & modesto iure agitatum: dein seruili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere, & ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sæuitijs, & maxume fœnoris onere oppressa plebes, cũ assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum, atque Auentinum insedit. Tumque trib. pl. & alia sibi iura parauit. Discordiarum & certaminis vtrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus*.

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella ciuilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, boniq. & mali ciues appellati, non ob merita in rempublicã, omnibus pariter corruptis, sed vti quisque locupletissimus, & iniuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore maiorum mores non paullatim, vt antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo iuuentus luxu atque auaritia corrupta est, vti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Augustinus*.

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius*.

Id bel-

. Id bellum excitabat metus Pompeij victoris Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem*.

. Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus, & Arusianus*.

Quin lenones & vinarij lanijque, quorum praeterea vulgus in dies vsum habet, precio compositi. *Carisius*.

Genus armis ferox, & seruitij insolitum. *Arusianus*.

M. Æmilij Lepidi Cos. ad P. R. oratio contra Sullam.

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, aduorsus tyrannidem L. Sullae: ne aut ipsi, nefanda quae aestumatis, ea parum credendo de alijs circumueniamini: praesertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidia sita: neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut si prouideritis, in tutandis periculis magis, quam in vlciscendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maxumi nominis, non minus optumis maiorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, seruitium suum mercedem dant: & vtrumque per iniuriam malunt, quam optumo iure liberi agere: praeclara Brutorum, atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae maiores virtute peperere, subuertunda. Nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defensum est aliud, quam libertas, & suae cuique sedes, neu cui, nisi legibus, pareremus? quae cuncta saeuus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum principum, quos fortuna

bel-

belli consumserat, satiatus; sed tum crudelior, cum plerosq. secunda res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros cõposuit: quis prius iniuria quam vita certa esset: prauissumeq. per sceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu grauioris seruitij, à repetunda libertate terremini. Agendum atq. obuiam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum, neq. votis paranda auxilia: nisi forte speratis, per tedium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata, periculosius dimissurum. At ille eo processit, vti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinẽdę dominationis honesta existumet. Itaq; illa quies, & otiũ cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant; nulla sunt. Hac tempestate seruiundum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciundus, Quirites. Nam, quid vltra? quæue humana superant, aut diuina impolluta sunt? populus Romanus paulo ante gentium moderator, exsutus imperio, gloria, iure, agitandi inops, despectusq. ne seruilia quidẽ alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna vis; ciuitate pro multis, & egregijs factis, à vobis data, per vnũ prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, iudicia, ærarium, prouinciæ, reges, penes vnum; denique necis ciuium, & vitę licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine ciuili. est ne viris reliqui aliud, quam soluere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem vnum omnibus finem natura vel ferro septis statuit; neque quisquam extremam necessitatem ni-

Philippus, qui ætate & consilio ceteros anteibat. *Seruius lib.* IX.

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxume vellem, P.C. remp. quietam esse, aut in periculis à promtissimo quoq. defendi: deniq. praua incœpta consultoribus noxæ esse. Sed contra, seditionibus omnia turbata sunt, & ab ijs, quos prohibere magis decebat. Postremo, quæ pessumi & stultissumi decreuere, ea bonis & sapientibus facienda sunt. Nam bellum atq. arma, quamquam vobis inuisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Proh, dij boni, qui hanc vrbē, omissa cura, adhuc regitis? M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui, peior an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundę libertatis habet, & se è contemto metuendum effecit: vos mussantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neq. intellegitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atq. id iure: quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet, ij, qui ad postremum vsq. legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiā ab eo peperere. Immo despecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æstumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam; maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Cæterum illi qui gentis Æmilię benefacta extollebant, & ignoscendo

ferendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant; cum priuata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisq. opes aut patrocinia quærendo; consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicarijs; quorum nemo nō diurna mercede vitam mutauerit: nunc est proconsul cū imperio, non emto; sed dato à vobis, cum legatis adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissumi flagrantes inopia & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies, in seditionibus, in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippiq. nunc Lepidi satellites. Preterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis solicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, preter idoneum ducem, nihil abest ad subuertendum imperium. Quod ego vos oro, atq. obsecro P. C. vt animaduortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, vbi malos premia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis dum, exercitu rursus admoto, ferro, atq. flamma vrbem inuadat? quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quam ex pace & concordia ad arma ciuilia: quæ ille aduorsum diuina & humana omnia cepit, nō pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum ac libertatis subuertunde. Agitur enim, ac laceratus animi cupidine, & noxarum metu, expers consilij, inquies, hæc atque illa temptans, metuit otium, odit bellum. luxu atq.

cura patres exercebat. *Seruius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obuiam ire, & commori hostibus. *Arusianus Messus.*

Lepidus pœnitens consilij, *Carisius lib. 3.*

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere. *Nonius. Competere, rei cuiusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copijs, quas parauerat, arcessiuit. *Prisc. li. 10. Arcessiuit, inquit, & lacessiuit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Carisius lib. 1. aliter pro alias.*

Gens raro egressa finis suos. *Seruius ad lib. 11. Æneidos. Arusianus Messus.*

Nisi cum ita belli desenuisset. *Prisc. lib. 10.*

Maturauerunt exercitum Dyrrhachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illo profectus, vicos, castellaque incendere, &, fuga cultorum deserta, igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneæ. *Nonius, Seruius ad 11. Æneidos.*

Liberis eius auunculus erat, *Donatus ad Phormionem Terentij.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Insanum aliter sua sententia, atq. aliarum mulierum. *Carisius lib. 1. aliter pro alias.*

Solis vijs. *Donatus Pharm. act. 5. scen. 8.*

Iussu Metelli cornicines occanuerũt. *Prisc. lib.*

li. 10. *Seruius* 2. *Georg. Virg. Diomed. l.* 1. *c.* 42

Nexuit catenæ modo. *Prisc. lib.* 10.

Doctus militiam. *Arusianus Messus*.

Neque se recipere aut instruere prælio quiuere. *Priscianus lib.* 10.

Equi sine rectore exterriti, aut saucij consternantur. *Idem lib.* 11.

Occupatusque collis editissimus apud Ilerdam: & cũ multa opera circumdata. *Prisc. li.* 12.

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum. *Prisc. lib.* 18. *requie pro requiei*.

Agreste. *Caris. lib.* 1.

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victorinus de inuent. Ciceronis lib.* 1.

* & postere validam vrbem multos dies restantem pugnando vicit. *Nonius*.

Itaque Sertorius, leui præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtiuaque celeritate, vitare prelium in transgressu conatus est. *Agellius lib.* 10. *c.* 26. *Nonius Marcellus*.

Transgressos omnis, recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis. *Idem ibidem*.

Earum aliæ paullulum progressæ, nimio simul & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur. *Idem*.

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Seruius* 8. *Æneidos*. *Arus. Messus*.

Et mox Fufidius adueniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Nonius*.

Cum Sertorius neque erumperet, tam leui copia nauibus fugam maturabat. *Seruius Fuldanus Messus*.

Itineris eorum Metellus per litteras igna-

tus. *Arusianus*.

Itaque Seruilius ægrotum Tarenti collegam priorem antegressus, iter vortit ad Corycum vrbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priscianus Nonius*.

Ad Olympum atque Phaselida. *Priscianus*.

Apud Corycum. *Idem*.

Apud Lete oppidum, cui nomen obliuiosum condiderant. *Idem. Seruius ad* v. *Æneidos*.

Repulsus à Lete oppido. *Idem Priscianus*.

Apud Mutinam. *Idem*.

Apud Præneste locatus. *Idem*.

Medio diei. *Messus*.

Quietam à bellis ciuitatem. *Idem*.

Militiæ peritus. *Idem*.

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, vt in terrore solet, generis aut imperij discrimine, per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius. Seruius*.

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Priscianus. lib.* 15.

Dubitauit acie pars. *Idem*.

Quos inter maxume. *Carisius*.

Rumore primo. *Carisius*.

Idem fecere Octauius & Q. Cæpio sine graui cuiusquam expectatione, neque sane ambiti publici. *Seruius ad lib.* 4. *Æneidos: Ambire significat & rogare. Sallustius in Iugurtha: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum, pro rogo. Sallust. in* 1. Idem fecere &c.

Cum aræ & alia dijs sacrata, supplicum sanguine fœdarentur. *Idem*.

Postremo ipsos colonos per miserias & incerta humani generis orare. *Idem ad illud* 11. *Æneidos*.

per

Vrbe, patriaque extorres. *Messus*.

Genus militum suetum à pueritia latrocinijs. *Idem*.

Inter læua mœniam, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo præterfluit. *Prisc. lib. 5. & 6. Turiam dixit, qui accusatiuus generis masculini est, non neutri*.

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Pherm. act. 1. sc. 3. & Hecyr. act. 4. sc. 4. Nonius. Fiducia est audacia Seruius*.

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos. *Arusc.*

Ipse animi atrox. *Idem*.

Copijs integra. *Idem*.

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere est promittere*.

Post, vbi fiducia nimius. *Arusianus*.

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corsa nomine Ligus mulier. *Prisc. lib. 6.*

Nam quædam Corsa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnataro solitum, atque per interualla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à cæteris degredientem vsque ad insulam nauigio prosecuta est. Cuius regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eò profecti sunt eamq. nomine mulieris auctoris & ducis appellauerunt. *Isidorus lib. 14. cap. 6.*

Ne illa sauro parata sint. *Donatus actu 4. scena 2. Andria*.

Dædalum ex Sicilia profectum, cùm Minois fugeret iram, atq. opes. *Prisc. li. 6. Seruius*

Quem

Quē ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatū cū custodibus miserat. *Prisc. l.* 1.

Quos aduorsum multi ex Bithynia volētes occurrere, falsum filium arguituri. *Prisc. l.* 10.

Vt actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius lib.* 2.

Argentum mutuum arcessiuit. *Prisc. li.* 10.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Prisc. lib.* 6.

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique lætus ager. *Arusianus. Seruius lib.* 1. *Aeneidos.*

Neq. virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phor. act.* 1. *Sc.* 2.

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare. *Carisius lib.* 2.

At Lucullum regis cura machinata fames breui fatigabat. Multique commeatus interierant insidijs latronum. *Prisc. lib.* 7. *& Nonius.*

Namq. primum Iasonē nouo itinere maris Æetæ hospitis domum violasse. *Prisc. lib.* 8.

Tartessum Hispaniæ ciuitatem, quam nunc Tyrij mutato nomine Gadir habent. *Priscianus lib.* 5.

Neque subsidijs, vti soluerat, compositis. *Prisc. lib.* 10. *Soluerat autem est solitus fuerat.*

Neq. inermos ex prœlio viros quemquam agnoturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir grauis, & nulla arte cuiquam inferior. *Arusianus. Nonius in Grauis.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusianus.*

Et Peni ferūt aduersus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia

morum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius*.

Occurrere duci, & prœlium accendere, adeo vti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem*.

Auidisque ita, promtisque ducibus, vti Metellus ictu tragulæ sauciaretur. *Idem*.

Sed Metellus in vulnere. *Donatus actu 5. scena 11. And*.

Primo incidit forte per noctem in lenunculo piscantis. *Nonius*.

Ad hoc pauca piraticæ adiungit actuaria nauigia. *Idem in, Piratica nauicula*.

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arusianus*.

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idē*.

Ictu eorum, qui in flumine tuebant, necabantur. *Donatus Adelph. act. 3. sc. 2*.

Circumuenti dextra, vnde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus*.

Sed Metellus in vlteriore prouincia. *Donatus ad Phorm. act. 1. sc. 4*.

Immane quantum animi exarsere. *Nonius, Nomen positum pro Aduerbio*.

At illi quibus res incognita erat, iuere cūcti ad portas incognita tendere. *Seruius F. Vrsini*.

Murum ab angulo dextri lateris ad paludē haud procul remotā duxit. *Seruius Fuldanus*.

FRAGMENTA
LIB. III.
HISTORIARVM.

Exaudiriq. sonus Bacchanaliorum. *Macrob lib. 1. cap. 4 Saturnal. Nonius*.

Diuersa, vti solet rebus perditis, capessunt.

sunt, namque alij fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alij, globis eruptionem tentauere. *Priscianus lib.* 10. *Nonius.*

Vnus constitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Idem lib.* 4. *Probus Catholicis.*

Male iam assuetum ad omnis vis controuersiarum. *Priscianus lib.* 6.

Coniuratione claudit. *Idem lib.* 10.

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latare noua munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis aduerso æstu maris. *Nonius in Mador.*

Equis, & armis decoribus cultus. *Prisc. li.* 6.

Dedecores, inultique terga ab hostibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille calui ratus quærebat num somnio thesaurus portenderetur. *Idem lib.* 8. *Nonius in Caluitur.*

Parte consumta, reliqua cadauerum ad diuturnitatem vsus fallerent. *Prisc. lib.* 10.

Epistolam Cn. Pompei ad senatum.

Si aduorsus vos, patriamque, & deos penates, totiẽs labores & pericula suscepissem, quotiens à prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis P. C. quem contra ætatem proiectum ad bellum sæuissumum, cum exercitu optume merito, quantũ est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus; & totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoque legatos, omnis opes & spes priuatas meas consumsi: cum interim à vobis per

trien-

triennium vix annus sumtus datus est. Per deos immortalis, vtrum censetis me vicem ærarij præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio, profectum: quippe qui nomine modo imperij à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui; hostisq. in ceruicibus iam Italiæ agentis ab Alpibus in Hispaniam summoui. Per eas, iter aliud atq. Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorij victoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hiememq. in castris inter sæuissumos hostis, non per oppida, neq. ex ambitione mea, egi. Quid dein prelia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prœlium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum vrbe Valentia, & exercitu deleti. satis clara vobis sunt pro quis, ò grati patres, egestatem, & famam redditis. Itaque meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor vterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoq. vt animaduortatis: neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastauimus; præter maritumas ciuitates, quæ vltro nobis sumtui, onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoq. aluit: & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subuenitis, inuito &

præ-

tribunis pleb. restituit. & quāquam L. Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quam vos iniuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sæuior Catulus. Tumultus intercessit Bruto, & Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium vsq. insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitātur! quę profecto incassum agerētur, si, prius quàm vos seruiundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum vtrimq. de dominatione in vobis sit. Itaq. cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere. Permansit vna res modo, quæ vtrimq. quæsita est: & erepta in posterum vis tribunicia, telum à maioribus libertati paratum. quod ego vos moneo, quæsoque, vt animaduertatis: neu omnia rerum ad ignauiam mutantes, otium pro seruitio appelletis, quo iā ipso frui, si vera & honesta flagitiū superauerit, non est conditio: fuisset, si omnino quiesceretis. Nunc animum aduortite: &, nisi viceritis, quoniā omnis iniuria grauitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit. Primū omnium, omittendum morem hunc quē agitis, impigrę linguę, animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis. Dein ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunis plebei mandando patriciū magistratum, libera ab auctoribus patricijs suffragia maiores vestri parauere, quamuis,

Quirites, in vobis sit, vti, quæ iussa nunc pro alijs toleratis, pro vobis agere aut non agere certe possitis. Iouem aut alium quem deum consultorem exspectatis: magna illa cõsulum imperia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: vltroq; licentiam in vos auctum, atq; adiutum properatis. Neq; ego vos vltum iniurias hortor: magis vti requiem capiatis: neq. discordias, vt illi criminãtur, sed earum finem volens iure gẽtium res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, nõ arma, neq. secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis censeo. Gerant, habeantq; suo modo imperia; quærant triumphos; Mithridatem, Sertorium & reliquias exsulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est; nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur. Qua tamen quinis modijs libertatem omnium æstumauere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namq. vt illis exiguitate mors prohibetur; senescunt vires: sic neq. absoluit cura familiari tam parua res; & ignauissumi quique tenuissuma spe frustrantur: quę tamen quãuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaretur, cuius torpedinis erat decipi & vestrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? Namq. alio modo, neq. valent in vniuersos, neq. conabuntur. Cauendus tamen dolus est. Itaq. simul comparant delenimenta], & differunt vos in aduentum Cn. Pompeij; quem ipsum vbi pertimuere, sublatum in ceruices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, vti se ferunt, libertatis, tot viros sine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. Mihi quidem

satis

satis spectatum est, Pompeium tantae gloriae adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium, auctoremq. in primis fore tribuniciae potestatis. Verum, Quirites, antea singuli ciues in pluribus, non in vno cuncti praesidia habebatis: neq. mortalium quisquam dare aut eripere, talia vnus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupauit vos nescio quae torpedo, quia neq. gloria mouemini, neque flagitio: cunctaque praesenti ignauia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum. Atque haec eadem non sunt agrestibus; sed caeduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in prouincias magistratibus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcumq. accidit, pro victa est: & in dies magis erit: si quidem maiore cura dominationẽ illi retinuerint, quã vos repetiueritis libertatẽ.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Vt sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Seruius.*

Ac statim fugitiui, contra praeceptũ ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasq. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiae per idoneos saltus positae erant: prima, quae fonte venientes exciperet. *Seruius.*

Ingens ipse virium, atq. animi. *Arusianus.*

Locum nullum nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire co-

[illegible], à Cotta, Vulscioque impeditur. *Nonius. Pugio est breuis gladius.*

Castellisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebantur. *Idem.*

Sed Pompeius à prima adolescentia sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaq. eius quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilij. *Arusianus.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod vbi frustra tentatum est, socordius ire milites cœpere, non aptis armis, vt in principio, & laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum, Curio laudatum, accensumq. præmiorum spe, quibus cum optauisset, ire iubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus, duplici acie locum editum, multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta adstanti & delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante aduentum suum inter plebem & patres conuenisset, coram se daturum operam. *Priscianus lib.* 14.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericij militaris veruta binum pedum. *Nonius Seruius.*

Octauium mitem, & captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis, in summo Antonius, & in-

infra, scriba Sertorij Versius: & alter scriba Mæcenas in imo; medius inter Tarquitium, & dominum Perpenam. *Nonius Seruius*.

Quarum vnam epistolam forte cum seruo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius*.

FRAGMENTA
LIB. IV.
HISTORIARVM.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega eius, cui cognomentũ Clodiano fuit, perincertum stolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus bonorum remiserat, exigunda, promulgauit. *Agellius lib*. 18. *cap*. 4.

Omnes, quibus ætas senecto corpore, animus militaris erat. *Prisc. lib*. 9. & 10.

Dein lenita iam ira, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem lib*. 9.

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem ibidem*.

Igitur legiones pridie in monte positas arcessiuit. *Idem lib*. 10.

Anxius animi, atque incertus. *Arusianus*.

Magnam exorsus orationem. *Idem*.

Impotens, & nimius animi est. *Idem*.

Amisumq. assideri sine prœlijs audiebat. *Prisc. lib*. 8. *Obsideo & assideo actiua sunt; faciunt enim assideor & obsideor*.

Qui quidem mos, vti tabes, in vrbem coniectus. *Festus*.

Castella custodias thesaurorum in deditionem acciperentur. *Seruius. Carisius lib*. 1.

Reliqua cadauera salita. *Diom. lib*. 1. *c*. 4.

Epi-

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debet, liceatne tum pacem agere. Dein quod quaeritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi, perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. Neque petere audeam societatem, & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quae te morari posse videntur, ita in Tigranem recentis belli, & meae res parum prosperae, si vera aestumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: &, quod florentibus optabile est, ego non validissumus praebeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, vna & ea vetus caussa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumsere. Dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subuenientem Antiochum concessione Asiae per dolum auertere: ac mox à Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidē; callidi, & repertores perfidiae, quia pacto vitam dederant, insomnijs occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post Attalū custodem agri captiui sumtibus & contu-

statuto deinde apud Cabira exercitu, & varijs inter me atque Lucullum prœlijs, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis vtrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri esse: & ea re à nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, paruo labore, per nostra corpora bellum conficere: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quicquam à principio nisi raptum habere, domum, coniuges, agros, imperium? conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neque diuina obstant, quin socios, amicos, procul iuxtaque sitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniaque non serua & maxume regna hostilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma vrbium, regnumque Persidis inclitis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani in omnis arma habent, acerrima in eos quibus victis spolia maxuma sunt; audendo & fallendo,

& bella ex bellis serendo, magni facti. Per hunc morem exstinguent omnia, aut occidēt: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxilijs: fortuna autem nostris vitijs adhuc incolumis. Teque illa fama sequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod vti facias moneo, hortorque; neu malis pernicie nostra vnum imperium prolatare, quàm societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius mutata declinatione. Carisius lib. 2.*

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusianus.*

Diffidere inter se cœpere, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisq. suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius, Volētia qua plebe vellen.*

Suspectusque fuit, incertum vero an per neglegentiam, societatem prædarum cū latronibus composuisse. *Idem, Componere coniungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem exspectans. *Arusianus.*

Quam maxumis itineribus per regnū Ariobarzanis contēdit, ad flumen Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur. Et quamquam ad id naues codicariæ occulto per hiemen fabricatæ aderant. *Nonius, Codicaria naues, quæ in flumine vsui esse possunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie. *Idem.*

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conuentum vitantes ad menstrua soluenda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosq; rescindit, ac munitiōnes demolitur, locoq; sūmo potitur. *Idem, demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit vt primum Alpes degressus est. *Arusianus.*

Te-

Tetrarchas, regesque territos animi firmauit. *Idem*.

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, vt in secunda re, pariter acre inuadunt. *Nonius*.

Hi locorum perignari, & soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quòd inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Nonius, Parma est scutum breue*.

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Carisius lib. 1. Seruius*.

Auidior modo properandi factus. *Arus*.

Consilij æger. *Idem*.

Reuersi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoque læti inuitarent. *Nonius, Inuitare, est repleri*.

Atque hiauit humus multa, vasta & profunda. *Idem, Hiare aperire*.

Rursus iumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius*.

Vbi se laniata nauigia fundo emergunt. *Arusianus*.

Tum vero Bithyni propinquante iam amnem Tartanium. *Idem*.

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consilijs comparauerunt. *Nonius*.

In quis notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur. *Idem, Patibulum est crux*.

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus 5. & 30. *Messus*.

Clausi lateribus pedem. *Idem*.

Naphthas. *Probus Catholicis*.

LIB. V. HISTORIARVM.

AT Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Prisc. lib.* 18.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum consuli datam: missos esse. *Idem ibidem.*

Regem auersabantur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxore eius frater erat. *Arusianus.*

Sæpe celebritatem nominis intellego timentem. *Priscianus lib.* 18.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani euenisset. *Arusianus.*

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi uni assurgere de sella, caput aperire solitum. *Nonius. Arusianus. Seruius.*

C. SALLVSTII CRISPI FRAGMENTA

Incertorum librorum.

NE inueniendi po......
sublicibus cauta......
sent. *Festus.*

Cu-

defuit; neq. decretis labos. Malæ, secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. At cōtra in his miserijs cuncta me cū fortuna deseruere. Præterea senectus, per se grauis, curam duplicat: cui misero, senecta iam ætate, ne mortem quidem honestā sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, & bis genitus hic deos Penates meos, patriamque, & summū imperium vilia habeo: quis mihi viuo cruciatus satis est, aut quæ poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro, priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio, meo, qui pecunia voluere, vsi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: auidissumus priuatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republica suscepi: qui victus cum illa simul, cū egens alienæ opis, plura mala exspectarem; vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingentis dignitate dedistis. Pro quibus beneficijs, vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita & mors iura naturæ sunt: vti sine dedecore cum ciuibus, fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis. Quirites, domi, belliq. impeditissuma rep. Namque Imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit; quoniam post defectionem sociorum, & Sertorij per montis fugam, neq; manu certare possunt, neque vtilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaq. ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritima, & prouinciarum: cum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent; ita classe, qua commea-

tus

rus vehebatur, minore quam antea nauigamus. Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite & vti lubet ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cuius ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur. neque mox ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute finem vitæ fecerit. Adsum en C. Cotta consul, facio quod sæpe maiores asperis bellis fecere; voueo, dedoq. me pro rep. quã deinde cui mandetis circumspicite. Nã talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, & pacis, & belli ab alijs acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut auaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficijs animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate aduorsa, & cõsulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos ne quicquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes prouinciæ, regna, maria, terræque aspera, aut fessa bellis sint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Isidorus*.

Vnde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arusianus*.

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donatus*.

Et Marius victus duplicauerat bellum. *Ser.*

Atq. eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus*.

In hunc modum disseruit. *Priscianus*.

Inde ortus sermo percunctantibus vtrimque, Satin salue, quàm grati ducibus suis, quantis familiaribus copijs augerentur. *Donatus*.

Fugam nostris fecere. *Seneca*.

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere. *Idem*.

Quo cupidius in ore ducis sese quisq; bonum, & strenuum ostentantes. *Isidorus. Seruius* 10.

Ventis per caua terræ citatis, rupes aliquot montesq; tumulique sedere. *Isidorus*. *Seruius*.

Vbi multa nefande casu super ausi, atque passi. *Prisc*.

Saguntium. *Carisius*.

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Marcianus*.

Immodicus animi. *Arusianus*.

Pugnam illā pro omine belli futuram. *Seru*.

Tantum antiquitatis, curæq; maioribus pro Italica gente fuit. *Idem*.

Opprobrij gratia. *Agrætius*.

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes lib*. 2.

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem. A.B.C.M. *Donatus*.

In silua Sila fuerunt. *Seruius*.

In nuda iniecte corpora. *Diomedes*.

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus*.

Ne simplici quidē morte moriebantur. *Seru*.

Cum prædixero positum insulæ. *Donatus*.

Cuius aduersa voluntate, colloquio militibus permisso corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est. *Idem*.

A Gracco seditiones graues ortæ. *August*.

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus. *Quintil li*.4.c.2.

Insolens vera accipiundi. *Donatus*.

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem*.

Carubis. *Probus*.

Tharros. *Idem*.

Camisos. *Idem*.

fuerunt, vetustatem vti cetera in maius componerent alteres Iouis celebrauisse: inde Rhegium nominatum. *Lactantius & Isidorus.*

Italiam coniunctam Siciliæ constat fuisse; sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum. *Isidorus.*

Pompeius deuictis Hispanis trophæa in Pyrenæis iugis constituit. *Seruius.*

Atque edita vndique tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donatus.*

Et in prœlijs actu promtus. *Idem.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Seruius. Priscianus. Macrob.*

Equis paria operimēta erant, quæ lintea ferreis laminis in modū plumæ adnexuerāt. *Seru.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Ænum, & Maroneam, & viā militarē. *Idem.*

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordia claudebat. *Donatus.*

Vt tanta repente mutatio non sine deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, ciuitati. *Idē.*

Pressi vndique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitius. *Idem.*

Dein campi Themyscirij; quos habuere Amazones à Thanai flumine incertum quamobrem digressæ. *Seruius.*

Vbi eum tota concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non vsurum, eumq; ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Idem.*

More equestris prælij sumtis tergis, atque redditis & egressi ad faciliores ictus, loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem*.

Multos tamen ab adolescentia bonos insultauit. *Idem*, & *Donatus*.

Cosa. *Seruius*.

Equis, atque armis insignibus. *Idem*.

Festus in Pamphyliam se receperat. *Idem*.

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintilianus*.

Apud latera certos collocauerat. *Seruius*.

Apertæ portæ, repleta arua cultoribus. *Idē*.

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idē*.

Lyciæ, Pisi dieq. agros despectantem. *Idem*.

Sorte ductos fusti necat. *Idem*.

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttiū, & Salentinū. *Idē*.

Italia plana ac mollis. *Idem*.

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem*, & *Scholiastes Iuuenalis*.

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est & maior Phrygia. *Seruius*.

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem*.

Exercitum vertere. *Idem*.

Creta altior est qua parte spectat Oriētē. *Idē*.

Se regibus deuouent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regij nominis. *Idem*, & *Philargyrius*.

Dum inferior omni via grassaretur. *Iohannes Grammat*.

Narbone concilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati*.

Post defectionem sociorū & Latij. *Donatus*.

Ad Iouis mandem nostra. *Idem*.

Morbi graues ob inediam insolita vescentibus. *Idem*.

Atque ea cogentes non coactos scelestos

nia-

magis quam miseros di stringi. *Idem*.

Grauiori bello, quo prohibitum venerant socij, frigere. *Idem*.

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, aequor & terra. *Idem*.

Nam Sullae dominationem audebat. *Idem*.

Neq. est defensus dominationum Sullae. *Idem*.

Neu quis miles neue pro milite. *Seruius*.

Ex insolentia auidus malefaciendi. *Idem*.

Tergis vinciebant. *Idem*.

Charybdis quae forte illata naufragia sorbens gurgitibus occultis milia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem*.

Saguntini fide atq. aerumnis incluti per mortalium studium maiores quam opibus, quippe quis etiam tum semiruta moenia, domus incertae, parietesq. templorum ambusti manus Punicas ostendebant. *Hieronymus in Habacuc*.

Apud Corduenios amomum & alij leues odores gignuntur. *Philargyrius in 4. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis aquae ad flumen. *Idem*.

Repente incautos agros inuasit. *Idem*.

Belli sane sciens. *Acron*.

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus Achaei atque Tauri sunt, quod, quantum coniectio, locorum egestate rapto viuere coacti. *Glossa Iuuenalis*.

Atque ipse cultus rei. *Acron*.

Triplici fluctu, *Seruius Fuldensis*.

Charybdi mare verticosum. *Idem*.

Sed vbi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem*.

Sane bonus ea tempestate contra pericula & ambitionem. *Idem*.

Simul immanis hominum vis ex locis inuasere patentes: cum de pacis modo [illegible]. *Idem*.

Gé-

Genua patrum aduoluuntur. *Idem*.

Perrexere in Hispaniam an Sardiniã. *Idem*.

Quæ mapalia sunt circumiecta ciuitati, suburbana ædificia. *Idem*.

Ex onere turrium incertis nauibus. *Idem*.

Traditur fugam in longinqua Oceani agitauisse, *Idem*.

Ad mutandum modo in melius seruitium. *Seruius ad primum Æneidos*.

Magna vis hominum conuenerat agris pulsa aut ciuitate eiecta. *Idem ibidem*.

Cum murum hostium successisset pęnas dederat. *Idem ad Eclogam quintam*.

Quippe vasta Italia rapinis, fuga cædibus. *Idem*.

Hi sunt qui secundum pocula & alias res aureas dijs sacrata instrumenta conuiuio mereantur. * *Idem ad 8. Æneidos*.

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem. ad 9*.

Iã repente visus sęuire Tagum, *Idem. ad 10*.

Exuant armis equisque. *Idem*.

Solas festinare. *Idem*.

Lusitaniæ grauem ciuitatem. *Idem*.

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes locatæ pro castris. *Idem*.

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem*.

In quis longissimo æuo plura de bonis falsa in deterius composuit. *Idem*.

Cultu corporis ornata egregio. *Idem*.

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium*.

Sin vis obsistat, ferro quam fame æquius perituros. *Seruius*.

Consedit in valle virgulta nemorosaq. *Idem*.

Paulatim requietis militibus. *Idem*.

Qui

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdauere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat nouandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statij interpres.*

Vt res magis quam verba gererentur, liberos parentesq. in muris locauerant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Hor.*

Luxo pede. *Probus.*

Mauriq. vanum genus, vt alia Africæ, contendebant Antipodas vltra Æthiopiam cultu Persarum iustos & egregios agere. *Prisc.*

Et Perpennam forte cognoscit mulio redemtoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum quæ in maria qua imperium Romanum est fluunt, quam Græci τὴν εἴσω θάλασσαν appellāt, maxumū esse Nilum consentitur; proxuma magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agell. lib.* 10. *c.* 7.

Ex omnibus quæ tractauimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, vt ait Sallustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est, & disiectus, & vti Sallustij verbis vtar, vorticosus; cometarum autem, compositus, & certū iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, & Eufratem vno fonte manare in Armenia, qui per diuersa euntes longius diuidantur, spatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens aquilonem iuxta Sallustium dictum, à gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat oc-

cissis per ignorantiam regis, cùm se eius dolo crederet esse deceptum. *Seruius & Isidorus.*

Aristæus, vti Sallustius docet, pòst laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu, Thebas reliquit, & Ceam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam transiuit, post delatus est Cumas. *Seruius.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Idem.*

Cares insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoe, vti Sallustius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alij Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania à Dardano Iouis & Electræ filio, aut secundum Sallustium, à Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit simile formæ celebratæ procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est Enceladus, Othus in Creta, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait Hispanorum morem fuisse vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

Orion, iuxta Sallustium, oritur iuxta solis æstiui pulsum. *Idem.*

In Flaminia est ciuitas quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Sallustius à Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt Mysij, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Troianorũ tẽpore inuadẽdarũ terrarũ caussa fuerat nauigatio, vti Sallustius meminit. *Idẽ.*

Curribus falcatis vsos esse antiquos, Liuius & Sallustius docent. *Idem.*

Vi-

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, vt inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio iacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul a continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur nouum ver, secundo ver adultum, tertio praeceps, sicut etiam Sallustius dicit vbique, noua, aestas, adulta, praeceps. *Idem.*

Sallustius in Historijs tradit Sertorium victũ voluisse fugere ad insulas fortunatas. *Acr.*

Insulas fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri carminibus. *Seruius.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhaerens, & adiunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo diserta nihil medium exstitisset. Virg. Aen. lib. 5.

Proximus huic, lõgo sed proximus interuallo,
Insequitur Salius. —

Ita & Sallustius in Situ Ponti, de promontorijs Paphlagonum, & quod *κριοῦ μέτωπον* appellauit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti si tenes, Mauortei
Situs quis esset aequoris. Sallustium
Notum id dedisse, dicta & eius omnibus
Praeiudicatae auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Festus Auienus.

Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum. In arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius: vide hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus. *Seruius ad 3. Aeneidos.*

---- *Fretũ late rebutent.*

Lata autem ideo, quia se angustiae Pontici oris illic dilatant, vti dicit Sallustius. *Seruius.*

Teia autem dicta est à Teio Anacreontis Poetae Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horatium.*

Por-

Chæroneiam certauerunt cum Archelao, nõ ſſe putauerit Camelum. *Plutarchus*.

Σαλλούστιος μὲν οὖν φησι χαλεπῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάραξι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est*. Ac Salluſtius quidem fuiſſe milites iam inde à principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amiſum duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. *Idem*.

LECTORI.

Hactenus Fragmenta florentiſſimi Rerum Romanarum ſcriptoris, quæ extare putamus. Cetera quæ ſequuntur, in M. S. Seruio legi auctor eſt V. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Honorati Editione è Petro Daniele I C. procurata non comparent: corruptiſſima ſunt; & medicinam contulit V. N. Ianus Douſa. Quem vide in Fragmenta Salluſtij.

* . m or Trequij præter s r ciem neceſſariam haud multo ſecus quam ferro noceri poterat. At Varinius dum hęc aguntur à fugitiuis ęgra parte militum autumni grauitate, neque ex poſtrema fuga, cum ſeuero edicto iuberentur vllis ad ſigna redeuntibus, & qui reliqui erant per ſumma flagitia detrectantibus militiam Quæſtorem ſuum C. Thoranium ex quo præſente vera facilime noſcerent, *** commiſerant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante ſerui debacriltur, nefandum in modum peruerſo vulnere & interdum lacerum corpus ſemianimum omittentes,

alij

alij in tecta iaciebant ignes, multique ex loco serui quos ingenium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos trahebant, ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & seruili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohibere multis precibus cum oraret, celeritate **** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cæpit, & promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus nouos incognitosq. & aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitiuorum. Presso gradu silentes iam, neque tam magnifice sumentes prælium quam postulauerant. Atq; illi certamini conscij inter se iuxta seditionem erant. Crixo & gentis eiusdem Gallis atq. Germanis obuiam ire & vltro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

ORATIONES DVAE AD C. CÆSAREM, SALLVSTIO ADSCRIPTÆ.

ORATIO I.

AD C. CÆSAREM DE Republica Ordinanda.

POPVLVS R. antea obtinebat, regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis auide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum es-

esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum
esse suæ quemque fortunæ: atque in te maxu-
me, qui tantum alios prænorgressus es, uti prius
defessi sint homines laudando facta tua, quàm
tu laude digna faciundo. Ceterum ut fabrica-
ta, sic virtute parta, quam magna industria ha-
beri decet: ne incuria deformentur, aut cor-
ruant infirmata. Nemo enim alteri imperium
volens concedit: & quamuis bonus atque cle-
mens sit, qui plus potest, tamen, quia malo es-
se licet, formidatur. Id euenit, quia plerique
rerum potentes peruerse consulunt: & eo se
munitiores putant, quo illi, quibus imperitant,
nequiores fuere. At contra id eniti decet, cum
ipse bonus, atque strenuus sis, uti quamoptu-
mis imperites. Nam pessimus quisque asper-
rime rectorem patitur. Sed tibi hoc grauius
est, quàm ante te omnibus, armis parta com-
ponere. Bellum aliorum pace mollius gessisti:
ad hoc victores prædam petunt, victi ciues sunt.
Inter has difficultates euadendum est tibi; atq.
in posterum firmanda resp. non armis modo,
neq; aduersum hostes, sed, quòd multo maius,
multoque asperius est, bonis pacis artibus. Er-
go omnes magna mediocrique sapientia res
huc vocat: quæ quisque optima potest, uti di-
cat. Ac mihi sic videtur; qualicumque modo
tu victoriam composueris, ita alia omnia futu-
ra. Sed iam, quo melius, faciliusque consti-
tuas, paucis, quæ me animus monet, accipe.
Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro,
magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortu-
na, quàm sapientia: quem secuti sunt pauci, per
suam iniuriam tibi inimici: item quos affini-
tas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps
dominationis neq; fuit quisquam, neque si pati
potuisset, orbis terrarum bello concussus foret.

Ce-

Cętera multitudo vulgi, more magis quam iudicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandę reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua; & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quę corrupta animus lubebat, minitari. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te ciuibus, sicuti hostibus, uti uidet; defluxere: pauci restitere, quibus maius otium in castris, quàm Romę, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem caussas, immane dictu est, quanti, & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoq. per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace, agitandum est; hoc uti ciuiliter deponas; illa ut quam iustissima, & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna, arbitror, neque quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat; eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sit, semper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate, & clementia, imperium temperauere, his lęta & candida omnia visa, etiam hostes æquiores, quam alijs ciues. An qui me his dictis corruptorem victorię tuę, nimisque in victos bona voluntate prędicent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosque maioresque nostri sępe tribuere, ea ciuibus danda arbitror; neque barbaro ritu cæde cædem, & san-

gui-

guine sanguinem expiandum. An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamq. Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutũ, alios item non armatos, neq. in prœlio belli iure, sed post ea supplices per summum scelus interfectos; plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Heu quam illa occulta ciuium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum: ante partam à te victoriam omnia sæua, atque crudelia erant. Ad quæ te illi ijdẽ hortantur: & scilicet id certatum esse vtriusq. vestrum arbitrio, iniuriæ vti fierent: neq. receptam, sed captam à te remp. & ea caussa exercitus stipendijs cõfectis, optimos, & veterrimos omniũ aduersum fratres, parentesque, alij liberos armis contendere; vt ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atq. profundę libidini sumtus quęrerent; atq. essent opprobria victoriæ, quorum flagitijs cõmacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut conuiuia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque, & omnes tui agitatis: primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis, malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existumo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate vrbi Romanæ fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conserturos: ita defessos, & exsangues regi, aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis, terra-

tarum, neq. cunctæ gentes conglobatæ, mouere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordiæ bona, & discordiæ mala expellenda. Id ita eueniet, si sumtuū, & rapinarum licentiam dem seris; non ad vetera instituta reuocans, quæ, iam pridem corruptis moribus ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem, & finem sumtuum statueris: quoniam is incessit mos, vt homines adolescentuli, sua, atq. aliena consumere, nihil lubidini, atq. alijs rogantibus denegare, pulcherrumum putent; eam virtutem, & magnitudinem animi; pudorem, atque modestiam pro socordia æstiment. Ergo animus ferox, praua via ingressus, vbi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modò, modò in ciues: mouet composita, & res nouas veteribus acquirit. Quare tollendus fenerator in posterum; vti suas quisque res curemus: ea vera, atque simplex via est; magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. Atque ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit, præsertim ijs, qui se in victoria licentius liberiusque, quàm artius, futuros credebant; quorum si saluti potius, quàm lubidini, consules; illosque nosque & socios in pace firma constitues. Si eadem studia, artesque iuuentuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum vrbe Roma breui concidet. Postremo sapientes pacis caussa bellum gerunt, laborem spe otij sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse per deos remp. & omnia aspera, vti soles, peruade. Namq. aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia, inuocat, quibus ciuitas vastatur

magis, quàm corrigitur; sed vti prauas artes, malasq. libidines, ab iuuentute prohibeas. Ea vero clementia erit, consuluisse, ne immerito ciues patria expellerentur; retinuisse ab stultitia, & falsis, voluptatibus, pacem concordiamq. stabiliuisse: non, si, flagitijs obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alij timent, maxume erectus est, negotij magnitudine: & quia tibi terræ, & maria simul omnia cõponenda sunt, (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur prouideas oportet, vti plebes, largitionibus, & publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & industriæ, non sumtibus, neq. diuitijs, studeat. Id ita eueniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, vsum, atq. decus dempseris. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissumi viri magnitudinem inuenissent; quæ res populos, nationesue magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus caussis amplissuma regna, & imperia, corruissent: eadē semper bona, atq; mala reperiebam, omnesq. victores diuitias contemsisse, & victos cupiuisse. Neq. aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi, omissis pecuniç, & corporis gaudijs, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, peruersam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam exstruere, eamq. signis, aulæis, alijsque operibus exornare, & omnia potius, quàm semet, visendum efficere; id est non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porrò ij, qui-

bus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; vbi animũ, quem dominari decebat, seruitio oppressere, nequaquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercitio vti volunt. Nam imprudentia pleraque, & se præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neq. magistratibus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atq. prouinciæ tutiores sint: id quod factu haud obscurum est. Nam ijdem omnia vastant, suas deserendo domos, & per iniuriam alienas occupando. Item ne, vt adhuc, militia iniusta, aut inæqualis sit: cum alij triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignauiæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conueniet, cùm stipendijs emeritis domos reuenerint. Quæ reip. necessaria, tibique gloriosa ratus sum, quam paucissumis absolui. Non peius videtur pauca nunc de facto meo disserere. Plerique mortales ad iudicandum satis ingenij habent, aut simulant: veruntamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore euoluat: quibus me subiectum haud pænitet, magis reticuisse pigeret. Nam siue hac, seu meliore alia via perges; à me quidem pro virili parte dictum, & adiutum fuerit. Reliquum est, optare, vti, quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq. euenire sinant.

ORATIO II.

SCIO ego, quam difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut impe-

ratori postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis consultorum copiæ adsint; neq. de futuro quisquam satis callidus, satisq. prudens sit. Quinetiam sæpe praua magis, quam bona consilia prosperè eueniunt: quia plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere: atque in ea cognoscenda multam, magnamq. curam habui: non ita, vti magistratum modo caperem, quẽ multi malis artibus adepti erant: sed etiam vti rempublicam domi, militiæque, quantumq. armis, viris, opulentia posset, cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitanti cõsilium fuit, famam, modestiamq. meam post tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculũ facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idq. nõ temere, aut ex fortuna tua, decreui; sed quia in te, præter ceteras, artem vnam egregiè mirabilẽ comperi, semper tibi maiorem in aduersis, quàm in secundis, rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quòd & prius defessi sint homines laudando atq. admirando munificentiam tuam; quàm tu faciendo, quæ gloria digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in prõptu sit. Neq. ego, quę visa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interque prœlia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotijs vrbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilij est, vti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. Sin in te ille animus est, qui iam à principio nobilitatis

tis factionem disturbauit; plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit; in prætura inimicorum arma inermis disiecit; domi militiæq. tanta, & tam præclara facinora fecit, vt ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa reip. quæ profectò aut tu vera inuenies, aut certe haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obesset, ita lapsus est, vt hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus remp. conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumtibus, iudicijs, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nosq. his quidem legibus in seruitute reliquit. Iudicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen ijdem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiãt: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam vrbe capta, lubidine, ac licentia sua, pro legibus vtuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per seruitiũ exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in lingua sita est, forte, atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensio ciuilis tot tamq. illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum vmquam victoria animus tam præceps, tamq. immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intellegebat; tamen, paucis

interfectis, ceteros beneficio, quàm metu retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cũ interea opportunissuma genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerunt: non orbi liberi, non parentes exacta ętate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies male faciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. Nam quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissumi vita sua commutare volunt? scilicet neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mærori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quàm per te populi R. imperium maxumum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atq. etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenij probare, quæ vera, atque vtilia factu putes. In duas partes ego ciuitatẽ diuisam arbitror, sicut à maioribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. Itaq; sępius in ciuitate secessio fuit: semperq. nobilitatis opes deminutæ sunt, & ius populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neq. diuitijs, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilẽ anteibat: humilimus quisq. in armis, aut militia, nullius honestę rei egens, satis sibi, satisque patriæ, erat. Sed, vbi eos paullatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas do-

mos

mos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cũ republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat, & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi imperio, priuatim sibi quisq; seruitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capessendam rempub. Ceterum, additis nouis ciuibus magna me spes tenet, fore, vt omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his seruitutis amittendæ cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus nouos, in colonijs constituas: ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotijs impedita malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur; quæ sæuitia, quæne tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnum denique ex libera ciuitate futurum, vbi vnius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. Vbi bonum publicum etiam priuatim vsui est: id vero dubitare aggredi, socordiæ, atq; ignauiæ duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque vllam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant. Vbi intellexerunt, per vnum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet

licet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Liuio Druso iuxta, ac de se, existimauerunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. Quo tibi imperator maiore cura fideque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem aduersum opprimere, strenuo homini haud difficile est; occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promtu est. Igitur, vbi eos in ciuitatem adduxeris; quoniam quidem reuocata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, vti colantur boni mores; concordia inter veteres, & nouos coalescat. Sed multo maxumum bonum patriæ, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti, pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam vbi cupido diuitiarum inuasit; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium vllum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sæpe iam audiui, qui reges, quæ ciuitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant, id adeo haud mirandum est. Nam vbi bonus deteriorem diuitijs magis clarum, magisque acceptum videt; primo æstuat, multaque in pectore voluit; sed vbi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloria industria alitur: vbi eam dempseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremo vbi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem vna, & ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: & malis, & bo-

& bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito:neq. de capite,neq. de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit;si neque prætor neq. consul,ex opulentia,verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices à paucis probari,regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis iudicare placet,sed numero plures,quam iudicant. Neque Rhodios, neq. alias ciuitates vmquam suorum iudiciorum pænituit: vbi promiscue diues, & pauper, vti cuiq. fors tulit, de maxumis rebus iuxta, ac de minumis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex,quam C.Gracchus in tribunatu promulgauerat; vt ex confusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, vt earum rerum vsus est; malitia præmijs exercetur. Vbi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est; quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos,vastat; diuina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna illa vis auaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cuius si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. Nam hi, si virtute satis valerent,magis

inimici bonorum, quàm inuidi, essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atq. torpedo, inuasit; strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existumant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atq. animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus maxumum imperium maxumo dedecori fuit? An L. Domitij magna vis est, cuius nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeant, inhonestissuma. Vnius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censesne eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissumi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius, & M. Fauonius, mihi videntur quasi magnæ nauis superuacua onera esse, vbi salui peruenire visi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissumum iactura fit; quia pretij minumi sunt. Quoniam nunc, vt mihi videor, de plebe renouanda, corrigendaq. disserui: de senatu, quę tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adoleuit, haud ferme armis, atque equis, corpus exercui sed animum in litteris, quod natura firmius erat in laboribus, habui. Atque ego in ea vita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, ciuitates, nationes vsque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: vbicumque gratia, timor, voluptas, ea corrupere; post paullo imminuta

minutæ opes, deinde ademtum imperium, po-stremo seruitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicumque in sua ciuitate amplior, illustriorque locus, quam alijs est, ei magnam curam esse reip. Nam ceteris, salua vrbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi diuitias, decus, honorem, pepererunt; vbi paullum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in aduersis asperius, magisq. anxiè agitat. Igitur vbi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, eiusque consilia consequitur: patres consilio valere decet, populo superuacanea est calliditas. Itaque maiores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarij, non vis hostium, non aduersa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atq. ea magis fortibus consilijs, quam bonis prœlijs, patrata sunt. Quippe apud illos vna resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignauia, inuasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaq. patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt: vt eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita

bonum, malumq. publicum existimant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; maioribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis maiorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo pleraque inscia, sit sententia eorum à metu libera. Ita occulto sibi quisq. alterius potentia carior erit. Libertas iuxta bonis, & malis, strenuis, & ignauis optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat; in multitudine, & præsidij plus, & vsus amplior est. Nam fere, his tempestatibus, alij iudicijs publicis, alij priuatis suis atque amicorum negotijs implicati, haud sane reip. consilijs adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam suberba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habēt, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, vti libido tulit, fecere. Verum vbi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur; illi superbiam suam dimittent, vbi ijs obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quonam iudicia primæ classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud dif-

difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilij, idque tibi probandum vetum esse. Si hoc itinere vti decreueris, cetera in promtu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeque vsui esse. Nam vbicumque tibi res prospere cedet, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, vti quocumque modo, & quamprimum resp. adiuuetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atq. ego te oro, hortorque, ne clarissumus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum atq. inuictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neq. tibi nox, neque dies curam animi sedauerit; quin insomnijs exercitus, furibundus, atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam diuino numine inuisi; neque bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diuersa præmia bonos, malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissumi viri, in optuma vrbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris; domum, familiamque in patria clarissumam; præterea bonas artes, honestas diuitias; postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissumis beneficijs non flagitium à te, neque malum facinus, petimus; sed vti libertatem euersam restituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque

que hac tempestate, tametsi domi, militiaq. præclara facinora egisti;tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero vrbem amplissumo nomine, & maxumo imperio, prope iam ab occasu restitueris;quis te clarior, quis maior, in terris fuerit? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubiũ est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? quod si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi; postero tempore, rep. restituta, super omnis mortalis gloria agnita tuaq. vnius mors vita clarior erit. Nam viuos interdum fortuna, sæpe inuidia, fatigat: vbi anima naturæ cessit, demtis obtrectationibus ipsa te virtus magis magisque extollit. Quę mihi vtilia factu visa sunt, quæque tibi vsui fore credidi, quam paucissumis potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, vti, quocumque modo ages, ea res tibi, reique publicæ prosperè eueniat.

C. SALLVSTII CRISPI IN M. T. CICERONEM DECLAMATIO.

GRAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia ista vti. Sed quoniam in te neq. modum, neq. modestiam vllam animaduerto, respõdebo tibi: vti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem, P.C. diripi remp. atque audacissumo cuiq. esse perfidię? an apud populũ R. qui ita largitionibus corruptus est, vti sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud vos, P. C.

Ci quorsi auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo, ludibrio est? vbi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi vnus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non repetitius, accitus, ac paullo ante insitus huic vrbi ciuis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita à pueritia vixisti, vti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? Scilicet, istam immoderatam eloquentiã apud M. Pisonem non pudicitię iactura perdidicisti? Itaq. minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum, vt opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; vxor sacrilega, ac periurijs delibuta; filia matris pellex, tibi iucundior, atq. obsequentior, quàm parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet vti nos commonefacias, quàm conuersa sit resp. cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic vrbi: ciuibusque custodem, absque carnificis nomine; qui ciuitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi vero non illius coniurationis caussa fuerit consulatus tuus, & idcirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, vt opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia vxore de rep. consulusti: cum legis Plautiæ iudicia domi faciebas: ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cũ tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugna-

tum

tum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa obijcio; redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumtu ædificaueris. Aut, si reticesscui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus ciuiũ parauerit? Verum, vt opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia, eius virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium; populi R. curam habet; neque terrore, neque gratia commouetur. Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi? Immo vero homo leuissumus, supplex inimicis, amicis cõtumeliosus, modo harum, modo illarum partiũ, fidus nemini, leuissumus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissumæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissuma. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam*! Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, & miseram, quæ crudelissumam proscriptionem ciuium perpessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges, in tua lubidine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ, necisque potestatem ad te vnum reuocaueras. Atque parum est, quod impune fecisti: verum etiam commemorando exprobras: neq; licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissumis verbis insectabere?

bere? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ*. Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperij, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iupiter optumus maxumus in consilio deorũ admisit, Italia exsulem humeris suis reportauit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti; quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum, habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris. Quo iure, cum de exsilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faues? qui tibi antè optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos vocas? Vatinij caussam agis: de Sextio male existumas: Bibulum petulantissumis verbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxume odisti, ei maxume obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti: leuissume transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

IN SALLVSTIVM DECLAMATIO;

Quæ Ciceroni falsò tribuitur.

EA demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, & parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obscenum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, vt omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita viuit, vti tu; aliter, ac tu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone vtitur, vita ho-

honestior est. Quo me vertam, P.C.? vnde initium sumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est vterque nostrum. Quod si aut de mea vita, atque actibus nostris, huic conuiciatori respondero, inuidia gloriam consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem ætatem nudauero; in idem vitium incidam procacitatis, quod huic obijcio. Id vos, si forte offendimini, iustius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, vt & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse videar. Scio me, P.C. in respondendo non habere magnam exspectationem, quod nullum vos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recogniturōs, quis & meæ & vestræ iam, & ipsius aures calent. Verũ eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidẽ peccare minimis rebus posuit rudimẽtũ; sed ita ingressus est, vti neq. ab alio vinci possit, neq. ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaq. nihil aliud studet, nisi, vti lutulentus sus, cum quouis velitari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quam vnusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. Quod si vita istius memoriam vicerit; aliam, P.C. non ex oratione eius, sed ex moribus spectare debetis. Iam dabo operam, quam maxime potero, vti breue id faciã. Neq. hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P.C. Plerũq. enim resp. priuatis crescit inimicitijs; vbi nemo ciuis, qualis sit vir, potest latere. Primũ igitur, quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad vnum exemplum, & regulam quærit, velim mihi respondeat, numquid ij, quos protulit,

Sci-

Scipiones, & Metelli, antè fuerint aut opinio-nis, aut gloriæ, quā eos res gestæ suæ, & vita innocentissimè acta, commendauit? quod si hoc fuit initium nominis, & dignitatis: cur nō æquè de nobis existimetur: cuius & res gestæ illustres sunt, & vita integerrimè acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus: quod si esses; nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea præluxi: vti, si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; vt etiam, si fuerint egregij ciues, certe venerint in obliuionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare. Satius est enim, me meis rebus gestis florere, quàm maiorum opinione niti; & ita viuere, vt ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum ijs conferri decet, P. C. qui iam decesserunt, omnique odio carent, & inuidia; sed cum ijs, qui mecum vnà in republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit;) aut in gerendis magistratibus, aut in iudicandis maleficijs tam seuerus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorū ciuium, vna cum illis adnumeratus esses: An ego tunc falso scripsi, *Cedant arma togæ*; qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*: qui tantum intestinum bellum, & domesticū vrbis incendium, ex-

stinxi?

ſtinxi? Neq. te tui piget, homo leuiſſime, cum ea culpas, quæ in hiſtorijs mihi gloriæ ducis? An turpius eſt, P.C. ſcribentem mentiri, quàm illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuiſti: tantum me abeſſe puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mẽtiri turpe duces, qui mihi auſus ſis eloquentiam vti vitium obijcere? cuius ſemper nocens eguiſti patrocinio. An vllũ exiſtimas poſſe fieri ciuem egregium, qui nõ his artibus & diſciplinis ſit eruditus? An vlla alia putas eſſe rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum eſt, P.C. ſi homo, qui deſidiæ, ac luxuriæ, plenus ſit, hæc vti noua, atq. inuſitata, miratur. Nam quod iſta inuſitata rabie petulanter in vxorem, & in filiam meam inuaſiſti, quæ facilius mulieres ſe à viris abſtinuerunt, quàm tu vir à viris: ſatis doctè, ac peritè feciſti. Nõ enim me ſperaſti mutuam tibi gratiam relaturum, & viciſſim tuas compellaturum. Vnus enim ſatis es materiæ habens: neq. quidquam turpius eſt domi tuæ, quàm tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putaſti parare inuidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor eſt, quàm habere dignus ſim. Atq. vtinam ne tanta quidem eſſet, quanta eſt; vti potius amici mei viuerent, quàm ego teſtamentis eorum locupletior eſſem! Ego fugax, Criſpe Salluſti? Furori tribuni pl. ceſſi: vtilius duxi, quamuis fortunam vnus experiri, quàm vniuerſo populo R. ciuilis eſſem diſſenſionis cauſſa: qui, poſtea quam ille ſuum annum in rep. perbacchatus eſt: omniaque quæ commouerat, pace, & otio, reſederunt: hoc ordine reuocante, atque ipſa rep. manu retrahente me, reuerti. Qui mihi

dies,

dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum vniuersi vos, populusque R. frequens aduentu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias æstimaui. Non enim vni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed, quantum quisq. reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quàm pacem: multi priuatorum audacias nutriuerunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerũt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis potẽtia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia vsus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pænitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sextij insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut virtutibus Cæsaris faui. Hæ laudes enim egregij ciuis, & vnicæ sunt. Quæ si tu mihi vti vitia obijcis, temeritas tua reprehenditur, nõ mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omniũ actionũ mearum monitores. Sed, vbi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te vti reuertar, Sallusti, patremq. tuum præteream: qui si nunquam in vita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neq. tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulãti pueritia tam impudicus, & procax, adoleueris. Postea quam immen-

sæ

sę gulę impudicissimi corporis quęstus sufficere nō potuit;& ætas tua iam ad ea patiēda,quę alteri facere collibuisset,exoleuerat;cupiditatibus infinitis efferebaris, vti, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses,in alijs experireris. Ita nō est facile reputare,P.C. vtrum inhonestioribus corporis partibus rē quęsierit, an amiserit. Domum paternā viuo patre turpissimè venalē habuit,vēdidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia?Neq. pudet à me eū quærere,quis in P.Crassi domo habitet;cū ipse respondere non queat,quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ętatis tirocinio, postea se correxit. Non ita est:sed abijt in sodalitium sacrilegij Nigidiani:bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discessit,vti non hic innocens esse,sed iudices pe ierasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus,hunc locum,& ordinem,despectum reddidit, cuius aditus quoque, sordidissimo homini,patuisset. Itaq. timens, ne facinora eius clam vos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset,cōfessus est, vobis audientibus, adulterium; neq. erubuit ora vestra. Vixeris,vti libet, Sallusti;egeris, quæ volueris; satis sit, vnum te tuorum scelerum conscium esse: noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligētes in tuēda pudicitia vxorum nostrarum:sed ita experrecti non sumus,à te cauere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc mouere posset,P.C. factum ac dictum turpe,quem non puduit palam,vobis audientibus,adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem;sed illud censorium elogium Ap. Claudij,& L.Pisonis,integerrimorum virorum,quo

vsus

ctus est quisq. eorum, pro lege palam vniuersis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere nō possit? Neq. post illum delectum senatus te vnquam vidimus. Nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. Ad idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exsules, reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, vti nihil non venale in eo habuerit, cuius aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, vt nihil non æquū, ac verum, duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neq. aliter vexauit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quæstura, postea quam magna pignora eis dederat, cū quibus similitudine vitæ se coniunxerat, vnus iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem coetus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum, cilonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorū fuit in vrbe, municipijs, colonijs, Italia tota, sicut in fretis, subsederāt, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum nouarū. At postea quam prætor factus est, modeste se gessit, & abstinenter. Nonne ita prouinciam vastauit, vti nihil neq. passi sint, neq. exspectarint grauius socij nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? vnde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum traijci, aut in naues contrudi. Tantum, inquam, P.C. exhausit, quantum voluit. ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est; hic palam refelle, vnde tu, qui modo ne

ne paternam quidem dom redimere potueris, repente tāquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, vllam Tiburti C. Cęsaris, reliquas possessiones paraueris. Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissē: cū tu veteris villę dominus sis, cuius paulo ante fuerat Cęsa.? modo, inquam, patrimonio nō comeso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorū tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiā, addi potest. Verum, vt opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem: carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. Quid enim grauius pati potuimus, quam quod te incolumen in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima consectari lingua: desine morbo procacitatis isto vti: desine vnumquemque moribus tuis æstimare; his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P.C. Sæpe enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quam eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire; sed vt ea dicam, si quæ ego honeste effari possum.

C. Sallustius Crispus Explicit.

FRAGMENTA
VETERVM
HISTORICORVM.

AMICE LECTOR.

SAllustio, viri Principi Historicorum, sic & antiquissimo non minus quam antiquitatis, etiam in verbis studioso, visum fuit veterum Historicorum, quæ supersunt hactenus, Fragmenta, collectore Popma, hic addi. Quibus, cum autorum causa, qui Historias scripserunt, alijs ex libris, quod in Fabio Pictore, Maximoque, ac alijs hic factum, quędam alia, quę ad Historiam non spectant, inseri videbis, scito ipsos, quamquam forte non eorum omnia, quę tamen pauca sunt, eodem spectare. Quod facile à te impetrabis, si ex ijs quę à Robortello alijsque collecta sunt, plura fuisse resecanda cogitabis.

FRAG-

FRAGMENTA HISTORICORVM VETERVM.

Quinctus Fabius Pictor, scriptorum antiquissimus, ut ait Liuius, vixit anno urbis IↃ XXXVIII. Quæ ex Fabij annalibus veteres referunt, ea partim sunt de antiquitatibus Italiæ, & urbis initijs, partim de gestis populi Romani. Quæ autem patrum memoria de aureo sæculo, & origine urbis ab Annio Viterbiensi, Pictoris nomine edita sunt, pro supposititijs habenda.

QVINCTI FABII PICTORIS ANNALIVM LIB. I.

SOLITO institutoq. egressam virginem, in vsum sacrorum aquam petitum ex eo fonte, qui erat in luco Martis, subito imbribus tonitrubusque quæ cum illa erant, disiectis, à Marte compressam, conturbatamque, mox recreatam consolatione Dei, nomen suum indicantis, affirmantisq. ex ea natos dignos patre euasuros. *Autor de origine gentis Romanæ.*

LIB. IV.

Quapropter tum primum ex plebe alter consul factus est, duo & vicesimo anno postquam Romam Galli ceperunt. *A. Gell.* 5.4.

EX LIBRIS INCERTIS.

Mortuus est anno duo & vicesimo: Rex fuit annos viginti & vnum. *Ibidem.*

Lupus femina *Quintilianus* 1.10.

Æneæ somnium eiusmodi est, vt omnia quæ ab Ænea gesta sunt, quæque illi acciderunt ea fuerint quæ ei secundum quietem visa sunt. *Cicero de diuinatione* 1.

Cum bello Latino ludi votiui maximi primum fierent, ciuitas ad arma repente est excitata. Itaque ludis intermissis Instauratiui constituti sunt. *Ibidem*.

Iolus cuius filius fuerit, cuius gentis & nationis. *Arnobius aduersus gentes* 6.

Literas Cadmum ex Phœnice in Græciam, inde in Italiam Euandrum attulisse. *Victorinus de Orthographia*.

Amulij iussu ministri quidam, infantes in alueo collocatos acceperunt, & asportarunt, vt eos in fluuium circiter cxx. stadia ab vrbe distantem, proijcerent, &c. *Dionisius* 1.

Remus in hostium potestatem redactus, postea vinctus Albam est deductus. *Ibidem*.

Diuisit etiam Romulus totum agrum in partes viginti sex, quas ipse tribus appellat: ita vt quatuor vrbanis ad illos additis, omnes efficiant numerum triginta Tribuum. *Idem* 4.

Aruntem Tarquinij filium fuisse illum defunctum à matre Tanaquile sepultum fuisse. *Ibidem*.

Illos pueros quia Tarquinio relicti fuerant, eius filios fuisse. *Ibidem*.

Tarpeiam cupido cepit armillarum, quas in finistris brachijs illi gestabant, & annulorum quos ferebant. *Idem* 11.

Tunc demum Romanos sensisse diuitias, cum Sabinorum gentem sibi subiecissent. *Strabo Geograph*. 5.

Belli quod cum Annibale duce inter Car-

tha-

thaginienses atq. Romanos exarsit, causam fuisse sæuitiam atq. crudelitatem Annibalis in Saguntinos, & Asdrubalis ambitionem ac immanem regni cupiditatem,&c. *Polybius* 1.

Anno primo octauæ Olympiadis Romam conditam fuisse. *Solinus Polyhist. cap.* 2.

Millia LXXX. primo lustro ciuium censa eorum qui ferre arma posśent, eum numerum fuisse. *Liuius* 1.

Quadraginta ea sola talenta fuisse (seposita in edificationem Capitolij.) *Ibidem*.

Coriolanum vsque ad senectutem vixisse. hanc sæpe eum exacta ætate vsurpasse vocem, MVLTO miserius seni exilium esse. *Idem* 11.

Ambos Coss. in Samnio & ad Luceriam res gessisse, traductumque in Etruriam exercitum: ad Luceriam vtrimque multos occisos, in eaque pugna Iouis Statoris ædem votam vt Romulus ante vouerat. *Idem* 10.

Ad Thrasymenum pugna 15. milia Romanorum in acie cæsa sunt, 10. milia sparsa fuga per omnem Etruriam diuersis itineribus Romam petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea vtrimque ex vulneribus periere. *Idem* 31.

Cum obsideretur præsidium Romanum à Ligustinis, hirundinem à pullis ad se allatam vt lino ad pedem eius alligato nodis significaret, quoto die adueniente auxilio eruptio fieri deberet. *Plinius* 10. 24.

Matronam, quod loculos, in quibus erant claues cellæ vinariæ, resignauisset, à suis inedia mori coactam. *Idem* 14. 13.

Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundum Tiberim. *Festus Puilia*.

Amata inedia se interemit. *Seruius in* 12. *Æn*.

FABII PICTORIS RERVM GESTARVM

LIB. I.

Et simul videbant Picum Martium. *Nonius*. *Picumnus*.

PONTIFICII IVRIS

LIB. I.

Quæ verba Pontificem Max. dicere oportebat cum Virginem capit, ea eiusmodi sunt, Sacerdotem Vestalem quæ sacra faciat, quæ ious siet, Sacerdotem Vestalem facere pro populo Rom. Qui ritibus, vti quod optima lege fuat, ita te Amata capio. *A. Gellius* 1. 12.

Equo Dialem Flaminem vehi religio est, classem procinctam extra pomerium, id est, exercitum ornatum videre. Iurare Dialem fas nunquam est. Annulo vti nisi peruio cassoque fas non est. Ignem è Flaminia, id est, Flaminis Dialis domo, nisi sacrum efferri ious non est. Vinctum si ædes eius introierit solui necessum est, &c. *Idem* 10. 15.

Exta porriciunto, dijs danto in altaria, aramue, focumue, eoue quo exta dari debebant. *Macrobius Saturnal.* 3. 2.

Vitulari. *Ibidem*.

LIB. III.

Pilumno & Picumno. *Nonius Picumnus*.

LIB. XVI.

Aquam manibus pedibusque dato, polubrum sinistra manu teneto, dextera vasum cum aqua. *Idem Polubrum*.

EX INCERTIS LIBRIS.

Muries fit ex sale, quod sal sordidum aurfum est, & in ollam rudem fictilem adiectum est, & postea id sal virgines Vestales serra ferrea secent. *Idem Sal neutro genere.*

Hos Deos enumerat quos inuocat Flamẽ sacrum cereale faciens Telluri & Cereri; Veruactorem, Reparatorem, Imporcitorem, Insitorem, Obaratorem, Occatorem, Sarcitorem, Subruncinatorem, Messorem, Conuectorem, Conditorem, Promitorem. *Seruius Georg.* 1.

Q. FABIVS SERVILIANVS

Annales scripsit, & libros iuris Pontificij. Consul fuit & floruit anno V.C. DCXL.

Q. FABII MAXVMI SERVILIANI PONTIFICIS ANNALIVM

LIB. I.

Tum Æneas ægre patiebatur in eum deuenisse agrum, macerrimum, litoriosissimumque. *Idem Æneid.* 1.

PONTIFICI IVRIS LIB. XII.

Negat oportere atro die parentare: quia tunc quoque Ianum Iouemque præfari necesse est, quos nominari atro die non oportet. *Macrobius* 1. 16.

EX INCERTO LIBRO.

Amitti magis quam apisci. *Priscian.* 8.

LVCIVS CINCIVS ALIMENTVS

Diligens veterum monimentorum auctor, vt ait Liuius, Fabij Pictoris aequalis fuit. Graecè scripsit Historiam Annibalicam, Latinè ab Gorgia Leontino redditam.

L. CINCII ALIMENTI ANNALIVM GRAECORVM

LIB. I.

Post eum regnauit Tiberinus Siluius, Siluij filius, qui cum aduersus finitimos bellum inferentes copias eduxisset, inter proeliantes depulsus in Albulam flumen deperijt, mutandique nominis exstitit caussa. *Autor de origine gentis Rom.*

LIB. II.

Ascanius completis in Lauinio triginta annis recordatus nouae vrbis condendae tempus aduenisse ex numero porcorum, quos pepererat sus alba; circumspectis diligenter finitimis regionibus, speculatus mõtem editum, qui nunc ab ea vrbe quae in eo condita est Albanus nuncupatur, ciuitatem communit, eamque ex forma quod ita in longum porrecta est, Longam, ex colore suis Albam cognominauit. *Ibidem.*

EX INCERTIS LIBRIS.

Romam duodecima Olympiade conditã. *Solinus c. 2.*

Romae natalem in quartum duodecimae Olympiadis annum incidere. *Dionysius* I.

Tarpeiam cupido cepit armillarum, quas in sinistris brachijs illi gestabant. *Ibidem.*

Volsinijs quoque clauos indices numeri

annorum

annorum fixos in templo Nortię Etruscę deę comparere. *Liuius* 7.

Captum se ab Annibale. *Idem* 30.

Gallis Liguribusque additis, cum his 80. millia peditum, decem equitum adducta in Italiam: ex ipso autē audisse Annibale, postquā Rhodanum transierit, 36. millia hominū, ingentemq. numerum equorum & aliorum iumentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat in Italiam digresso. *Ibid.*

HISTORIA DE GORGIA LEONTINO.

Qui dum iam silicernius finem sui temporis exspectaret, esti morti non potuit, tamen infirmitatibus insultauit. *Fulgentius in expos. sermonum antiquorum silicernios senes iam in curuos.*

C. ACILIVS.

Græce scripsit annales Romanos, quos Claudius Latinos fecit; quem esse Q. Claudium Quadriganium, qui vixit anno vrbis Iↄ clxvj, *multi existimant.*

C. ACILII ANNALES GRÆCI.

Ante conditam vrbem Romuli & Remi per eos amissum fuisse, quos Fauno voto facto nudos, ne molestus ijs sudor foret, ad exquirēdum id excurrisse. Hinc nudos discurrere Lupercos. *Plutarchus in Romulo.*

CLAVDII ANN. ACILIANI LATINI.

Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Martij. Ad xxxvij. millia

hostium caesa, captos ad mille octingentos viginti, prædam ingentem partam, & in ea fuisse clypeum argenteum pondo CXXXVII. cum imagine Barchin ij Asdrubalis. *Liuius* 35.

P. Africanum in ea fuisse legatione, eumque Ephesi collocutum cum Annibale, & sermonem etiam vnum refert, quo quærenti Africano quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet, respondisse, Alexandrum Magnum, &c. *Idem* 45.

C. FANNIVS

Floruit anno V.C. IↃCXXXI. Annales scripsit, quos à veritate Sallustius commendat.

C. FANNII ANNALIVM LIB. I.

Cum in vita agenda didicimus multa, quæ imprœsentiarum bona videntur, post inuenta & multo amplius, aliusmodi atque ante visa essent. *Priscianus* 13.

LIB. VIII.

Domina eius, vbi villam venerat, iubebat biber dari. *Carisius* 1. *Biber*.

EX INCERTIS.

Hæc adipiscuntur. *Priscianus* 8.

Breui etiam omnem iuuentutem parendo & strenue agendo superauit, ac vero murum hostium primus ascendit, vt autor est Fannius, qui prædicat vna cum Tiberio se in murum ascendisse, consortemque fuisse illius decoris *Plutarch. in Gracchis*.

Q. Metelli Oratio contra Tiberium Gracchi exposita est in C. Fanni Annalibus. *Cicero*

in

eas [illegible] me, ne si Africanus quidem fuit, vt ait in Historia Fannius, existimari velim. *Ibidem.*

VENNONIVS

Fide dignus scriptor, vt Dionisius Halicarnassaeus testatur, Historiarum libros condidit. Aetas incerta.

VENNONII HISTORIARVM LIBRI.

Solito institutoque egressam virginem in vsum sacrorum aquam petitum, &c. *Autor de orig. gentis Romanae.*

Romulus diuisit agrum in Tribus triginta & vnum. *Dionisius 4.*

L. SCRIBONIVS LIBO

Floruit Catone iam admodum sene, circa annum Vrbis IↃC III. *Annales reliquit.*

LIBONIS ANNALES.

Quatuordecim annis post Praetor est factus Tuditanus quàm Consul Mummius. *Cicero ad Atticum 13. ep 31.*

Tum praetorem P. Popillio, P. Rupilio Coss. *Ibidem ep. 32.*

MARCVS PORCIVS CATO

Optimus, vt tradit Plinius, orator, optimus imperator, optimus Senator, florere coepit temporibus Belli Punici secundi. praeter alia Originum libros dedit.

M. PORCII CATONIS ORIGINVM LIB. I.

Clarorum virorum atque magnorum non

minus otij quàm negotij rationem exstare oportere. *Cicero pro Plancio*.

P. Scipionē eum qui primus Africanus appellatus sit dicere solitum, numquam se minus otiosum esse quam cùm otiosus, nec minus solùm quàm cum solus. *Idem offic.* 3.

Agrum quem Volsci habuerunt campestris, plerus Aboriginum fuit. *Priscian.* 5.

Antemna vererior est quàm Roma. *Idē* 6.

Mezentium Rutulis imperasse vt sibi offerrent quas Dijs primitias offerebant, & Latinos omnes similis imperij metu ita vouisse, IVPITER si tibi magis cordi est nos ea tibi dare potius quam Mezentio, vti nos victores facias. *Macrobius* 1. 5.

Sed lucus Capenatis, *Prisc.* 4.

Inde est ferme mille passuum, *Gell. l.* 16.

Veteres prosopias & multa alia apud multos. *Nonius Prosapies*.

Propter id bellum cœpit, Cœlius Prætor Albanus oratores misit Romam, eum. *Festus. Oratores pro Legatis*.

Igitur tertio pedato bellum nobis fecere. *Nonius, Pedato pro repetitis*.

Fana in eo loco cōpluria fuerunt. Ea exaugurauit, præquam quod Termino fanum fuit, id nequitū exaugurari. *Festus, nequitur*.

Nam de omni ciuitate Tusculana soli L. Mahulei beneficium gratum fuit. *Prisc.* 6.

Veheș ligni. *Carisius*. 1.

LIB. II.

Lucum Dianium in nemore Aricino Ægerius Lesbius Tusculanus dedicauit, Dictator Latinus. Hi populi communiter Tusculanus, Aricinus, Lanuuinus, Laurens, Coranus,

Tiburtinus, Pomerinus, Ardeatis, Rutilus, *Prisc.* 14.

Marsus hostem occidit priusquam Pelignus: propterea Marrucini vocantur, de Marso detorsum nomen. *Idem* 19.

Si quis mortuus est Arpinatis eius hæredem sacra non sequuntur. *Idem* 14.

In campo Tiburti vbi hordeum demessuit idem in montibus seruit: ibi hordeum idem iterum messuit. *Idem* 10.

Quæcunq. Romæ regnauissent. *Caris.* 1.

In maximumq. decus atq. in excelsissimã claritudinem sublimauit. *Festus sublimauit.*

Ex sali qui apud Carthaginiẽses fit. *Prisc.* 5.

Si indu naues putidas atq. sentinosas cõmeatum ponere volebant. *Nonius putidum.*

Itaque res vber fuit antequam vastassent legiones. *Prisc.* 6.

Qui aquatum vt lignatum videntur ire, securim atque solum ferunt, gelum crassum excidunt, eum loco colligatum auferunt. *Nonius Gelus.*

Ligures omnes fallaces sunt; sed ipsi vnde oriundi sunt exacta memoria, illiterati, mendaces, quæ sunt, & vera, minus meminere. *Seruius* 2.

Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militarem & argute loqui. *Carisius* 2.

Papauer Gallicatum. *Idem* 1.

Neq. satis habuit quod eã in occulto vitiauerat, quin eius famã prostitueret. *Gell.* 17. 13

In his duobus bellis alteras stipẽdio agriq; parte multati, alteras oppidum vi captum, alteras primo pedato & secundo. *Carisius* 2.

Qui tantisper nullæ rei sies dum nil agas. *Priscian.* 6.

LIB. III.

Haud eos eo postremum scribo quin populi & boni & strenui sint. *Gellius* 17. 13.

Laserpitium pro pulmentario suo habet. *Carisius* 1.

Multo pulmento vsi. *Ibidem*.

Equos respondit, Orcas mihi inde, tibi cape flagellum. *Festus*, *Orca freni*.

Rhegini Taurocini vocantur de fluuio qui præterfluit. Id oppidum Auranci primo possederunt: inde Achæi Troia domum redeuntes. In eorum agro fluuij sunt sex, septimus fines Rheginorum atque Taurinorum dispescens. Fluuio nomen est Taccolico. Orestem cum Iphigenia atq. Pylade dicunt maternam necem expiatum venisse, & non longinqua memoria est cum in arbore ensem viderint, quem Orestes abiens reliquisse dicitur. *Probus in Bucolica Virgilij*.

LIB. IV.

Non lubet scribere quod in tabula apud Pont. Max. est, quotiens annona cara, quotiens Lunæ aut Solis lumini caligo, aut quid obstiterit. *Gellius* 2. 28.

Si quis membrum rupit, aut os fregit, talione vindicta proximus cognatus vlciscitur. *Prisc*. 6.

Mapalia vocantur vbi habitant. Ea quasi cortes rotundæ sunt. *Festus*, *Mapalia*.

Deinde duodeuicesimo anno post dimissum bellum quod quatuor & viginti annos fuit, Carthaginienses de fœdere decedere. *Nonius duodeuicesimo*, *ita vt duodecimo*.

Compluribus eorum milites mercenarij inter sese multi alteri alteros in castris occi-

dere, compluriens multi simul ad hostes transfugere, compluriens in imperatorem impetum facere. *Gellius* 5. 21.

Igitur dictatorem Carthaginensium magister equitum monuit, Mitte mecum Romam equitatum, die quinti in Capitolio tibi cœna cocta erit. Deinde Dictator iubet postridie Magistrum equitum arcessi, Mittam te si vis, inquit, cum equitibus. Sero est, inquit, Magister equitum: iam resciuere. *Idem* 10. 24.

Imperator noster si quis extra ordinem depugnatum ivit, ei multam facit. *Idem* 11. 1.

Prœlium factum, depugnatumque pro castris. *Idem* 11. 3.

Exules duo lege publica execrari. *Prisc.* 19.

LIB. V.

Scio solere plerisque hominibus rebus secundis, atq. prolixis, atq. prosperis animum excellere, atque superbiam atq. ferocitatem augescere, atque crescere: quod nunc mihi magnæ curæ est, quod hæc res tam secunde processerit, ne quid in consulendo aduersi eueniat, quod nostras secundas res cōfricet, neue hæc licentia nimis luxuriose eueniat. Aduersæ res se domant, & docent quid opus sit facto: secūdę res lętitia transuorsum trudere solent à recte cōsulendo atq. intelligendo. Quo maiore opere dico suadeoq. vti hæc res aliquot dies proferatur, dum ex tanto gaudio in potestatem nostram redeamus. *Gellius* 7. 3.

Atq. ego quidē arbitror Rhodienses noluisse nos ita depugnare vti depugnatū est neq. regem Persen vicisse. Nō Rhodienses id modo noluere, sed multos populos ac multas na-

pationes, idem noluisse arbitror. Atque haud scio an partim eorum fuerint, qui non nostrę contumeliæ caussa id noluerint euenire: sed enim metuere, si nemo esset homo quem vereremur, & quicquid luberet faceremus, ne sub solo imperio nostro in seruitute nostra essent, libertatis suæ caussa in ea sententia fuisse arbitror. Atq. Rhodienses tamen Persen publicè nunquam adiuuere. Cogitate quanto nos priuatim cautius facimus. Nam vnusquisq. nostrum, si quis aduersus rem suã quid fieri arbitratur, summa vi contra nititur ne aduersus eam fiat, quod illi tamẽ perpessi.

Ea nunc derepente tanta nos beneficia vltro citroq. tantam amicitiam relinquimus? Quod illos dicimus voluisse facere, id nos priores facere occupabimus?

Qui acerrume aduersus eos dicit, ita dicit, hostes voluisse fieri. Et quis est tandem nostrorum, qui quod ad sese attineat, æquum censeat quemquam pœnas dare ob eam rem quod arguatur malefacere voluisse? nemo opinor. Nam ego quod ad me attinet, nolim.

Quid nunc? & quæ tandem lex est tam acerba quæ dicat, Si quis illud facere voluerit mille nummi dimidium familiæ multa esto, Si quis plus, quingenta iugera habere voluerit, tanta pœna esto, Si quis maiorem pecudum numerum habere voluerit, tantum damni esto. Atqui nos omnia plura habere voluimus, & id nobis impune est.

Sed si honorem non æquum est haberi ob eam rem quod benefacere voluisse quis dicit, neq. facit, tamen Rhodiensibus tale erit, non quod malefecerunt, sed quod voluisse dicuntur facere.

Rhodienses superbos esse aiunt, id obie-

ctantes quod mihi à liberis meis minime dici velim. Sint sane superbi, quid id ad nos attinet? idne irascimini, si quis est superbior quam nos? *Ibidem*.

Vrbes insulasque omnes pro agro Illurico esse. *Idem* 2.3.

Postridie signis collatis ęquo fronte, peditatu, equitibus, atque alijs, cum hostium legionibus pugnauit. *Idem* 15.9.

Recto fronte. *Ibidem*.

Exercitum suum pransum paratũ, cohortatum eduxit foras, atque instruxit. *Idẽ* 13.

Illi polliciti sese facturum omnia. *Prisc*.9.

Quod eorum nemo quisquam quidquam mihi ignoturus est. *Idem* 10.

Origine fluuium Naronem magnum, pulcrum, pisculentum. *Nonius Pisculentum*.

Sed protelo trini boues vnum aratrum ducent. *Idem Protelare est adiugare*.

Lapis candidior quàm pilates. *Festus, pilates lapidis genus*.

LIB. VI.

Itaque ego cognobiliorem cognitionem esse arbitror. *Gellius* 20.5.

LIB. VII.

Qui magistratum curulem cepisset calceos mulleos, allucinatos, ceteri perones. *Festus Mulleos genus calceorum*.

Mulieres opertæ auro, purpuraque, ars inhæret diadema, coronas aureas, russea facie, galbeas, lineas pallas, redimicula *Idẽ Russiũ*.

Fluuium Iberum. Is oritur ex Cantabris magnus atque pulcer, pisculentus. *Nonius Pisculentum*.

Sunt in his regionibus ferrariæ argẽtifodinæ

in pulcerrumo: montem ex sale mero magnum, quantum demas tantum adcrescit. Ventus Cercius cum loquare buccam implet, armatum hominem, plaustrum oneratum percellit. *Gellius* 2.22. *Apuleius de mundo*.

Iurum legumque cultores. *Caris.* 1.

Multa me dehortata sunt huc prodire, anni, aetas, vox, vires, senectus: verumenimuero cum tantam rempubl. agier arbitrarer, *Gellius* 13.23.

Eum dicit ius pontificium discere noluisse. Ego me nunc volo ius pontificium optume scire. Iam ne ea caussa Pontifex capiar? Ius volo augurium optume tenere. Ecquis ob eam rem Augurem capiat? *Idem* 1. 12.

De frumento vtrobi, bona vtrobi mala gratia capiatur, vtrinde iram, vtrinde factiones tibi paces. *Carisius* 1.

Ser. quidem Galbam miseratione sola, qua non suos modo liberos paruulos in concionem deduxerat, sed Galli etiam Sulpitij filium suis ipse manibus circumtulerat, elapsum esse, cum aliorum monumentis, tum Catonis oratione testatum est. *Quintil.* 2. 15.

Secordia. *Festus, Secordia pro stultitia.*

INCERTA EX QVIBVS LIBRIS ORIGINVM.

Qui vrbem nouam condit, tauro & vacca aret, vbi arauerit moerum faciat, vbi portam vult esse, aratrum sustollat, & portam vocet. *Seruius Æn.* 5. *Isidorus* 15.

Eodem nomine compluces ex agro accessitauere. Eo res eorum auxit. *Gellius* 15: 12.

Si ques sunt populi. Quium. *Seru. Æneid.* 1.

Mulieres nostrae capillum flauo cinere vn-

gita-

gitabant, vt rutilus esset crinis. *Idē 4. C orif. 1.*

Oratores am terminum. *Macrob. 1. 16.*

Dotes filiabus suis non dant. *Prisc. 7.*

Ne prædia in lubricum dirigerentur, cum tributus exigeretur. *Nonius, Tributus.*

Ager Gallicus Romanus vocatur qui viritim cis Ariminum datus est vltra agrum Picentium. in eo agro aliquotfariam in singula iugera dena cullea vini fiunt. *Varro de re rust. 1. Collumella 2. 2.*

In Saurecte, Fiscello, capreæ feræ sunt quæ saliunt è saxo pedes plus sexagenos. *Ibidem.*

Alæ ex lupino. *Seruius Georg. 1.*

Q. Cæditius Tribunus ad consulem venit, ostendit exitium de loci oportunitate & hostium constantia. Maturum censeo, inquit, si rem seruare vis, faciundum, vt quadringentos aliquos milites ad verrucam illam ire iubeas, eamq. vti occupent, imperes. *Gell. 3. 7.*

Dij immortales Tribuno militum fortunam ex virtute eius dedere. Nam ita euenit, cum saucius multifariam ibi factus esset, tū vulnus capiti nullum euenit: cumque inter mortuos defatigatum vulneribus atq. spirantem, quod sanguen defluxerat cognouere. Eum sustulere, isq. conualuit, sæpeq. postilla operam reip. fortem atq. strenuam perhibuit: illoq. facto, quod illos milites subduxit, exercitum ceterum seruauit. Sed idem benefactū loco in quo ponas nimium interest. Leonidas Lacedæmonius laudatur, qui simile apud Thermopylas fecit. Propter eius virtutes omnis Græcia gloriam atque gratiam præcipuæ claritudinis inclutissumæ decorauere monumentis, signis, statuis, elogijs, historijs, alijsq. rebus gratissimum id eius factum habuere. At Tribuno militum parua laus pro fa-

factis reddita qui idē fecerat atq. rē seruauerat. *Ibid.* Biber. Clis. *Carisius.* 1.

Suem triginta porculos peperisse in eo loco vbi nunc est Lauinium, cumq. Æneas ibi vrbem condere constituisset, propterq. agri sterilitatem metueret, per quietem ei visa Deorum Penatium simulacra adhortātium, vt perseueraret in condenda vrbe quam cœperat. Nam post annos totidem, quot fetus illius suis essent, Troianos in loca fertilia atque vberiorem agrum transmigraturos, & vrbem clarissimi nominis in Italia condituros. Igitur Latinum Aboriginum regem cum ei nuntiatum esset, multitudinē aduenarum classe aduectam occupauisse agrum Laurentem; aduersum subitos inopinatosq. hostes incunctanter suas copias eduxisse. Ac prius quam signū dimicandi daret, animaduertisse Troianos militariter instructos, cum sui lapidibus ac sudibus armati, tum etiā veste aut pellibus, quæ eis integumento erant, sinistris manibus inuolutis, processisset. Itaq. suspenso certamine per colloquium inquisito qui essent quidue peterent, vt pote qui in hoc cōsilium autoritate numinū cogebatur. Namq. extis & somnijs sępe admonitus erat, tutiorem se aduersus hostes fore, si copias suas cum aduenis coniunxisset. Cumq. agnouisset Æneam & Anchisen bello patria pulsos cum simulacris deorum errantes sedem quęrere, amicitiam federe iuisse, dato inuicē iureiurando, vt communes quoq. hostes amicosue haberent. Itaque cœptum à Troianis muniri locum, quem Æneas ex nomine vxoris suæ Latini regis filiæ, quæ iam ante desponsata Turno Herdonio fuerat, Lauinium cognominauit. At verò Amatum Latini re-

gis vxorem cum indigne ferret Lauinium repudiato Turno consobrino suo, Troiano aduenæ collocatam, Turnum ad arma concitauisse, eamque mox coacto Rutulorum exercitu tetendisse in agrum Laurentem, & aduersus eum Latinum pariter cum Ænea progressum, inter prœliantes circumuentum occisumque. *Autor de origine gent. Rom.*

Turnum postea ad Mezentium confugisse eiusq. fretum auxilio bella renouasse, quibus Æneas Turnusq. pariter rapti sunt. Migrasse postea in Ascanium & Mezentium bella: sed eos singulari certamine dimicasse, & occiso Mezentio Ascanium Iulum cœptum vocari à prima barbæ lanugine, quæ ei tempore victoriæ nascebatur. *Seruius ad Æn. 1. & 4.*

Troianos à Latino accepisse agrum qui est inter Laurentium & castra Troiana & habuisse iugera DCC. *Idem* 11.

Politem ad Italiam venisse, & segregatum ab Ænea condidisse oppidum Politorium à suo nomine. *Idem.* 5.

Ciuitatem quam primo fecit Æneas, Troiam dictam. *Idem* 7.

Metabus pulsus à gente Volscorum, quæ Etruscorum potestate regebatur. *Idem* 11.

Primo Italiam tenuisse quosdam qui appellabantur Aborigines. Hos postea aduentu Æneæ Phrygibus iunctos Latinos vno nomine nuncupatos. *Idem* 1.

Ascanium triginta annis expletis Albam condidisse. *Ibidem.*

Romam quadringentis triginta duobus annis posteriorem bello Iliaco. *Dionysius* 1.

Aboriginum gens Græca fuit. *Ibidem.*

Capuã ab eisdem Tuscis conditã, ac subinde

de Nolam: stetisse autem Capuam ante quam à Romanis caperetur annis circiter CCLX. *Velleius* 1. *ubi Catonis errorē notat.*

Falisca Argis orta *Plinius* 3.5.

Interijsse Thebas Lucanas. *Ibidem* 11.

Ameriam ante Persei bellum conditam annis DCCCCLXII. *Ibidem* 14.

Interijsse Boias, quorum tribus CXII fuisse. *Ibidem* 11.

Verto comacoræ pagus Lugurum. *Ibidem* 17.

Oppidum Orobiorum Barra. unde Bargomates dictos. *Ibidem*.

Orobiorum stirpis esse Comum atq. Bergomum, & Licini forum, & aliquot circa populos: sed originem se ignorare. *Ibidem*.

Venetos Troiana stirpe ortos, Cenomannos iuxta Massilians habitasse. *Ibidem* 19.

Latini iuris Euganeæ gentes, quarum oppida XXXIV. ex ijs Triumpilini venalis cũ agris suis populus. Deinde Camuni compluresq. similes finitimis attributi municipijs. Lepontij & Salassi Tauriscæ gentis. *Ibidem* 20.

Ideo Græuiscæ dictæ sunt, quod grauem aerem sustinent. *Seruius* 10.

Alpes muri vice tuebantur Italiam. *Ibidē.*

Larius est locus vicinus Alpibus, qui per LX. tenditur millia. *Idem Georg.* 2.

A Philocteta condita iam pridem ciuitate Petilia murum tantum factum. *Idem Æneidos* 7.

Hæc Drepana ciuitas Siciliæ. *Ibidem*.

A lanijs boues immolatos priusquam cæderentur, profugisse in Siciliam. *Idem* 10.

Quia is locus montibus præstet, Præneste oppido nomen dedit. *Idem* 7.

Capenos Veientum condidisse auxilio re-

gis

gis Propertij, qui eos Capenam cum adoleuissent, miserat. *Ibidem.*

Sabinos à Sabo loci dæmone trahere originem: Sabinorum etiam mores populum Rom. secutum. *Idem* 8. *& Dionysius* 2.

Qui Pisas tenuerint ante aduentum Etruscorum negat sibi compertum: sed inueniri Trachonem Tyrrheno oriundum postquam eorundem sermonem acceperat, Pisas condidisse: cum ante regionem eandem Teutones quidem Græce loquentes possederint. *Idē* 10.

Albonem montem Albanū dictum. *Idē* 12.

Clypei Græcorum rotundi. *Idem* 4.

Tiburtum, vt Cato testimonium facit à Catillo Arcade præfecto classis Euandri, sicut Sextius, ab Argiua iuuentute. *Solinus* 9.

Cato cum imperatorum nomina annalibus describeret, eum (elephantum) qui fortissime præliatus esset in Punica acie, Surum tradidit vocitatum, altero dente mutilato. *Plin.* 8. 5.

Mos apud maiores hic epularum fuit, vt deinceps qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. *Cicero in Tuscul.*

Legiones Romanas in eum sæpe locū profectas alacri animo & erecto, vnde se nunquam redituras arbitrarentur. *Idē in Catone.*

Multa auguria, multa auspicia, ne negligentia collegij amissa plane & deserta. *Idem de diuinat.*

M. PORCII CATONIS DE RE MILLITARI LIBER.

Scio ego quæ scripta sunt si palam proferantur, multos fore qui vitilitigent: sed ij po-

tissi-

tissimum qui veræ laudis expertes sunt: eorum ego orationes sino præterfluere. *Plin. in Præfatione.*

Quam gladiator disciplinosus. *Nonius disciplin.*

Quom magistratus nihil audet imperare, ne quid consul auspicij peremat. *Festus peremere.*

Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat. *Gellius 7.4.*

Inde partem equitatus atque ferentarios prædatum misit. *Nonius Ferentarij.*

Procubitores dicuntur fere velites qui noctu custodiæ caussa ante castra excubant, cum castra hostium in propinquo sunt. *Festus Procubitores.*

Ferentarios eos esse qui tela ac potiones militibus pugnantibus ministrabant. *Idem Velites.*

Siue forte opus sit cuneo, aut globo, aut forcipe, aut turribus, aut serra, vti adoriare. *Idem serra prœliari dicitur.*

Tertia è castris eductio celeris properaq. est. *Idem Propera pro celeri, ac strenua.*

Vna depugnatio est fronte lõgo, quadrato exercitu. *Nonius frons mascul.*

Primo pedites quatuor agminibus, equites duobus antibus ducas. *Iun. Philarg. in 4. Georg.*

Satis celeris sis in tempore. *Prisc. 7.*

Accensos ministratores Cato esse scribit. *Varro de L. Lat. 4.*

In furto comprehensis inter commilitones dextras esse præcisas, aut si leuius animaduertere voluissent, in principijs sanguinem missum. *Frontinus 1. 4. Strategem.*

Fragmenta orationum & aliorum Catonis librorum iam ante dedit Popma cum eius libro de Re rustica.

A. POSTVMIVS ALBINVS.

Anno urbis IƆCXIII *consul fuit cum L. Licinio Lucullo, biennio quasi ante tertium bellum Punicum. Præter Historiam Græcam etiam annales Latinos elaborauit.*

A. POSTVMII ALBINI ANNALIVM LIB. I.

Ea causa sese stultum brutumq. faciebat, grossulos ex melle edebat. *Macrob.* 1. 2. 16.

HISTORIA GRÆCA.

Neminem succensere sibi conuenire, si quid in his libris parum composite, aut minus eleganter scriptum foret. Nam sum, inquit, homo Romanus, natus in Latio. Græca oratio à nobis alienissima est; ideoque veniam gratiamq. malæ existimationis si quid esset erratum, postulauit. *Gellius* 11. 7.

DE ADVENTV ÆNEÆ LIBER.

Mezentium fugam facere coegerunt, & postea per legatos amicitiam societateq. Latinorum impetrauit. *Auctor de orig. gent. Rom.*

Baiani Euxini, domini Æneæ nutrico, & ab eius nomine Baias vocatas. *Seru.* 9.

CN. GELLIVS.

Proxime ab anno urbis IƆCXXX *floruit. Annales scripsit. Opus immensum fuisse vel*

 illud

illud indicio sit, quod librum nonagesimum & septimum citat Charisius. Quanquam more veterum, singulis historiæ diastematis, etiam breuissimis, libri nomen dare potuerit Gellius.

CN. GELLII ANNALIVM LIB. II.

Duabus supplicare. *Charisius* 1.

Mulciendo pecorum iam eius ex superbus. *Ibid.*

LIB. III.

Hersiliam, cum apud T. Tatium verba faceret, pacemque oraret, ita precatam esse, NERIA Martis te obsecro pacem dare, vti liceat nuptijs proprijs & prosperis vti, quod de tui coniugis consilio contigit, vti nos itidem integras raperent, vnde liberos sibi & suis posteris patriæ pararent. *Gellius* 13.23.

Capite cum alijs principibus consiliatum. *Charisius* 1.

LIB. V.

Puellabus. *Idem.*

LIB. VII.

Pro duabus pudicabus.

LIB. XV.

Anno ab vrbe condita CCCLXIII. à Tribunis militum Virginio, Manlio, Cæcilio, Postumio, collegisque eorum in Senatu tractatum, quid esset, propter quod totiens inter paucos annos male esset afflicta respublica, & ex præcepto patrum L. Aquinium aruspicem in Senatum venire iussum, religionum re-

requirendarū gratia, dixisse, Q. Sulpicium Trib. milit. ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum rem diuinam dimicandi gratia fecisse postridie Idus Quinctilis. Item apud Cremeram, multisque alijs temporibus & locis, post sacrificium die postero celebratum, male cessisse conflictum. Tunc Patres iussisse vt ad collegium Pontificum de his religionibus referretur, Pontificesque statuisse postridie omnes Kalendas, Nonas, Idus atros dies habendos vt hi dies neque praeliares, neque puri neque comitiales essent.

LIB. XXX.

Caluariaque eius ipsum ossum expurgauerunt, inauraueruntque. *Carisius* 1. *Prisc.* 7.

LIB. XCVII.

Portabus. Oleabus. *Carisius* 1.

EX INCERTIS.

Fera nemium. *Ibidem.*

Regerum. Lapiderum Calchi. *Ibidem.*

Postquam tempestas sedauit, Atherbal taurum immolauit. *Gellius* 18. 12.

Deliquium Solis, & Deliquionem. *Seru.* 8.

Senatum decreuisse, vt aedes Saturni fieret, eique rei L. Furium Trib. milit. praefuisse. *Macrobius* 1. 12.

Fannia lex lata est anno post Romam conditam DXXCIIX. *Idem* 2. 13.

Cum bello Latino ludi votiui maximi primum fierent, ciuitas ad arma repente est excitata, &c. *Cicero de diuinat.* 1.

Quartos ludos saeculares post annum factos tradidit, Cn. Cornelio Lentulo. L. Mum-

mio Achaico Cõs. id eſt, DCVIII. anno. *Cenſorin. de die natali*.

Literas apud Ægyptios à Mercurio repertas. *Plinius* 7. 56.

Doxius Cœli filius lutei ædificij inuentor exemplo ſumto ab hirundinum nidis. *Ibid.*

Soli Oceani filio medicinæ quoque inuentionem & mellis aſſignat. *Ibidem*.

Menſuras & pondera Palamedes inuenit. *Ibidem*.

Cadmus ex Phœnice in Græciam, inde Euander in Italiam attulit literas. *Victorin. de Orthogr.*

Sabinos à Sabino Lacedæmonio trahere originem. *Seruius* 8.

Raptum Sabinarum anno quarto regni Romuli accidiſſe. *Dionyſius* 1.

Numam exemplum Saliorum ſumſiſſe ab Ardeatibus. *Idem*. 2.

Vnicam filiam reliquit Numa, vnde natus eſt Ancus Martius, qui tertius ab illo fuit rex Romanorum. *Ibidem*.

Tarquinius Priſcus Romam venit Anco Martio regnante, anno regni primo. *Idem* 4.

SEX. GELLIVS

Eiuſdem fere cum Cn. Gellio ætatis. In origine gentis Romanæ ab Aurelio Victore (ſi modo is eius libelli auctor) memoratur.

SEX. GELLII ORIGO GENTIS ROMANÆ.

Lauinia ab Ænea grauida relicta, metu veluti inſecuturi ſe Aſcanij, in ſiluam profugit ad magiſtrum patrij pecoris Tyrrhum, ibique

ibique enixa est puerum, qui à loci qualitate Siluius est dictus. *Autor de origine gent. Rom.*

AGELLIVS

Hic idem cum Cn. Gellio fuisse videtur. Gellij enim & Agellij nomen in MSS. confundi quiuis nouit.

AGELII HISTORIARVM LIB. I.

Et quod bubo in columna ædis Iouis conspectus est. *Nonius Bubo mascul.*

L. CALPVRNIVS PISO FRVGI.

Ille est, qui primus legem de repetundis tulit, ab eo Calpurniam nominatam. Vixit anno V. C. Idcv. *Annales edidit, auctor grauis Plinio, exilis dictionis Ciceroni.*

L. CALPVRNII PISONIS FRVGI CENSORII ANNALIVM LIB. I.

Eundem Romulum dicunt ad cenam vocatum ibi non multum bibisse, quia postridie negotium haberet. Ei dicunt, Romule si istuc omnes homines faciant, vinum vilius sit. Is respondit, immo vero ratum, si quantum quisque volet bibat. Nam ego bibi quantum volui. *Gellius* 11. 14.

Cuius vnius præmio multorum allicuit animos. *Priscian.* 10.

Italia à vitulis. *Varro de re rust.* 2.

Sabino bello quod fuit Romulo & Tatio

 virum

virum fortiſſimum Metium Curtium Sabi-
num cum Romulus cum ſuis ex ſuperiore
parte impreſſionem feciſſet, Curtium in lo-
cum paluſtrem, qui tum fuit in foro, ante-
quam cloacæ ſunt factæ, ſeceſſiſſe, atq. ſuos
in Capitolium recepiſſe. Ab eo lacum inue-
niſſe nomen. *Idem de L. Lat. 4.*

Ianualis dicta ab Iano, & ideo ibi poſitum
Iani ſignum, & inſtitutum à Numa Pompi-
lio vt ſit clauſa ſemper, niſi cum bellum ſit.
Ibidem.

Fulmen euocatum à Porſena rege, & ante
eum à Numa ſæpius hoc factitatum.
Plin. 2.53.

Tullum Hoſtilium regem ex Numæ li-
bris eodem quo illum ſacrificio Iouem cœlo
deuocare conatum, quoniam parum rite
quædam feciſſet, fulmine ictum. *Idem 28.2.*

XL. millia pondo argenti ſepoſita in ædi-
ficationem Capitolij. *Liuius 1.*

Numa ſenio & lenta ægritudine pedeten-
tim contabuit. *Plutarch. in Numa.*

Tarpeiam præclari facinoris deſiderio id
feciſſe, vt hoſtes armis corpus protegentibus
denudatos, ſuis ciuibus obijceret. *Dionyſ. 2.*

Cum vellet ſcire (Tullius) & quis eſſet nu-
merus vrbanæ multitudinis, & eorum qui na-
ſcebantur, & eorum qui moriebantur, & eo-
rum qui in virorum numerum referebantur,
ſtatuit quanti pretij nummum pro ſingulis
cognati inferre deberent in ærarium Ilithyę,
quam Romani vocant Iunonem Lucinam,
pro ijs qui naſcerentur, & in ærarium Vene-
ris quod in luco eſt quam Libitinam nuncu-
pant, pro ijs qui morerentur, & in iuuentu-
tis pro ijs qui inter viros referri inciperent.
Vnde dignoſcere poterat quotannis, & qui

eſſet

ctus est. Idem Cn. Flauius Anni F. dicitur ad collegam venisse visere ægrotum, & in conclaue postquam introiuit, adolescentes ibi complures nobiles sedebant. Hi contemnentes eum, assurgere ei nemo voluit. Cn. Flauius Anni F. id arrisit. Sellam curulem iussit sibi adferri, eam in limine apposuit, ne quis eorum exire posset; vtique ij omnes inuiti viderent sese in sella curuli, sedentem. *Gellius 6. 9.*

LIB. VII.

Roma condita, anno DCXVI sæculum accipit his Consulibus, quis proximi sunt Consules M. Æmilius, M. F. Lepidus, C. Popillius II. absens. *Censorinus de die natali.*

EX INCERTIS.

Turnum matruelem Amatæ fuisse, interfectoque Latino mortem ipsum sibimet consciuisse. igitur Æneam occiso Turno rerum potitum. *Autor de orig. gent. Rom.*

Creati Coss. L. Postumius, T. Minucius. Hos Coss. Piso, Q. Fabio & P. Decio suggerit, biennio exemto. *Liuius 9.*

Eo anno Ædiles Curules fuisse C. Domitium Cn. F. Caluinum, & Sp. Caruilium Q. F. Maximum. *Idem.* 10.

Quinque millia hominum cum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidijs. *Idem* 35.

Victoria L. Metelli Pont. anno II. elephãti CXLII. fuere transuecti. L. Piso inductos duntaxat in circum, atque vt contemtus eorum increſceret, ab operarijs hastas præpilatas

... habentibus, per circum totum actos. *Plinius* 20. 6.

Papirium Massonem qui primus in monte Albano triumphauit de Corsis, in myrto coronatum ludos Circenses spectare solitum. *Idem* 15. 29.

Contra Hieronem regem CCXX. naues effectas diebus XLV. *Idem* 16. 39.

Ab Aquileia ad XII. lapidem deletum oppidum, etiam inuito Senatu, à M. Claudio Marcello. *Idem* 3. 19.

M. Æmilio, C. Popillio II. Coss. à Censoribus P. Cornelio Scipione, M. Popillio statuas circa forum eorum qui magistratum gesserunt, sublatas omnes, præter eas quæ populi aut Senatus sententia statutæ essent. Eam vero quam apud ædem Telluris statuisset sibi Sp. Cassius, qui regnum affectauerat, etiam conflatam à Censoribus. *Idem* 34. 6.

Triclinia ærata, abacosque, & monopedia Cn. Manlium Asia deuicta primum inuexisse triumpho suo, quem duxit vrbis anno DLXVII. *Ibidem* 3.

Romæ in Capitolio in ara Iouis bello Persei enata palma, victoriam triumphosq. portendit. Hac tempestatibus prostrata, eodem loco ficus enata est, M. Messalæ C. Cassii Censorum lustro: à quo tempore pudicitiam subuersam, Piso grauis autor prodidit. *Idem* 27. 25.

C. Furius Cresinus è seruitute liberatus, cum in paruo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quam ex amplissimis vicinitas, in inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret veneficiis. Quamobrem à Sp. Albino Curuli die dicta metuens damnationem, cũ in suffragium tribus oporteret

sit, instrumentum rusticum omne in forum attulit, & adduxit filiam validam, atque ut ait Piso, bene curatam ac vestitam, ferramenta egregie facta, graues ligones, vomeres ponderosos, boues saturos. Post ea dixit, veneficia mea Quirites hæc sunt, nec possum vobis ostendere, aut in forum adducere lucubrationes meas, vigiliasque, & sudores. Omnium sententijs absolutus est. *Plinius* 18.6.

Queritur adolescentes peni deditos esse, *Cicero Epist. 9 ad* [illegible]

Quartos ludos sæculares post annum factos sexcentesimum, Cn. Cornelio Lentulo L. Mummio Achaico Coss. id est, DCVIII. anno. *Censorinus de die natali.*

Quartam Sibyllam Cumæam in Italia nominat. *Lactantius* 1.7.

COMMENTARIORVM LIB. I.

In his libris scripta erant Philosophiæ Pythagoricæ, eosque combustos à Q. Petillio Prætore, quia Philosophiæ scripta essent. Sed libros septem iuris Pontificij, totidemq. Pythagoricos fuisse. *Plinius* 13.13.

EX INCERTIS.

Pilumnum dictum quia pellat mala infantiæ. *Seru.* 10.

Vxorem Vulcani Maiestam, non Maiam vocari. *Macrobius* 1.12.

Vitulam Victoriam nominari, cuius rei hoc argumentum profert, quod postridie Nonas Iulias re bene gesta, cum pridie populus à Tuscis in fugam versus sit. Vnde Populi fugia vocantur, post victoriam certis sa-

ſacrificijs fiat vitulatio. *Idem* 3.2.

Nouenſiles Deos eſſe nomen in Sabinis, apud Trebiam conſtituros. *Arnobius* 3.

LVTATIVS

Incertæ ætatis ſcriptor, ſi coniecturas tamen ſequi licet, æqualis fuerit Varronis. Communes Hiſtorias, vt eas vocat Seruius, conſignauit.

LVTATII COMMVNIVM HISTORIARVM LIB. I.

Recordatum Æneam, quod aliquando ei reſponſum eſſet, vrbi condendæ quadrupedem futurum ducem. Tum ſimulacris deorum Penatium proſecutum, atq. illum vbi illa procubuit, enixaque eſt porculos triginta, ibidem auſpicatum. *Autor de origine gent. Rom.*

LIB. III.

Latinum pariter cum Ænea progreſſum inter prœliantes circumuentum occiſumque. Nec tamen omiſſo ſocero Æneas Rutulis obſiſtere deſijt. Namque & Turnum interemit hoſtibus fuſis fugatiſque, victor Lauinium ſe cum ſuis recepit, conſenſuque omnium Latinorum Rex declaratus eſt. *Ibidem*.

Poſt eum (Latinum Siluium) regnauit Tiberius Siluius, Siluij filius. Qui cum aduerſus finitimos bellum inferentes copias eduxiſſet, inter prœliantes depulſus in Albulam flumen deperijt, mutandique nominis extitit cauſſa. *Ibidem*.

LIB. IV.

Cumanos incolas à parentibus digressos Parthenopem vrbem condidisse, dictam à Parthenope Sirena, cuius corpus etiam postquam ob locorum vbertatem amœnitatemq. magis cœptum sit frequentari, veritos ne Cymæam desererent, inisse consilium Parthenopen diruendi: post etiam pestilentia affectos ex responso oraculi vrbem restituisse, sacraque Parthenopes cum magna religione suscepisse. Nomen autem Neapoli ob recentem restitutionem imposuisse. *Philargirius in 4. Georg.*

EX INCERTIS.

Non modo Antenorem, sed etiam ipsum Æneam proditorem patriæ fuisse. *Autor de origine gent. Rom.*

Baiani Euxini comitis Æneæ nutrice & ab eius nomine Baias vocatas. *Seruius 9.*

Eum locum esse fulguritum, & ex Sc. septum esse, atque factum esse à Curtio consule, cui M. Lentius fuit collega, Curtium appellatum. *Varro de L. Lat. 9.*

Romam conditam Olympiadis vij. anno ij. *Solinus.*

L. COELIVS ANTIPATER.

Circa annum vrbis Iэcxxiv. *florere cœpit. Bellorum Punicorum Historiam contexuit. Scriptor, teste Tullio, istis temporibus luculentus.*

L. COE.

L. COELII ANTIPATRI ANNALIVM, siue HISTORIARVM BELLI PVNICI SECVNDI, ad L. Ælium Stilonem.

LIB. I.

Ne aut verba traijciantur apertè, quo melius aut cadat, aut voluatur oratio: quod se L. Cœlius Antipater in procœmio belli Punici, nisi necessario, facturum negat. *Cicero in Oratore*.

Legati quo missi sunt veniunt, dedicant mandata. *Nonius Dedicare*.

Cum iure sine periculo bellum geri poteratur. *Idem Poteratur*.

Qui cum ijs ita fœdus icitis. *Prisc*. 10.

Neque ipsi eos alij modi esse atq. Hamilcar dixit ostendere possunt aliter. *Idem* 12.

Antequam Barcha perierat alij rei caussa in Africam est missus. *Ibidem*.

Qui intelligunt, qui faciunt, dissentiuntur. *Idem*. 8.

Quarto Coss. *Gellius* 10. 1.

Sempronius Lilybæo celocem in Africam mittit visere locum vbi exercitum exponat. *Carif*. 2.

Duodecies C. mil. passuum lõge. *Ibidem*.

Commodum esse satis videtur. *Ibidem*.

Saguntinorum. *Idem* 1.

Dextimos in dextris scuta iubet habere *Prisc*. 3.

Armis & magno commeatu, & præda ingenti copiantur. *Nonius Copiantur*.

Domus suas quemq. ire iubet, & sua omnia frunisci. *Idem Frunisci*.

Arma plerique abijciunt, atque inermi in late-

latebras se illatebrant. *Idem Illatebrare.*

Et Latini subnixo animo ex victoria inerti consilium ineunt. *Idem Subnixum.*

Primum malo publico gratias singulatim nomina. *Idem Singulatim.*

LIB. II.

Si vis mihi equitatum dare, & ipse cum cetero exercitu me sequi, die quinti Romæ in Capitolium curabo tibi cena sit cocta. *Gellius 10.24. Macrob.1.4.*

LIB. III.

Imperator conclamat de medio, vt velites è sinistro cornu remoueantur, Gallis non dubitatim immittantur. *Nonius Dubitatim.*

LIB. IV.

Custodibus discessis multi interficiuntur. *Priscian. 9.*

LIB. V.

Morbosum factum, vt ea quę oportuerint, facta non sint. *Idem 8.*

Nullius alius rei nisi amicitię eorum caussa. *Idem 13.*

At aliquam huic bello finem facere. *Nonius finem feminin.*

LIB. VI.

Consulto non pauciens accessitum. *Idem Pauciens.*

Om-

Omnes simul terram cum classi accedunt, nauibus atque scaphis egrediuntur, castra metati signa statuunt. *Idem Metari.*

Ipse cum cetera copia pedetentim sequitur. *Idem Pedetentim.*

LIB. VII.

Respublica amissa, exfundato pulcerrumo oppido. *Idem Exfundare.*

Duos & septuaginta lictores domum deportauisse fasces, qui ductoribus hostium ante soluerint ferri. *Idem Soluerint.*

Ipse regis eminus equo ferit pectus aduorsum, congenuclat, percussus deiecit dominum. *Idem Congenuclare.*

Ita vti sese quisque vobis studeat æmulari in statu fortunæ reipublicæ, eadem re gesta, topper nihilo minore negotio acto, gratia minor esset. *Festus Topper fortasse.*

Consuetudine vxoris indulgitate liberum. *Seruius Georg. 2.*

EX INCERTIS.

Ex scriptis eorum qui veri arbitrantur. *Priscian. 8.*

Vbi senatus intellexit populum depeculari. *Ibidem.*

Nullæ nationi tot, tantas, tam continuas victorias, tam breui spatio datas arbitror quam vobis. *Idem.*

Tantum bellum suscitare conari aduersarios contra bellosum genus. *Nonius Bellosum.*

Pupficatos quippe fastos omnes, & libros à Fuluio Nobiliori scriptos reliquisse. *Censorinus. 1.*

Nucerum. Dij, pro diei. *Ibidem*.

Subinde. *Idem* 2.

Parricidatum. *Quintilian*. 1.

Pelia cincinnatus. *Idem* 10.

Delinquere frumentum, Sardiniam hostes tenere. *Seruius Æneid*. 4.

Maurusij qui circa Oceanum colunt. *Ibid.*

Est in fano signum Apollinis ligneum, altum non minus pedes XV. *Idem* 6.

Caluaria. *Caper de orthographia*.

Qua tempestate Pœnus in Italiam venit. *Cicero in Bruto*.

Annibalem cum columnam auream, quæ esset in Fano Iunonis Laciniæ, auferre vellet, dubitaretque vtrum ea solida esset an extrinsecus inaurata, perterebrauisse; cumque solidam inuenisset, statuisse eam tollere. Secundum quietem visam esse ei Iunonem prædicere ne id faceret, minitarique si id fecisset, se curaturum vt eum quoque oculum quo bene videret, amitteret: idque ab homine acuto non esse neglectum. Itaque ex eo auro quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, & eam in summo columnæ collocauisse. *Idem de diuinat*. 1.

Cum bello Latino ludi Votiui maximi primam fierent, ciuitas ad arma repente est excitata. Itaque ludis intermissis Instauratiui constituti sunt, &c. *Ibidem*.

C. verò Graccus multis dixit, sibi in somnis quæsturam petenti Tib. fratrem visum esse dicere, quàm vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto quo ipse interisset, esse peteundum. Hoc antequam Trib. pleb. Graccus factus esset, & se audisse, & dixisse multis. *Ibidem*.

Eo ipso tempore cùm hoc calamitosum

fieret prœlium, quo C. Flaminius occisus est, tantos terræ motus in Liguribus Galliæ compluribusque insulis, totaque in Italia factos esse, vt multa oppida corruerint, multis locis labes facta sit, terræque desederint, fluminaq. in contrarias partes fluxerint, atque amnes mare influxerint. *Ibidem*.

Per Cremonis iugum transisse Annibalem. *Liuius* 31.

Seruati Consulis P. Scipionis decus ad seruum natione Ligurem delegat. *Ibidem*.

Magonem cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnatasse: ipsum Annibalem per superiora Padi vado exercitum traduxisse, elephantis in ordinē ad sustinendum impetum fluminis oppositis. *Ibid*.

Fabium Dictatorem aduersus Annibalem rem gessisse. Etiam eum primum à populo creatum Dictatorem. *Idem* 32.

Romam euntem ab Ereto diuertisse eo Annibalem tradit, iterq. eius ab Reate, Cutilijsq. & ab Amiterno orditur. Ex Campania in Samniū, inde in Pelignos peruenisse, præterq. oppidum Sulmonē in Marrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc Amiternum Forulosque vicum venisse. *Idem* 36.

Eisdem diebus naues onerarias Pœnorum ad LXXX. circa Sardiniam ab C. Octauio, qui prouinciæ præerat, captæ. Eas frumento misso ad Annibalem, commeatuque onustas tradit. *Idem* 38.

Quantum militum in Africam transportatum sit à P. Scipione, non paruo numero inter autores discrepat. Cœlius, vt abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciē auget, volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscen-

scendisse naues, vt nemo mortalium aut in Italia aut Sicilia relinqui videretur. *Idem* 39.

Praeterquam quod non mersas fluctibus naues, ceteros omnes coelestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Aegimurum inde aegre correctum cursum, & prope obrutis nauibus iniussu Imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos milites sine armis cum ingenti tumultu in terram euasisse. *Ibidem*.

Captum Hannonem tradit. *Ibidem*.

Vidisse se qui nauigasset ex Hispania in Aethiopiam, commercij gratia. *Plinius* 2. 67. *Capella Philolog*. 1.

Alpes in longitudinem decem millia passuum patere à supero mari ad inferum. *Idem* 3. 19.

Duos elephantos Antiocho regi in bellicis vsibus celebres etiam cum nominibus fuisse, nouisseque ea. *Idem* 8. 5.

In Auerno etiam folia subsidere. *Idem* 20. 1. 12.

Troianum Capyn condidisse Capuam, eumque Aeneae fuisse sobrinum. *Seru. ad* 10. *Aeneid*.

Eo argumento colligit Romam à Graecis esse conditam, quòd Romani Graeco ritu, antiquo instituto Herculi rem sacram faciunt. *Strabo* 5.

Q. AELIVS TVBERO

Floruit anno Iↄc xlix. *& libros edidit Historiarum. Ad C. Oppium etiam. & de officio iudicis quadam scripsit. Ciceroni in oratione pro Murena vir eruditissimus, homo integerrimus, & ciuis optimus nominatur.*

Q. AE.

Q. ÆLII TVBERONIS HISTORIARVM LIB. I.

Si quid à parentibus acceperant posterisque antiquæ memoriæ tradiderunt. *Nonius Pri-stinum.*

Equus Troianus machinamentum bellicum fuit quod equus appellatur, vt aries & testudo quibus muri vel discuti vel subrui solent. *Seru. ad Æneid.*

Cum Ascanius ab vniuerso populo ad restituendam Lauiniam cogeretur, iuraretque se neque interemisse, neque scire vbi esset, Tyrrhum petito silentio in illa concionis frequentia professum indicium, si sibi Lauiniæque puero-que ex ea nato fides incolumitatis daretur, eumq. cum acceptam Lauiniam in vrbem cum filio reduxisse. Post hæc Ascanius completis in Lauinio triginta annis, recordatus nouæ vrbis, &c. *Autor de orig. gent. Rom.*

Seruium Tullium Regem populi Rom. cùm illas quinque classes iuniorum census faciendi gratia instituerit, pueros esse existimasse, qui minores essent annis septēdecim, atque inde ab anno septimo decimo, quod idoneos iam esse reipublicæ arbitraretur, milites scripsisse, eosque ad annum quadragesimum sextum iuniores, supraq. eum annum seniores appellasse. *Gell. 10. 28.*

LIB. IV.

Inimiciter irascendum non est. *Caris. 2.*

LIB. XIV.

Pars omnis luxuriabat. *Nonius luxuriabat.*

EX INCERTIS LIBRIS.

Numitoris Pastores cum præsensissent illos adolescentes Lupercalia celebraturos, & Pani more Arcadico, vt Euander instituerat, sacrificium facturos, illo sacrorum tempore insidias faciunt. *Dionysius* 1.

M. Manlium & Q. Sulpitium Coss. in eum annum edunt. *Liuius* 4.

Q. Fabium Coss. ipsum autorem fuisse differendi sibi consulatus. *Idem* 10.

Bello Punico primo Atilium Regulum Consulem in Africa castris apud Bagradum flumen positis, prœlium grande atq. acre fecisse aduersus vnum serpentem illic stabulantem, inusitatę immanitatis: eumq. magna totius exercitus conflictione, ballistis atque catapultis diu oppugnatum, eiusque interfecti corium longum pedes centum & viginti Romam misisse. *Gellius* 6. 3.

Eundem Regulum redisse Carthaginem, nouisque exemplorum modis excruciatum à Pœnis dicit. In atras, inquit, & profundas tenebras eum claudebant, ac diu post vbi erat visus Sol ardentissimus, repente educebant, & aduersus ictus Solis oppositum continebant, atque intendere in cœlum oculos cogebant, palpebras quoque eius ne conniuere posset sursum ac deorsum diductas insuebant. *Ibidem* 4.

DE OFFICIO IVDICIS LIBER.

Præcepta Ælij Tuberonis super officio iudicis. *Idem* 14. 2.

AD

AD C. OPPIVM LIBER.

Si generalis speciei occurrit. *Idem* 7. 9.

EX INCERTIS.

Hinc in millesimum annum eorum columine ciuitas continebitur. *Donatus in Phorm. Terent.*

Nam delinquet aut superet aliquid tibi. *Seru. Æneid.* 4. *Delinquere, deficere.*

Nullum Senatusconsultum fieri posse non discessione facta: quia in omnibus senatusconsultis, etiam in ijs quę per relationem fierent, discessio esset necessaria. *Gell.* 14. 7.

Præfectum vrbi Latinarum caussa relictum Senatum habere posse. *Ibidem* 8.

P. RVTILIVS RVFVS

Cum Cn. Mallio vrbis Consul, Ælio Tuberoni coætaneus fuit. & de vita sua, & belli Numantini historiam composuit. Innocentia exemplum à Tullio vocatur.

P. RVTILII RVFI HISTORIARVM LIBRI.

EX INCERTIS.

Admirationi fuisse philosophorum trium sui cuiusque generis facundiam, violenta & rapida Carneadem dicebat, scita & tereti Critolaus, modesta Diogenes & sobria. *Idem* 7. 14.

Romanos instituisse nundinas, vt octo quidem diebus in agris rustici opus facerent; nono autem die, intermisso iure, ad mercatum

legesque accipiendas Romam venirent, & vt scita atque consulta frequentiore populo referrentur, quæ trinundino die proposita à singulis atque viritim noscebantur. *Macrobius* 1.16.

Pompeij patrem hominem teterrimum ostendit. *Plutarchus in Pompeio*.

Scipionem hoc anno (DLXXI.) mortuum. *Liuius* 40.

DE VITA SVA. LIB. I.

Pompeius elaborauit, vti populum Romanum nosset, eumque amicissime salutaret. *Carif.* 2.

LIB. II.

Animo constante. *Idem* 1.

LIB. III.

Pro L. familiare veniebam. *Ibidem*.

LIB. IV.

Vectigalium. *Ibidem*.

LIB. V.

Ex orbi terrarum. *Ibidem*.

Ardile. *Ibidem*.

EX INCERTO.

Quod si me inuitum abire finissent. *Idem*.

Vni vnà effectum est. *Ibidem*.

DE MODO ÆDIFICIORVM ORATIO.

Orationes Q. Metelli de prole augenda, & Rutilij de modo ædificiorum. *Suetonius in Augusto*.

PRO L. CÆRVCIO AD POPVLVM.

Quod ego me spero ostenturum. *Diom.* 1.

P. SEMPRONIVS ASELLIO

Tribunus militum fuit sub P. Scipione Africano ad Numantiam. Cœpit autem bellum Numantinum anno V.C. ƆCXXIV. Historiam earum rerũ scripsit, quibus ipse interfuit. Dionys. lib. 1 *Antiq. inter Romanorum Historicorum disertissimos eum numerauit.*

P. SEMPRONII ASELLIONIS HISTORIARVM LIB. I.

Verum inter eos qui Annales relinquere voluissent, & eos qui res gestas à Romanis perscribere conati essent, omnium rerũ hoc interfuit. Annales libri tantummodo quod factum quoque anno gestum sit, id demonstrabant, id est, eorum quasi qui diarium scribunt quam Græci ἐφημερίδα vocant. Nobis non modo satis esse video, quod factum esset id pronuntiare, sed etiam quo consilio quaque ratione gesta essent, demonstrare. *Gellius* 5. 18.

Nam neque alacriores ad rempub. defendundam, neque segniores ad rem perperam faciundam Annales libri commouere quicquam possunt.

Scribere autem bellum quo initum Consule, & quomodo confectum sit, & quis triumphans introïerit, exque eo libro quæ in bello gesta sint iterare, non prædicare autem interea quid Senatus decreuerit, aut quæ lex rogatione lata sit, neque quibus consilijs ea gesta sunt iterare, id fabulas pueris est narrare, non historias scribere. *Ibidem*.

LIB. III.

Vt fieri solet plerumque, vt in victoria mitior mansuetiorque fiat. *Priscianus 5.*

LIB. IV.

Nam se patrem suum audisse dicere L. Æmilium Paullum, nimis bonum Imperatorem signis collatis non decertare, nisi summa necessitudo, aut summa ei occasio data esset. *Gell.* 13.3.

Vt maior inuidia Lepido gliscceretur. *Nonius Gliscitur.*

LIB. V.

Nam Graccus domo cum proficiscebatur nunquam minus terna aut quaterna millia hominum sequebatur. *Gell.* 2.13.

Orare quidem cœpit id vt se defenderent, liberosq. suos, eum quem virilis sexus tum in eo tempore habebat produci iussit, populoq. commendauit prope flens. *Ibidem.*

LIB. XI.

Tam pulcrum opus, tamque artificiosè factum, passus est ditui. *Carisius 2.*

LIB. XIII.

Facta sua spectare oportere non dicta, si minus facundiosa essent. *Gellius* 4.9.

LIB. XIV.

Crepidarium cultellum rogauit à crepidario sutore *Idem* 13.20.

Ne possent aut stationes facere hoc secum. *Carisius 2.*

EX INCERTIS.

Tritarum quartum signum accedebat; siue pilatim, siue passim iter facere volebat. *Seruius* 12.

P. Crassum Mutianum quinque habuisse rerum bonarum maxima & præcipua, quod esset ditissimus, quod eloquentissimus, quod iuris consultissimus, quod Pontifex Max. Is cum in consulatu obtineret Asiam prouinciam, & circumsedere, oppugnareque Leucas oppidum pararet, opusque esset firma ac procera trabe, qua arietem faceret, quo muros eius opiddi quateret, scripsit ad magistrũ ἀρχιτέκτονα molis Atheniensiũ, sociorum amicorumque populi Rom. vt ex malis duobus quos apud eos vidisset, vter maior esset eum mittendum curaret. Tum magister ἀρχιτέκτων comperto quamobrẽ malum desideraret, non vti iussus erat maiorem, sed quem esse magis idoneum aptioremque faciendo arieti, faciliorem que portatu existimabat, minorem misit. Crassus eum vocari iussit, & cum interrogasset cur non quem iusserat misisset, causis rationibusque quas dictitabat spretis, vestimenta detrahi imperauit, virgisque multum cæcidit, corrumpi atque dissolui officium omne imperantis ratus, si quis ad id quod facere iussus est, non obsequio debito sed consilio non desiderato respondeat. *Gell.* 1. 13.

CLODIVS LICINIVS

Eiusdem pene cum Sempronio Asellione ætatis. Res Romanas consignauit.

M CCIO.

CLODII LICINII RERVM ROMANARVM LIB. III.

Meminimus ludis votiuis, quos Romæ Africanus iterum Consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis urbem incendere, vt frangendi carceris fugiendique haberet occasionem; patefacto dein scelere delegatum in Tullianum S. C. *Liuius 39.*

C. LICINIVS MACER

floruit anno V. C. I⊃CLXV. Annales reliquit.

C. LICINII MACRI ANNALIVM LIB. I.

Auspicia pulcra & luculenta commemorat. *Nonius Luculentum.*

Non minimo opere milites quietes volebant esse. *Prisc. 6.*

Faustuli coniugem Accam Larentiam Romuli & Remi nutricem esse. Hanc regnante Romulo Tarrutio cuidam Tusco ditissimo denuptam, auctamq; hæreditate viri, quam post Romulo quem educasset, reliquit, & ab eo Parentalia diemq. festum pietatis causa statutum. *Macrob. 1.*

Contentionis illius perniciosum exitum fuisse. Namque ibidem obsistentes Remum & Faustulum interfectos. *Auctor de orig. gentis Rom.*

LIB. II.

Nequaquam sui lauandi relinquant arma luce. *Nonius Luce.*

Peruersam esse alij modi postulare. *Prisc. 6.*

LIB. XVI.

Omnium vestrum neglexerit autoritatem. *Diomedes* 1. *Prisc.* 10.

EX INCERTIS.

Quo die Magistratum obijt, repente celeri gradu per forum se in Capitolium concendit. *Nonius Contendere*.

Pars magna leuis clypea portant. *Idem*. *Clypeum neutra*.

Intercalationis originem Romulo assignat. *Macrobius* 1.

Annum vertentem statim ab initio XVI. mensium fuisse. *Censorin. de die natali*.

Et in foedere Ardeatino. & in linteis libris ad Monetae inuentos. *Liuius* 4.

Magistratuum libri, quos linteos in aede repositos Monetae citat identidem autores. *Ibidem*.

Eosdem Consules insequenti annos refectos, Iulium tertium, Virginium iterum. *Ibidem*.

Comitiorum habendorum caussa & ab Licinio Consule dictum (Dictatorem,) quia collega comitia bello praeferre festinante, vt continuaret consulatum, obuiam eundum praue cupiditati fuerit. *Ibidem* 7.

Eodem anno C. Flauius Cn. F. Scriba patre libertino, humili fortuna ortus, &c. quem antea desisse scriptum facere arguit, tribunatu ante gesto triumuiratibusque nocturnis altero, altero coloniae deducendae. *Idem* 9.

Tertia etiam clade quae ad Cremeram accepta est, abominandam eam Curiam facit. *Ibidem*.

Cum Q. Fabium Cos. non peteretur om-

nes dicerent centuriæ, ipsum autorem fuisse differendi sibi consulatus. *Idem* 10.

Amulium patruum Rheę Sacerdotis atriore eius captum nubilo cęlo obscuroque aere, cum primum illucescere cœpisset, in vsum sacrorum aquam petenti insidiatum in luco Martis, compressisse eam: tum exactis mensibus geminos editos. *Autor de origine gentis Rom.*

Cum neque cum Romulo neq. sacrorum causa eo iuisset (Tatius) sed solus, suasurus Iesis vt iram in sontes remitterent, plebe ægre ferente quod illi viri sibi dediti non fuissent, vt & Romulus equum esse censuerat, & ipse Romanorum Senatus decreuerat, & ab hominum cæsorum cognatis magna manu facto impetu in eum, cum non posset amplius effugere præsentem vindictam, lapidibus ab ijs obrutus interijt. *Dionysius* 2.

Tarquinius Priscus Romam venit Anco Marcio regnante, anno regni octauo. *Idē* 4.

Ab Albanis Romanos Dictatoris creandi morem habuisse. Hos primum post Amulis & Numitoris obitum deficiente regia stirpe annuos magistratus creasse, qui eandem quam Reges habebant potestatem, eosque Dictatores vocasse. *Idem* 5.

PRO TVSCIS.

Quos oportuit amissa restituere, hisce etiam relliquias auerterunt. *Priscian.* 1.

EPISTOLA AD SENATVM.

Illi suam vitam mecum contendunt, quorū in corpore ita crebra sunt vulnera vitæ, nouæ cicatrici vt locus non sit. *Nonis. Contendere.*

ORNI-

ORNITHOGONIA.

Vulcani tosta vapore.

Cum virgis profecta ferunt. *Idē Profecta.*

Cetero moriuntur totidem diebus quod vixerit lepus: incertiq. temporis veneficium id esse *Plinius*. 32.1.

Murenas tantum fœminini sexus tradit & concipere è serpentibus: ob id sibilo a piscatoribus tanquam serpentibus euocari & rapi, pinguescere lactatu, fuste non interimi, easdem ferula protinus. *Ibidem* 2.

RERVM ROMANARVM LIB. XXI.

Deligare ad patibulos, deligantur, & circumferuntur, cruci desiguntur. *Nonius Patibulus*.

L. CASSIVS HEMINA

vixit anno urbis Iↄcvııı. *Fecit annalium libros* 4. *vetustissimus annalium auctor Plinio nominatur*.

L. CASSII HEMINÆ ANNALIVM LIB. I.

Et cum quo irent nesciebant, ilico manserunt. *Nonius Ilico*.

Prudens perplexim scottino scribit. *Idem Perplexim*.

Homerum & Hesiodum ante Romam conditam vixisse Siluijs Albæ regnantibus, annis post bellum Troianum plus centum, atque sexaginta annis ante Romam conditam. *Gellius* 17.21.

Eo (Euandro) regnante forte Recaranus quidam Græcæ originis, quia erat forma & virtute ceteris antecellens, Herculea appel-

 latus,

latus, eodem venit. Cumque armenta eius circa flumen Albulam pascerentur, Cacus Euandri seruus, nequitiæ versutus & præter cetera furacissimus, Recarani hospitis boues surripuit, acne quod esset indicium, aduersas in speluncam abstraxit. Cumq. Recaranus vicinis regionibus peragratis scrutatisq. omnibus, eiusmodi latebris desperasset inuenturum, vtcunq. æquo animo dispēdium ferens, excedere his finibus constituerat. At vero Euander excellentissimæ iustitiæ vir, postquam rem vti acta erat comperit, seruum noxæ dedit, bouesq. restitui fecit. Tum Recaranus sub Auentino inuentori patri aram dedicauit, appellauitq. maximam, & apud decimam sui pecoris profanauit. *Autor de orig. gent. Rom.*

LIB. II.

Pastorum vulgus sine contentione consentiendo præfecerat æqualiter imperio Remum & Romulum, ita vt de regno pares inter se essent. Monstrum fit: sus parit porcos triginta; cui rei fecerunt fanum Laribus grundilibus. *Diomed.* 1.

Ne quis regnum occuparet, si plebs nostra fremere imperia cœpisset. *Seru. Æneid.* 1.

Censuit sese regem Porsennam occidere. *Nonius Censere.*

Et in area in Capitolio signa quæ erant, demoliuntur. *Idem Moliri.*

Tunc Marcus præco proletarios armauit. *Idem Proletarij.*

Quæ nata sunt ea omnia denasci aiunt. *Idem Denasci, decrescere.*

Idque admiratum esse gentifi. *Prisc.* 9.

Numa constituit, vt pisces qui squamosi

ne pisces qui squamosi non essent pollucerent, parsimonia commẽtus vti conuiuia publica & priuata, cenæq; ad puluinaria facilius compararentur: ne qui ad pollustionem emerent precio minus parcerent, eaque præmercarentur. *Plinius* 32. 2.

Numa instituit far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id vno modo consecutum, statuendo non esse purum ad rem diuinam, nisi tostum. *Idem* 18. 2.

Seruium Tullium fecisse nundinas, vt in vrbem ex agris conuenirent, vrbanas rusticasque res ordinaturi. *Macrob.* 1. 16.

Decemuiros, qui decem tabulis duas addiderunt, de intercalando populum rogasse. *Ibidem* 13.

Anno ab vrbe condita CCCLXIII. à Tribunis militum Virgilio, Manlio, Cælio, Posthumio collegisque eorum in Senatu tractatum, qui esset propter quod, &c. *Ibidem* 16.

LIB. III.

In campo Tiburti vbi hordeum demessuerunt. *Prisc.* 10.

Hos libros si quis nostratis sapiens. *Idẽ* 12.

Nemo vicinus consedo. *Nonius Consedo.*

Mulier cantabat tibijs Phrygijs, & altera cymbalissabat. *Idem Cymbalissare.*

Homo mere literosus. *Idem Literosus.*

LIB. IV.

Qui Bellum Punicum Posterior dicitur Prisc. lib. 7. ex veterum consuetudine, quibus in OR desinentia communia.

Scriba Pontificius qui cum eabus stuprum fecerit. *Prisc. lib.* 7.

In Hispania pugnatum bis, vtraq. nostrà loco moti. *Nonius vtraque.*

Ex Tiberi lacte haurire. *Idem Lacte.*

Qua fini omnis res atque omnes artes humanitasque aguntur. *Idem Humanitas.*

Cn. Terentium scribam agrum suum in Ianiculo repastinantem offendisse arcam, in qua Numa, qui Romæ regnauit, situs fuisset. In eadem libros eius repertos, P.Cornelio, L. F.Cethego, M. Bæbio Q.F.Pamphilo Coss. ad quos à regno Numæ colliguntur anni DXXXV. & hos fuisse è charta, maiore etiamnum miraculo quod tot infossi durauerint annis. *Plinius 13.13.*

Mirabantur alij quomodo illi libri durare potuissent. Ille ita rationem reddebat lapidem fuisse quadratum circiter in media area vinctum candelis quoquo versus. In eo lapide insuper libros impositos fuisse, propterea arbitrarier eos non computruisse, & libros cedratos fuisse; propterea arbitrarier tineas non tetigisse. *Ibidem.*

EX INCERTIS.

Quicunque propter pleuitatem agro publico eiecti sunt. *Nonius Pleuitatem.*

His persuadet vt ilico manerent: pars ilico manet. *Idem Ilico.*

Sinuegiæ magalia addenda, murumque circum eam. *Seru. Æneid. 1.*

Tarquinium Superbum cum cloacas populum facere coegisset, & ob hanc iniuriam multi se suspendio necarent, iussisse corpora eorum cruci affigi. Tum primum turpe habitum est mortem sibi consciscere. *Idem 12.*

Ab Euandro Faunum Deum appellatum,

Ideoque ædes sacras Faunas primo appellatas, postea Fana dicta: & ex eo qui futura præcinerent Fanaticos dici. *Seruius in 1. Georg.*

Samothracas Deos, eosdemque Romanorum Penates, proprie dici θεοὺς μεγάλους. *Macrob. 3.*

Primum è medicis venisse Romam Peloponnensem Archagathum, Lysaniæ filium, L. Æmilio, M. Liuio Coss. anno vrbis DXXXV, eique ius Quiritium datum, & tabernam in compito Acilio emtam. Ob id publicè Vulnerarium eum tradunt vocatum. *Plin. 39. 1.*

Quartos ludos sæculares post annũ factos tertium, C. Cornelio Lentulo, L. Mummio Achaico Coss. id est, DCVIII anno. *Censor. de die natali.*

Q. CLAVDIVS QVADRIGARIVS

Scripsit annalium libros, quibus gesta Romanorum persequitur. Floruit anno V. C. IↃCLX.

Q. CLAVDII QVADRIGARII ANNALIVM LIB. I.

Cominius qua escenderat descendit, atq. verba Gallis dedit. *Gell. 17. 2.*

Cum his consermonabatur. *Ibidem.*

Conualles & arboreta magna erat. *Ibid.*

Putabant eos qui foris atque qui in arce erant inter se commutationes & consilia facere. *Ibidem.*

Sese ne id quoque quod tum suaderet, facturum esse. *Ibidem.*

Nam M. Manlius quem Capitolium seruasse à Gallis supra ostendi, cuiusq. operam cum M. Furio Dictatore apud Gallos cumprime fortem atq. exsuperabilem resp. sensit;

is & genere, & vi, & virtute bellica nemini concedebat. Simul formam, factis, eloquentia, acrimonia, confidentia pariter praecellebat, vt facile intelligeretur magnum viaticum ex se atque in se ad remp. euertendam habere. *Ibidem*.

Postquam nunciatum est vt pugnatum esset in Gallos, id ciuitas grauiter tulit. *Ibidem*.

Cum interim Gallus quidam nudus praeter scutum & gladios duo, torque atque armillis decoratus processit, qui & viribus, & magnitudine, & adolescentia, simulque virtuti ceteris antistabat. Is maxime praelio commoto, atq. vtrisque summo studio pugnantibus manu significare coepit vtriq. vt quiescerent pugnę. Facta pausa est extemplo. Silentio facto cũ voce maxima conclamat, si quis secũ depugnare vellet vti prodiret. Nemo audebat propter magnitudinem atq immanitatem faciei. Deinde Gallus irridere atque linguam exertare. Id subito perdolitum est cuidam T. Manlio summo genere nato, tantum flagitium ciuitati accedere; ę tanto exercitu neminem prodire. Is vt dico processit, neque passus est virtutE Romanam à Gallo turpiter spoliati, scuto pedestri & gladio Hispanico cinctus contra Gallum constitit. Metu magno ea congressio in ipso ponte vtroq. exercitu inspectante facta est. Ita vt ante dixi constiterunt. Gallus sua disciplina, scuto proiecto cantabundus; Manlius animo magis quàm arte confisus, scutum scuto percussit, atque statum Galli conturbauit. Dum se Gallus iterum eodem pacto constituere studet, Manlius iterum scuto scutum percutit, atque de loco hominem iterum deijcit. Eo pacto ei sub Gallicum gladium successit, atq. Hispanico pectus hau-

humeris. Dein continuo humerum dextrum eodem concessu incidit, neq. recessit vsquam donec subuertit, ne Gallus impetum icti haberet. Vbi eum euertit, caput præcidit, torquem detraxit, eumq. sanguinolentum sibi in collũ imposuit. Quo ex facto ipse posteriq. eius Torquati sunt cognominati. *Idem* 9. 13.

Caium Pontium Camnitem à Dictatore Romano sex horarum inducias postulasse. *Idem* 3. 25.

Ea Lucani vbi resciuerunt, sibi per fallacias verba data esse. *Idem* 2. 19.

Id vbi resciuerant propinqui obsidum quos Pontio traditos supra demonstrauimus, eorum parentes cum propinquis capillo passo in viam prouolarunt. *Ibidem*.

Persuadent cuidam adolescenti Lucano, qui apprimè summo genere natus erat, sed luxuria & nequitia pecuniam magnam consumserat. *Idem* 7. 11.

Cum tantus arrabo penes Samnites populi Rom. esset. *Idem* 17. 2.

Ea dum fiunt, Latini subnixo animo ex victoria inerti, consilium ineunt. *Ibidem*.

Arma plerique abijciunt, atque inermi illatebrant sese. *Ibidem*.

Domus suas quemq. ire iubet, & sua omnia frunisci. *Ibidem*.

Et Romani multis armis, & magno commeatu prædaque ingenti copiantur. *Ibidem*.

Sole occaso. *Ibidem*.

Nos in medium relinquemus. *Ibidem*.

Nihil sibi diuitias opus esse. *Ibidem*.

Nam hæc maxime versatur Deorum iniquitas, quòd deteriores sunt incolumiores, neque optimum quempiam inter nos sinunt diurnare. *Ibidem*.

Et compluriens in laboribus miserrimas vitas exegerunt. *Ibidem*.

Et hic minus otijs consumtus est. *Ibidem*.

Tanta sanctitudo fani est, vt nunquam quisquam violare sit ausus. *Ibidem*.

Apud aras quæ vocabantur Neptuniæ. *Seruius Æneid.* 1.

Cum non possetur decerni vtrius putaretur victoria. *Nonius Possetur*.

Prius hisce autoribus inde reticula galearia. *Idem Reticulum*.

LIB. II.

His desubito vtrisque nunciatur ipsorum copias adesse. *Idem Desubito*.

Comprehensare suos quisque, seruare, amplexare. *Priscian.* 8.

Et qui ibi erant non ignauiter porando eumdiem pro meliore habuerunt. *Idem Ignauiter*.

Inde postquam aliquantum recessit, offendit montem, loca munita, res omnes habere quæ militibus opus sunt, ligna, aquam, pabulum. *Idem Offendere*.

Eo Consules properatim exercitu reducunt. *Idem Properatim*.

Peruersum esse alij modi postulare Pyrrhum in se atque in ceteris fuisse. *Prisc.* 13.

LIB. III.

Senatus autem de noctu conuenire, noctu multa domum dimitti. *Macrob.* 1.

Illic occiditur mille hominum. *Gell.* 1. 16.

Dum hi conciderentur, hostium copias ibi occupatas futurum. *Idem* 1. 7.

Non

Non Cæditio nomen fuisse, sed Valerio. *Idem* 3. 7.

Non Timocharem sed Niciam adisse ad Consulem, neque Legatos à Senatu missos, sed à Consulibus, & Regem populo Romã laudes atque gratias scripsisse, captiuosque omnes quos tum habuerit, restituisse & reddidisse. *Ibidem* 8.

Consules Romani salutem dicunt Pyrrho regi. Nos pro tuis initrijs continuo animo strenue commoti inimiciter tecum bellare studemus, sed communis exempli & fidei ergo visum est, vti te saluum velimus, vt esset quem armis vincere possimus. Ad nos venit Nicias familiaris tuus, qui sibi pretium à nobis peteret, si te clam interfecisset. Id nos negauimus velle, neue ob eam rem quicquam commodi expectaret. Et simul visum est vt te certiorem faceremus, ne quid eiusmodi si accidisset, nostro consilio ciuitates putarent factum; & quod nobis non placet pretio, aut præmio, aut dolis pugnare. Tu nisi caueas, iacebis. *Ibidem*.

Item gaudium atque ægritudinem alternatim sequi.

Adeo memorari vix potestur, vt omnes simul suum quisque negotium adorti essent. *Idem Potestur*.

Fabius de nocte cœpit hostibus castra simulare oppugnare, cum hostem delectare, dum collega id caperet quod captabat. *Idē Delectare*.

LIB. IV.

Et ita rebus præclariter gestis Romam reuerterunt. *Idem. Præclariter*.

Sed circiter horas duas graui prœlio re-

se-

ferunt, deinde in fugam sunt coniecti. *Idem Vrgere.*

Pluuia, imbri, lectus erat multus. *Idē Lutus.*

Vt videret ac respueret, verminaret hic-tis addiualis, quod verminatione ad cancer peruenerit. *Priscian. 6.*

Inter venas saxi abstrusum, latentem, & quasi diuinitus absconditum. *Seru. Georg. 1.*

LIB. V.

Is vbi Dacium cognouit, & patriae eum recordauit. *Nonius Recordauit.*

Et dicerent castra capta esse, atque hos cohortarentur vti maturarent. *Idem Cohortarent.*

Cladem istam vastissimam pugnae Cannensis factam ante diem quartum Nonas Sextil. *Gellius 5. 17.*

LIB. VI.

Actorius Taureae dexterum humerum sauciat, atque ita resilijt. *Priscian. 10.*

Deinde facti consules Sempronius Graccus iterum, Q. Fabius Maxumus, filius eius qui priore anno erat Consul. Et Consuli pater Proconsul obuiam in equo vehens venit, neque descendere voluit, quod pater erat. Et quod inter eos sciebant maxuma concordia conuenire, lictores non ausi sunt descendere iubere. Vbi iuxta venit, tum Consul ait, Descendere iube: quod posteaquam lictor ille qui apparebat cito intellexit, Maxumum Proconsulem descendere iussit. Fabius imperio paret, & filium collaudauit, cum imperium quod populi esset, retineret. *Gellius 2. 2.*

Pœne factum esse quin castra relinquerent, atque cederent hosti. *Idem* 17.13.

Ne nos ad certationem censeas hæc incepisse. *Nonius Censere.*

Aliquantisper pugnato nihil promouet Pœnus. *Idem Aliquantisper.*

LIB. VII.

Animos eorum habentia instarat. *Idem Habentia.*

LIB. VIII.

In eo loco populus murmurari cœpit. *Idem Murmurari.*

Romam venit vix superat quin triumphus decernatur. *Gell.* 17.13.

Quin prior bellum, quod cum his gestum erat, meminissent. *Prisc.* 7.

Vbi decreuerunt, commemorant Gracco fœdus prior Pompeianum non esse seruatum. *Ibidem.*

Flacco auspicatur. *Diomedes* 1.

LIB. XII.

Quinque pristis, nauigium ea forma a marina bellua dictum est. *Nonius Pristis.*

LIB. XIII.

Concione dimissa Metellus in Capitolium venit cum multis mortalibus. Inde cum domum proficisceretur, tota ciuitas eum reducit. *Gell.* 13.27.

LIB.

LIB. XV.

Grundibat grauiter pecus suillum. *Diomed.* 1. *Nonius Grundire*.

LIB. XVI.

Equi hunnibunde inter se spargentes terram calcibus. *Nonius Hinnibunde*.

LIB. XVIII.

Si pro tua bonitate & nostra voluntate tibi valetudo suppetit, est quod speremus Deos bonis benefacturum. *Gellius* 1.7.

LIB. XIX.

Sagittarius cum funditore vtrimque summo studio spargunt fortissume: sed sagittam atque lapidem deorsum an sursum mittas, hoc interest. Nam neutrum potest deorsum vorsum recte mitti; sed sursum verumq. optume. Quare milites Metelli sanciabantur multo minus, & quod maxume opus erat, à pinnis hostes defendebant facillume funditores. *Idem* 9.1.

Tum Sulla conatus est, & tempore magno eduxit copias, vt Archelai turrim vnam, quam ille interposuit ligneam, incenderet. Venit, accessit, signa subdidit, submouit Græcos, ignem admouit. Satis sunt diu conati, nunquam quiuerunt incendere. Ita Archelaus omnem materiam obleuerat alumine. Quod Sulla atq. milites mirabantur, & postquã non succendit reduxit copias. *Idē* 15.1.

C.Ma-

C. Marium creatum septimo consulem. *Idem* 10. 1.

C. Mari ecquando te nostrum & reipublicæ miserebitur? Idem 20. 5.

Faciem pro statura dicit. *Idem* 13. 29.

LIB. XXI.

Eum enim cum partim copijs hominum adolescentium placentem sibi. *Idem* 10. 19.

Crudeliter ille, nos misericorditer, avariter ille, nos largiter. *Non. Auariter.*

LIB. XXII.

Cum obsideretur Grumentum, & iam ad summam desperationem ventum esset, duos seruos ad hostem transfugisse, & operæ precium fecisse: deinde vrbe capta passim discurrente victore, illos per nota itinera ad domum in qua seruierant præcurrisse, & dominam suam ante se egisse, & quærentibus quęnam esset, dominam, & quidem crudelissimã ad supplicium ab ipsis duci professos esse. Eductam deinde extra muros summa cura cælasse, donec hostilis ira conciderет. Deinde vt satiatus miles ad Romanos mores cito redijt, illos quoque ad suos redisse, & dominam sibi ipsos dedisse. Manumisit vtrumque è vestigio illa. *Seneca de beneficijs* 3. 23.

LIB. XXIII.

Sed idcirco me fecisse; quod vtrum neglìgentia partim magistratuum, an avaritia, an calamitate populi Rom. euenisse dicam, nescio. *Gellius* 10. 13.

Ioui donum in æde positum. *Ibid.*

Gargara flumen vocari in finibus Thurinis. *Seru.Georgic.1.*

CLAVDII ORATIO IN QVINTIVM GALLVM.

Quamquam iaceat [illegible] horrea, atriaque & tabulariæ publicæ. *Nonius, Horrea fœminino genere.*

Q. VALERIVS ANTIAS

Annales reliquit, opus grande, & primis initiis res Romanas persequutus: vixit tempore eiusdem Quadrigarii ætatis.

Q. VALERII ANTIATIS ANNALIVM LIB. I.

Amulius regnum obtinuit: quod vt firmissime possideret, Numitoris fratris sui filium in venando interimendum curauit: Tum etiam Rheam Siluiam eius sororem sacerdotem Vestæ fieri iussit, simulato somnio quo admonitus ab eadem Dea esset vt id faceret, cum reuera ita faciundum sibi existimaret, periculosum ducens ne quis ex ea nasceretur, qui auitas persequeretur iniurias. *Autor de origine gent. Rom.*

Pueros ex Rhea Siluia natos Amulium regem Faustulo seruo necandos dedisse: sed eum à Numitore exoratum ne pueri necarentur. Accæ Larentiæ amicæ suæ nutriendos dedisse, quam mulierem eo quod pretio corpus esset vulgare solita, Lupam dictam. *Ibid.*

LIB.

LIB. II.

Mater cum nouissime ægrotasset, inquit uouisse fertur. *Carisius* 2.

Numam Pompilium sacrorum caussa intercalationem inuenisse. *Macrob*. 1.12.

Agonaliorum repertorem Numam Pompilium. *Ibidem* 4.

Numma illum regem, cum procurandi fulminis scientiam non haberet, essetque illi cupido noscendi, Egeriæ monitu castos duodecim iuuenes apud aquam cælasse cum vinculis, vt cum Faunus & Picus Martius ad id locorum venissent haustum (nam illis aquandi solemne iter huc fuit) inuaderent, constringerent, colligerent, &c. *Arnobius* 5.

LIB. VI.

Hoc Senatus consultum prior factum est. *Prisc*. 7.

LIB. XII.

Tiberius Graccus, qui Quæstor C. Mancino in Hispania fuerat, & ceteri qui pacem sposponderant. *Gellius* 7.9.

LIB. XXII.

Quod nouissime nobiscum fœdus fecissent. *Caris*. 2.

LIB. XXIV.

Si hæ res diuinæ factæ, riteque perlitatæ essent,

ssent, aruspices dixerunt omnia ex sententia rocessurum esse. *Gellius* 1. 7.

LIB. XLV.

Denique Licinius Tribunus pleb. perduellionis ei diem dixit, & comitijs diem à Q. Marcio Prætore poposcit. *Idem* 7.9.

LIB. LXXIV.

Eo omnes hostiæ, vituli XXVII. coniecti, & ea omnia adulta sunt. *Priscian.* 9.

LIB. LXXV.

Deinde funere locato ad focum descendit. *Gell.* 7.9.

EX INCERTIS.

Compluria. *Idem* 5.21.

Ambraciensis quispiam Tymochares, regis Pyrrhi amicus, ad C. Fabricium Consulem furtim venit ac præmium petiuit, & si de præmio conueniret, promisit regem venenis necare. *Idem* 3.8.

Eam puellam captiuam non redditam patri, sed retentam à Scipione, atque in delicijs amoribusq. ab eo vsurpatam. *Idem* 6. 8.

Post Africani mortem intercessionem istā pro Scipione Asiatico factam esse à Trib. Gracco, neque multam irrogatam Scipioni, sed damnatum eum peculatus ob Antiochenam pecuniam, quia prædas non daret, in carcerem duci ceptum atque ita intercedente Gracco exemtum. *Idem* 7.19.

Acca Larentia testamento Romulum regem bonis suis hæredem fecit. *Idem* 6.7.

Valerio Maximo inter alios honores domus quoque publice edificata est in Palatio,

cuius

Quaternum millium pondo argenti vecti gal in decem annos, triginta quaterna millia pondo & ducenta, præsens viginti millia pondo. Attalo absenti Æginam insulam, elephantosque dono datos, & Rhodijs Stratoniceam Cariæ, atque alias vrbes quas Philippu tenuisset: Atheniensibus insulas datas Pharan, Imbrum, Delum, Scyron. *Ibidem.*

Supra XL. millia hostium cæsa eo die. *Idem* 44.

Et in Siciliam nauigasse delectus caussa, C. Flaminium; & ex Sicilia Hispaniam petentem tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse, his duarum prouinciarum delectibus tertium in Hispania adiecisse. *Idem* 45

LX. millia militum fuisse in regio exercitu (Antiochi) XL. inde millia cecidisse, supra v. millia capta cum signis militaribu ccxxx. *Idem* 46.

Ludos ob dedicationem eius (ædis matri magnæ Ideæ) factos primos scenicos fuisse Megalesia appellatos. *Ibidem.*

Duodetriginta millia hostium cæsa: capt tria millia & quadringentos: signa militari cxxiv, equos mille ducentos triginta: ca penta ducenta quadraginta septem: ex victo ribus mille quadringentos octoginta qua tuor cecidisse. *Ibidem.*

Rumorem celebrem Romę fuisse, & pen pro certo habitum, recipiendi Scipionis ado lescentis caussa, Coss. L. Scipionem & cum e P. Africanum in colloquium euocatos re gis, & ipsos comprehensos esse, & ducibus ca ptis confestim ad castra Romana exercitu ductum; eaque expugnata, & deletas omn copias Romanorum fuisse: ob hæc Ætolo su-

sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, &c. *Idem* 47.

Ad IV. millia captiuorum qui belli minas timuerant, ex tota insula reddita, eamq. causam Fabio, cùm rem nullam aliam gessisset, naualis triumphi ab Senatu impetrandi fuit. *Ibidem*.

Non plus decem millia (in Olympo monte cæsa.) *Idem* 48.

Q. Scipioni Africano duo Q. Petilij diem dixerunt. *Ibidem*.

Placentiæ famosam mulierem, cuius amore deperiret (L. Flaminius) in conuiuium accersitam. Ibi iactantem se scorto inter cetera retulisse, quàm acriter quæstiones exercuisset, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra eum accubantē negasse, vnquam vidisse quemquam securi ferientem, & peruelle id videre. Hic indulgentem amatorem vnum ex illis miseris attrahi iussum, securi percussisse. *Idem* 49.

Q. Nævius Prætor ad duo millia hominum (veneficorum) damnauit. *Ibidem*.

Scipionem mortuum Appio Claudio, M. Sempronio Coss. *Ibidem*.

Annibalem hoc anno (DLLXI) decessisse: legatis ad eam rem ad Perusiam missis præter T. Quintium Flaminium, cuius in ea re celebre est nomen, L. Scipione Africano; & P. Scipione Nasicâ Coss. *Idem* 38.

Numæ libros Pythagoricos fuisse. *Idē* 50.

Attalū regis Eumenis fratrē legatū venisse Romā his Coss. ad deferēda de Perseo crimina, indicandosq. apparatus belli. *Idem* 52.

Nec classe adiutū ab eo (Eumene) Prætorē esse, cū sæpe eū literis accersisset, &c. *Idē* 54.

N CN.

CN. AVFIDIVS

Historiam populi Romani Græce consignauit, quam in Epitomen alius quis redegit.

CN. AVFIDII HISTORIA GRÆCA.

Cicero Tuscul. 5.

AVFIDII EPITOMÆ.

Aremulum Siluium non fulmine ictum sed terræmotu prolapsum simul cum eo regiam in Albanum lacum. Post illum regnauit Auctinus Siluius *Autor de orig. gent. Rom.*

L. CORNELIVS SISENNA

Vixit circa annum urbis IↃCLXVI. *Variis dignitatibus functus est. Præter alia multa, Historiarum libros condidit, in quibus optime & diligentissime versatus est, vt Sallustius testatur. Magnus fuit antiqui sermonis amator.*

L. CORNELII SISENNÆ HISTORIARVM LIB. I.

Si quæ celeriter solui poterat in altum remulcat. *Nonius Remulcare.*

Nocte consumta postero die per incertas vias Æserniam, inde Romam protinus profugerant. *Idem Protinus.*

LIB. II.

Et Marsi propius succedunt, atque ita scutis proiectis tecti, saxa certatim lenta manibus conijciunt in hostes. *Macrobius 6. 4.*

Vetus atque ingens erat arbor ilex, quæ circum proiectis ramis maiorem partem loci summi tegebat. *Ibidem.*

LIB.

LIB. III.

Nolitote mirari quam desperata voluntate ad vnam belli faciendi viam. *Non. Nolitote.*

De virtute eorum accusanda proloqui supersederunt. *Nonius Supersedere.*

Egregias, & longe præstantes, ac metuendas aduersariorum opes esse. *Nonius Longe.*

Dissipatis imbricum fragminibus, ac testis tegularum. *Nonius Imbrices.*

Inermos armati, impeditos expediti sine vllo suorum vulnere cunctos interficiunt. *Nonius expediti.*

Senatus autoritate sagaria nunc. *Nonius Sagaria.*

Mulierem missa fide ac pietate propter amoris nefarij libidinem extitisse. *Nonius Mittere.*

Quod loca palustria quæ erant, ea alte multifariam confossa. *Nonius Multifariam.*

Atque armis de vita certatim dimicare nitebantur. *Nonius Certatim.*

Romanos impetu suo protelant, proiectos persequuntur. *Nonius Protelare.*

Dispalati ab signis, digressi omnes ac dissipati, *Nonius Dispalare.*

Periclitantur tormenta ac tela, multaque genera machinamentorum. *Non. Periculum.*

Signum nactus à Papio quod inter eos tolli conuenerat. *Nonius Conuenire.*

Omnia quæ diximus loca statim potitus, *Non. nominatiuus pro ablatiuo.*

Proximos agros populabundus, ad Nuceriam conuertit. *Nonius Populat.*

Agilem dari facilemque victoriam, neque fossas aut vallum remorantum. *Non. Agilem*

Conuictus tamen ex tempore singula constituit, & sicut steterant manipulos obuerti iussit. *Nonius Manipuli*.

Ac post armatos funditores & sagittarios ponit. *Non. Funditores*.

Sparis ac lanceis eminus peterent hostes, *Non. Sparus*.

Galli materibus, Sueui lanceis configunt. *Non. Lancea*.

Alij saluti ac velocitati certare. *Non. Datiuus pro Ablatiuo*.

Postquam sonu signorum prœlium magno cum clamore virorum commissum est. *Non. Sonus*.

Aduriuntur aduersos, vt apertis lateribus. *Non. Apertum*.

Et inde equum concitatum princeps ad hostium permittit aciem. *Non. Permittere*.

Quod fortassem ex voluntate sua summa cum claritudine celeriter confecisset. *Non. Claritudo*.

Sublatus lætitia nimia, atque impotentia animi commotus. *Non. Impotentiam*.

Post villarum macerias ac parietinas quinque cohortes in insidijs reliquit. *Non. Maceria*.

Occulte tacitique aduenientium cohortium præstolari occipiunt. *Non. Præstolari*.

Iisdemque temporibus Æsernini duplici fossa valloque circundati, frumento adeso, quod ex areis in oppidum portatum est. *Non. Adesum*.

Requiescendi spatium nacti, condensiores manipulatim resistere hostibus instituissent. *Non. Manipulatim*.

Post principia paulatim recedunt, atq. inde cum paucis fugæ se mandant. *Non. Mãdare*.

Ad bi-

Ad binum millium numero sauciis vtrimque factis. *Non. Binum millium numero.*

Partem cohortium propter mare collocat in littore. *Non. Propter.*

Otacilium Legatum cum scaphis ac lembis. *Non. Lembus.*

Preter catapultas sedecim quatuor balistas, viginti plaustra, coriis ac minoribus sagittis onusta. *Non. Catapultas.*

Longius scorpius, catapultas concitat. *Non. Scorpio.*

Manuales lapides dispartit, propterea quod is ager omnis eiusmodi telis indigebat. *Non. Tela.*

Seruulum eius præmio libertatis inductũ magno cum tumultu conuentum in populum produxit armatum. *Non. Populum.*

Tum subito tacuit, atque metu, & suspitione propriam capere non poterat quiesem. *Non. Proprium.*

Bassus assiduitate indulgitate victus. *Non. Indulgitate.*

L. Calpurnius Piso ex Senaticonsulto duas nouas tribus. *Non. Senatus & Senati.*

LIB. IV.

Quondam Sabini feruntur vouisse, Si res communis melioribus locis constitisset, se ver sacrum facturos. Quo voto damnati, fetum omnem dicuntur eius anni statim consecrasse. *Non. Ver sacrum.*

Perfuse atq. abunde semper vsi magnum pondus auri & argenti. *Non. Abunde.*

Vtrumne Diui cultu erga se mortalium lætiscant, an supernæ gentes humana neglegant. *Non. Lætiscere.*

Nam clandestina celeriter transigi, apud

 notos

notos cogitata dici decet, non explanari . . . . crebritudine. *Nonius Crebritudinem.*

Ipsi Legati concubia nocte oppido digressi, iam supra hostium munitione succedunt. *Non. Concubia nocte.*

Itaque postero die Legatos Iguuinum redeuntes apiscitur. *Non. Apisci.*

C. Titinnius quidam, cui minus proprietas mentis ab natura tradita videretur, primo ante testudinem constitit: deinde apud Consulem causam atque excusationem præferre cœpit. *Nonius Testudines.*

Tum postquam apud Iguuinos ac Perusinos eius facti mentionem proiecit. *Nonius Proijcere.*

De contrario silentium oritur. *Nonius Silentium.*

Impedimentum omne de cunctis itineribus amoliuntur. *Non. Amoliri.*

Iumenta, pecuda, locis trepidare compluribus. *Non. Pecuda.*

Quod hostem non dubitatim cũ pluteis et scalis iter facere cernebat. *Non. Dubitatim.*

Formidine oppressus, quod humilem cæmentis instructum oppidi murum sciebat. *Non. Cæmenta.*

Populabundus agros ad oppidum peruenit, *Gellius* 11. 15.

Armati dextera ducti, magisque in latitudinem discedunt. *Non. Discedere.*

Multitudinem hostium procul constare viderunt. *Nonius Constat.*

Tum in muro virile ac muliebre secus, populi multitudine omni collocata. *Nonius secus neutri generis.*

Custodiæ in muro statuuntur cataphractorum. *Nonius Cataphracti.*

Falces iniectas comminuunt, pluteos propius collocatis harpagis deijciunt à turribus. *Nonius Falces.*

De quibus partim malleolos, partim fasces sarmentorum incensos supra vallum frequentes. *Non. Malleoli.*

Funes expediunt claustra foribus imposita periclitantur. *Non. Expedire.*

Multi præmissis armis ex summo se permitterent. *Non. Permittere.*

Multi plagis aduersis icti & congenulati, Romanis præcipitatis, ipsi supra voluti in caput. *Nonius Congenulare.*

Neque porta, neque vllum foramen erat quo posset eruptio fieri. *Non. Foramen.*

Cohors vna post concitata, qua murus erat interruptus, euadit. *Nonius Euadere.*

Submoti, & intra mœnia rursum coacti. *Non. Cogere.*

Vltro citroque integrant in oppido cædem. *Non. Integrare.*

Quid in rempublicam suam maxume conducere videretur. *Non. Conducere.*

Denique cum varijs voluntatibus incerta ciuitas trepidaret. *Non. Ciuitas.*

Terrore perturbatam multitudinem subigunt. *Non. Subigere.*

Ab armis se recedere, præsidia de locis deducere. *Non. Deducere.*

Id me neque metu, neq. calamitatis necessitudine inductum fateor. *Non. Necessitudo.*

Agmen perturbatum pedites insinuare, ac loco commouent. *Non. Insinuari.*

Duæ cohortes de subsidio procedunt atque equites protelant. *Non. Protelare.*

Exercitum dispartitum ad confligendum se componunt. *Non. Componere.*

Iaculis celeriter consumtis ad gladios certationem reuocauerunt. *Non. Certati.o*

Alij materibus aut lanceis, tamen medium perturbant agmen. *Non. Lancea.*

Galli contra magno cum molimento, ac perpetuo sono procedunt. *Non. Molimentũ.*

Conglobati, & collecti concrepant armis. *Non. Crepare.*

Impedimenta collocant omnia, construunt carros, & sarraca crebra disponunt. *Nonius Cara.*

Simul & tormenta contenduntur. *Nonius Contendere.*

Prætor festinatim de castellis ad castra maxuma pedites conduxit. *Non. Festinatim.*

Denique exinanitis castris, Romani qui clauso se loco potuerant expedire. *Non. Exinanita.*

Plerisque inermis in castra perfugiunt. *Non. Inermis, pro Inermibus.*

Castra de planitie conuertit in montes, vt crebro ferculis protinus procedundo, posset intra fines Æsculapiorum peruenire. *Non. Protinus.*

Et partim fera vite, partim lauro & arbustō, ac multa pino ac myrtetis abundant. *Non. Fera vite positum pro agresti.*

Victoribus proprie spem, victis aduersę fortunæ maiorem formidinem obiecit. *Nonius Proprium.*

Popedius opinione frustrata. *Non. Opinio.*

Quod oppidum tumulo in excelso loco propter mare paruis mœnibus inter duas fluuias intra Vesuuium collocatum. *Non. Fluuius femin.*

Transgressus fluuiam, quæ secundum Herculaneum ad mare pertinebat. *Non. Ibid.*

Et prope mediam ad finem ripæ peruenerant. *Non. Finis femin.*

Subito mare subhorrescere, cæcosq. fluctus in se prouoluere leniter cępit. *Non. Cecũ.*

Dum pristinum vitium apud ignem per sudorem corpore exhauserunt. *Non. Apud.*

Innoxios trementibus artubus repente extrahit, sistitque in labro summo fluminis, cęlo albente. *Non. Labra, margines vel fines.*

Macerata grauia bellica manipulorum. *Non. Manipuli.*

Balistas quatuor talentarias. *Non. Balista.*

Proræ actuariæ, trabi grandes, ac faseli primo. *Non. Faselus.*

Nauesque triginta biremes ac totidem myoparones. *Non. Myoparones.*

Puppes aceto madefactis centonibus integuntur, quos supra perpetua classi suspensa cilicia obtenduntur. *Nonius Centones, & Cilicia.*

Quibus occisis actuarias ad viginti, naues item complures onerarias incendunt. *Non. Onerarias, & Actuarias.*

Ego illos malos & audaces semper enixim contra fortunas atq. honores huius ordinis, omnia fecisse ac dixisse sentio. *Nonius Enixim.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consilijs comparauerũt. *Non. Comparare.*

Qui tamen quibus litibus fœdera malorum, suum dissoluta. *Non. Accusatiuus singularis pro genitiuo plurali.*

Armis, equis, commeatibus nos magis iuuarunt exleges & minus honore dignos putabitis? *Non. Exleges.*

Tamen Tudertibus Senatiçonsulto & populi dat ciuitatem. *Non. Iusso.*

Milites, ut lex Calpurnia cōcesserat, virtutis ergo ciuitate donati. *Non. Ergo.*

Lucium Memmium, socerum Gai Setibonij, Tribunum plebis, quem Marci Liuij consiliarium fuisse callebant, & tunc Curionis oratorem. *Non. Callet significat scit.*

Quoniam neque mea nex, neque intercessio, posse videtur illorum dementē reprimere audaciam. *Non. Nex.*

Cum complures mentes barba immissa & intonso capillo, lugubri vestitu, populum vicatim flens vna cum liberis circumiret, imperitum suscitat vulgum. *Non. Mittere, & Vicatim.*

Neque ætatis granditatem, neque ea merita, nec ordinis honestatem aut dignitatem sibi esse excusationi. *Non. Granditatem.*

Iudicium falso factum. *Caris.* 2.

Cistasque quæ erant legum ferendarum gratia paratæ, deiecerunt. *Non. Cista.*

Idemque perseuerauerunt, vti lex perueniret ad Quæstorem, ac iudices quos vellent instituerent, præfestinatim & cupide. *Non. Præfestinatim.*

LIB. VI.

Nos vna æstate in Asia & Græcia gesta literis idcirco continentia mandauimus. Ne vellicatim aut saltuatim scribendo, lectorum animos impediremus. *Gell.* 12. 15. *Non. Saltuatim.*

Quam maxume celeratim poterat in insidijs suos disponit. *Gell. Ibid. Non Celeratim.*

Marius ostio Liris euehitur, atque Æneam suos continuatur. *Non. Continuare.*

Romanos inferendæ pernici causa venisse. *Gell.* 9. 95. *Non. Pernicii.*

LIB.

LIB. VIII.

Cælum caligine stat. Non. Stat.

LIB. XII.

Procul sibilus significare consuli cœpit. Prisc. 6.

LIB. XIV.

Multi populi, plurimæ conciones Dictaturam omnibus animis & studijs suffragauerunt. Non. Refragabunt.

EX INCERTIS.

Vrbe condita iuxtim Numicium flumen obtruncatur. Non. Iuxtim pro Iuxta.

Tanto plures passim dispolantur. Non. Dispolare.

Hostes loca superiora potiti. Nonius Potitus loca.

Simul & Senaticonsultis clarissumi amplificati. Non. Senatus.

Vitam cũ dolore & insigni cruciatu carnificatus amisit. Prisc. 8.

Sic in eam paludem multi piscium saliendorum caussa nauibus sententiosis commeant. Idem 10.

Cursim. Properatim. Gell. 12. 15.

Solum Antenorem prodidisse Ilium. Seruius Æneid. 1.

A Latino agrum concessum Troianis. Idem 11.

Cum Sulla in agro Nolano immolaret ante Prætorium, ab infima ara subito anguis emergeret, cùm quidam C. Postumius aruspex oraret illum, vt in expeditionem exercitum educeret. Id cùm Sulla fecisset, tunc ante oppidum Nolam florentissima Samnitum castra cepit. Cicero de diuinatione.

Cæciliæ Q. filiæ somnio modò Marsico bello templum est à Senatu Iunoni Sospitę restitutum. Quod quidem somnium mirifice ad verbum cum re conuenisse. *Ibidem*.

Somnijs credi non oportere. *Ibidem*.

Initio belli Marsici, & Deorum simulacra sudauisse, & discessisse cælum, & ex occulto auditas esse voces quæ pericula belli nuntiarent, & Lanuuij clypeos, quod aruspicibus tristissimum visum esset, à muribus esse derosos. *Ibidem*.

Prœlio quo ad Ianiculum aduersus Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles fratrem suum, dein cognito facinore, seipsum interfecit. *Tacitus Histor. 3. 3.*

Aræ, id est, saxa, inter Africam, Siciliam & Sardiniam, & Italiam, à Sisenna Propitiæ vocantur. *Seruius Æneid. 1.*

L. CORNELIVS SISENNA.

Scipionis Africani, & belli Numantini ætatem proxime contingit. Multa scripsit. Magnus antiqui sermonis amator. Author optumus, & diligentissumus à Sallustio nominatur.

L. CORNELII SISENNÆ MILESIARVM LIB. II.

Non dignus in quem debeam Satiram calente vt adingerere. *Idem*.

LIB. XIII.

Nisi cominus excidisset, Quanti dantur, Tanti, inquit, Olympias. Simul hæc dicens suauium dedit, vt scilicet subsonaret quanti pretij, *Carisius 1.*

Proin

Proin dato aliquid quod domi habebis, inquit, quod tibi non magno stabit. *Ibidem*.

Confestim secuta est. *Ibidem*.

Eamus ad ipsum, atque ipse commodo de parte superiore descendebat. *Ibidem*.

Obuiam venit. *Ibidem*.

Te istuc hesterno quoque hęsisse oportuerat Aristæ. *Ibidem*.

Quid nunc os tuum scalpis? quid tergiuersaris, nec bene nauiter is? *Ibidem*.

Nocte venimus. *Ibidem*.

Vt eum penitus vtero suo recepit. *Ibidem*.

COMMENTARIVS IN PLAVTVM. IN AMPHITRVONEM.

Examussim pro examinato. Amussis enim est tabula rubricata, quæ dimittitur examinandi operis gratia, an rectum opus surgat. *Ibidem*.

Quæcumq. nomina *E* litera ablatiuo singulari terminantur, *I* litera finita aduerbia sunt, vt mani, luci.

Tractim pro lente. Tuatim, vt nostratim. *Ibidem*.

His quatuor generibus quintum accedit. *Rufinus de metris*.

De genere versuum qui non sunt eiusmodi. *Ibidem*.

IN AVLVLARIAM.

Hæc scena anapæstico metro est, sed concisa sunt, vt non intelligas. *Ibidem*.

IN CAPTIVOS.

Hic ornatu, S literam metri caussa omisit. *Ibidem*.

IN POENVLVM.

Halonium Pœni dicunt Deum, & producenda syllaba metri gratia exigit iambum. *Ibidem*.

IN RVDENTEM.

Fuuit extenta prima syllaba metri causa. *Ibidem*.

Habiliore metro vsus est, vt solet in mulierum oratione. *Ibidem*.

Latronem producit metri caussa. *Ibidem*.

EX INCERTIS.

Assentio. *Varro de L. Lat.* 7. *Quintil.* 1.

Mediterrea. *Festus Mediterrea pro Mediterranea*.

Patres familias, *Carisius* 10. *Varro* 7.

M. TERENTIVS VARRO,

Togatorum omnium doctissimus, maximus scrutator Romanæ antiquitatis in historia Romana multa præstitit. Præter annales aliud opus scripsit, cui titulum fecit, Sisenna siue de Historia.

M. TERENTII VARRONIS ANNALIVM LIB. III.

Nummum argenteum conflatum primum à Seruio Tullio dicunt. Is quatuor scriptulis maior fuit quam nunc est, *Caris.* 1.

Q. HORTENSIVS ORTALVS

Æqualis Ciceronis fuit. Annales composuit, in quibus ingenium & eloquentiam maximam probauit.

VI

Q. HOR-

Q. HORTENSII ORTALI ANNALES.

Fannium qui scripsit historiam, generum esse Lælij. *Cicero ad Atticum* 12.

De virtutibus Minatij Magij. *Velleius* 2.

ORATIO PRO C. RABIRIO.

Cicatricum mearum. *Caris.* 1.

ORATIO PRO C. VERRE.

Quintil. 10.

POEMATA.

Gell. 19.9.

EX LIBRIS INCERTIS.

Abusis iam ab omnibus locis. *Prisc.* 8.

Ceruicem. *Quintil.* 8.

T. POMPONIVS ATTICVS

Annales Imperij Romani scripsit, breuiter & perdiligenter omnia exsequutus, vt ait Tullius, cum quo familiarissime vixit.

T. POMPONII ATTICI ANNALES.

Quibus Coss. Carneades & ea legatio Romam venerit. *Cicero ad Atticum* 12.

Duos Tribunos plebis primum creatos esse. *Pedianus in Cornelianam*.

Antiochi regis filio obsidi domum publice ædificatam, quæ postea dicitur Lucillij poetæ fuisse. *Idem in Pisonianam*.

Romam conditam Olympiadis sextæ anno tertio. *Solinus Polyhistor*.

DE

DE ROMANIS FAMILIIS LIBRI.

Nepos in vita.

DE CONSVLATV CICERONIS LIBER GRÆCVS.

Ibidem.

CORNELIVS NEPOS

Eiusdem itidem cum Tullio ætatis. Varia scripsit, Chronica Romana, & item exempla passim excerpta, & vti videtur, sub titulos certos digesta.

CORNELII NEPOTIS CHRONICORVM LIB. I.

Homerum vixisse ante Romam conditam, annis circiter centum, & sexaginta. *Gell.* 17.21.

Archilochum Tullo Hostilio Romæ regnante iam tum fuisse poematis clarum. *Ibidem.*

M. Manlius damnatus capitis verberando necatus est. *Ibidem.*

EXEMPLORVM LIB. II.

A virgine Vestale. *Caris.* 1.

LIB. V.

Multis in Senatu placuisse, vt ij qui redire nollent, datis custodibus ad Hannibalem deducerentur, &c. *Gell.* 7.18.

DE VIRIS ILLVSTRIBVS LIB. II.

Subinde. *Carisius* 2.

LIB.

LIB. XV.

Patrum. *Idem.* 1.

LIB. XVI.

A fratre patruele. *Ibidem.*

DE VITA CATONIS MAIORIS, ad T. Pomponium Atticum. LIBER.

Nepos lib. 1. *De vita excellent. Imperat.*

DE DISCRIMINE LITERATI ET ERVDITI, LIBELLVS.

Literatos quidem vulgo appellari eos, qui aliquid diligenter, & acute, scienterq. possint aut dicere, aut scribere: caeterum proprie sic appellandos poetarum interpretes, qui à Graecis Grammatici nominantur, eosdem Literatores vocitatos. *Suetonius de illustr. Grammat.*

EX INCERTO.

Graecam historiam Albini cum legisset M. Cato, Nae, tu, inquit, Aule, nimium nugator es, cum maluisti culpam deprecari, quàm culpa vacare, &c. *Gell.* 11. 7.

EPISTOLA AD CICERONEM.

Tantum abest vt ego magistram esse putem vitae philosophiam, beataeque vitae perfectricem, vt nullis magis existimem opus esse magistris viuendi, quam plerisq. qui in ea disputãdo versantur. Video enim magnã partem eorũ qui in schola de pudore & continentia praecipiant argutissime eosdẽ in omnium

libidinum cupiditatibus uinctæ. *Lactant.* 3. 15.

DE VITA CICERONIS LIB. I.

Ciceronem tres & viginti annos natum primam causam iudicij publici egisse, Sextumque Roscium parricidij reum defendisse. *Gellius* 15. 28.

EX INCERTIS.

Ædis Martis est Circo Flaminio architectata ab Hermodoro Salaminio. *Priscian.* 8.

Me iuuene violacea purpura vigebat; cuius libra denarijs centum venibat, nec multo post rubra Tarentina. Huic successit dibapha Tyria, quæ in libras denarijs mille non poterat emi. Hac Lentulus Spinter Ædilis Curulis primus in prætexta vsus, improbabatur; qua purpura quis non iam triclinaria facit? *Plinius* 9. 39.

Eudoxum quendam sua ætate cum Lathyrum regem fugeret Arabico sinu egressum Gades vsque peruectum. *Idem* 2. 67.

Q. Metello Celeri, C. Afranij in consulatu collegæ, sed tum Galliæ proconsuli, Indos à rege Sueuorum dono datos, qui ex India commercij causa nauigantes tempestatibus essent in Germaniam abrepti. *Ibidem*.

Fauces Oceani patere latitudinis, vbi minimum, 7. millia pass., vbi vero plurimũ 10. mill. *Idem* 3.

Melpum opulentia præcipuum ab Insubribus, & Goijs, & Senonibus deletum esse eo die quo Camillus Veios cepit. *Ibidem* 17.

Istro ex aduerso Padi faucium contrario

earum percussu mari intereecto dulcescente. *Ibidem* 18.

Alpes in latitudinem patere C.mill. pass. *Ibidem* 19.

Ab Tingi aliam à colonia Iulia. *Idem* 5. 1.

Inter Pontem & Caspium mare interesse CL. mill. *Idem* 6. 11.

Cernem insulam abesse ex aduerso maximè Carthaginis à continente passus mille. *Ibidem* 31.

Pręcipuam autoritatem fuisse lupo & asellis. *Idem* 9. 17.

Turdos paullo ante coeptos saginari: ciconias magis placere quam grues. *Idē* 10. 23.

Loton breuem esse. *Idem* 13. 17.

Vinum expressum loco vltra denos dies negat durare, baccasque contusas cum siliqua ad cibos dolijs condi. *Ibidem*.

Scandula contectam fuisse Romam vsque ad bellum Pyrrhi, annis quadringentis LXX. *Idem* 16. 10.

Ante Sullæ victoriam duo tantum triclinia Romæ fuisse argentea. *Idem* 33. 11.

Cleophantum pictorem secutum in Italia Dematatum, Tarquinij Prisci Romani regis patrem. *Idem* 35. 3.

Primum Romæ parietes crusta marmoris operuisse totius domus suæ in Cœlio monte Mamurram Formijs natum, equitem Romanum. Eum primum totis ædibus nullam nisi è marmore columnam habuisse, omnes solidas è Carystio aut Lunensi. *Idem* 36. 6.

Magno fuisse miraculo cum P. Lentulus Spinter amphoras ex onyche, & vrceos magnitudine cadorum ostendisset: post quinquennium deinde triginta duorum pedum longitudine columnas vidisse. *Ibidem* 7.

Romam conditam Olympiadis 7. anno secundo. *Solinus* 2.

Annibal Marcelli reliquias in argenteam conditas vrnam, iniecta aurea corona, remisit ad filium. Quum autem inferentes vrnam Numidæ quidam delati molirentur eam auferre, repugnantibus illis, vi eripuerunt proieceruntque ossa. Quo nunciato ad adstantes Annibal: Quàm nihil, inquit, potest fieri inuito Deo. Numidas inde supplicio affecit, neque vltra deferendorum ossium vel colligendorum fuit ei cura. *Plutarch. in Marcello.*

Fusum fugatumq. aliquot pugnis à Marcello Annibalis exercitum. *Ibidem.*

Non senio vel morbo Lucullo mentem motam, sed quod veneno esset à liberto Calisthene potionatus. Dedisse Calisthenem illi venenum, vt impensius ab eo diligeretur, quod amatorium existimabat esse; at ita id soluisse & alienasse mentem eius, vt viuentis etiam procuraret negotia frater. *Idem in Lucullo.*

Non Crassi, sed Bruti, qui de Lusitanis triumphauerat, Caium Graccum filiam in matrimonio habuisse. *Idem Graccis.*

Primus omnium libertinorum scribere historiam orsus, non nisi ab honestissimo quoquo scribi solitam. *Suetonius de claris Rhetoribus, de L. Octacilio.*

Non amplius ter bibere eum solitum supra cenam in castris apud Mutinam. *Idem in Augusto.*

L. FENESTELLA

Itidem anno Augustaeo vixit, & scripsit. Annales memorantur. Falsò huic tribuitur Libellus de Magistratibus Romanis, qui genuinum auctorem habet Dominicū Floccum Florentinum.

L. FENESTELLÆ ANNALIVM LIB. II.

Et quædam extra præsente suis, quædam absente proiecissent. *Non. præsente nobis.*

LIB. XXII.

Itaq. vt magistratum Tribuni inierunt, C. Cato turbulentus adolescens & audax, nec imparatus ad dicendum, initionibus assiduis inuidiam & Ptolomæo, qui iam profectus ex vrbe erat, & P. Lentulo Consuli paranti iam iter, concitare secundo quidem populi rumore cœpit. *Nonius Rumor.*

EX INCERTO.

Fascem pectoralis reticulus. *Idem Reticulum mastul.*

EPITOMARVM LIB. II.

Quemadmodum Cæsar à piratis captus sit, vtque eos ipse postea ceperit, & decollauerit. *Diomedes 1.*

EX INCERTIS.

Frustratus igitur à spe, deuictus in castra se recepit. *Priscian. 8.*

Apud quem vadatus amicitiæ nodulo tenebatur. *Fulgent. Vadatus, Obstrictus.*

Æmi-

Æmiliam virginem XV. Kalend. Ianuar. esse damnatam. *Macrob.* 1. 10.

Sequebantur eum diem Saturnalia. *Ibid.*

Postero autem die, qui fuit XXII Kalend. Ianuariarum, Licinam virginem vt caussam diceret, iussam. *Ibidem*.

Defensus est Catilina à M. Cicerone. *Pedianus in Catil. & Antonium*.

Rutilium Attilium Nudum appellatum, socerum Pisonis patris. *Idem in Pison.*

Ad 14. Kal. Februar. Milonem Lanuuium profectum. *Idem in Milon.*

Ciceronem sexto vicesimo ætatis anno pro Sex. Roscio dixisse. *Gell.* 15. 28.

Annum vertentem Romæ ab initio XIII mensium fuisse. *Censorin. de die natali*.

Romam pugnasse (elephantos) primum omnium in Circo Claudij Pulcri, ædilitate curuli, M. Antonio, A. Postumio Coss. anno vrbis DCLV. *Plinius* 8. 7.

Togas rasas Phrygianasque diui Augusti nouissimis temporibus cœpisse. *Ibidem* 48.

Nomen his (mullis) à colore mulleorum calceamentorum datum. *Idem* 9. 17.

Oleam omnino non fuisse in Italia, Hispania, atque Africa Tarquinio Prisco regnante, ab annis populi Romani CLXXXIII. *Idem* 15. 1.

Calpurnium & Manilium, qui Legatus C. Marij fuerat Iugurthino bello (annulos ferreos habuisse.) *Idem* 30. 1.

Repositorijs argentum addi sua memoria cœptum. Sed ea testudinea tum in vsu venisse. Ante se autem paullo lignea rotunda solida, nec multo maiora quã mensas fuisse. Se quidem puero quadrata & compacta, aut acere operta, aut citro cœpisse. Mox additum ar-

argentum in angulis, lineasq. per commissuras. Tympana vero se iuuene appellata staseras & lances, quas antiqui magidas appellauerant. *Idem* 33.11.

TANVSIVS GEMINVS

Ciceronis amicus fuit. Annales condidit.

TANVSII GEMINI ANNALES.

Coniurasse Caesarem cum M. Crasso consulari, item P. Sulla & P. Autronio. *Suetonius in Iulio c.9.*

Catonem decernente victoriae caussa supplicationem Senatu pro sententia dixisse, Caesarem barbaris dedendum ad expiandum à violato iure gentium ciuitatem, & ad piaculum in autorem vertendum. *Plut. in Caesare.*

DOMITIVS

Incertae aetatis scriptor, inter veteres Historicos memoratur.

DOMITII LIB. I.

Non orbes farreos, sed mensarum vice sumendi cibi gratia apium, cuius maxima erat ibidem copia, fuisse subltratum, quod ipsum consumtis alijs edulijs eos comedisse. Ac post subinde intellexisse illas esse mensas quas illos comesturas prędictum esset. *Autor de orig. gent. Rom.*

Sorte Apollinis Delphici monitum Aeneam vt Italiam peteret, vbi duo maria inuenisset, prandiumq. cum mensis comesset, ibi vrbem vti conderet. *Ibidem.*

CN. EGNATIVS VERINVS

Itidem obscuræ ætatis. A primis vrbis initijs Historiam contexuisse videtur.

EGNATII LIB. I.

In ea contentione non modo Remum non esse occisum sed etiam vlterius à Romulo vixisse tradit. *Ibidem.*

M. OCTAVIVS

Quoque est inter prisca Historiæ auctores. De ætate eius, & scriptis itidem non constat.

M. OCTAVII LIB. I.

Cum interim immolata sue in litore sacrificium perageret, traditur forte aduenisse Argiuam classem, in qua Vlyxes erat: eumq. vereretur, ne ab hoste cognitus periculum subiret, itemque rem diuinam interrumpere summum nefas duceret, caput velamento obduxisse, atque ita pleno ritu sacra perfecisse. Inde posteris traditum morem ita sacrificandi. *Ibidem.*

Amulium patrium Rheę sacerdotis amore captum, nubilo cælo obscuroq. aere cum primum illucescere cœpisset in vsum sacrorum aquam petenti insidiatum, in luco Martis compressisse eam: tum exactis mensibus geminos editos. Quod cum comperisset, celandi facti gratia per scelus concepti, necari iussit sacerdotem, partum sibi exhiberi: Tumque Numitorem spe futurorum, quod hi, si adoleuissent, iniuriarum suarum quandoque vltores futuri essent alios pro eis subdidisse, illosque suos veros nepotes Faustulo pastorum magistro dedisse nutriendos. *Ibidem.*

FINIS.

FLORILEGIVM LOCVTIONVM SALLVSTIANARVM.

D An-

E.

F.

G.

Mul-

Tra-

INDEX RERVM memorabilium.

D.

E.

F.

Ple-

FINIS.